

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI
TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

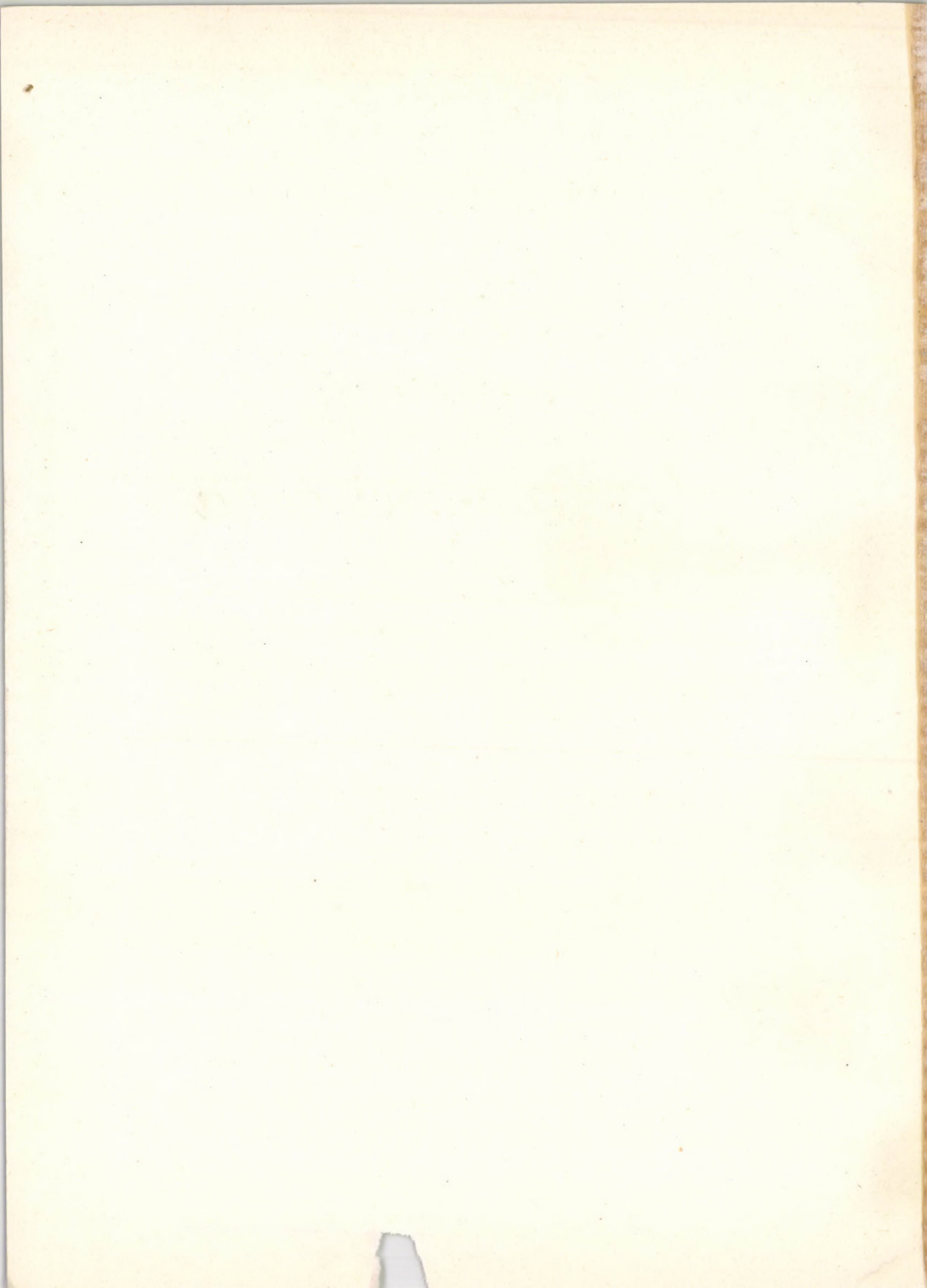
58.

Mályusz Elemér

Az V. István-kori gesta

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Mályusz Elemér

AZ V. ISTVÁN-KORI GESTA

(Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)

A tanulmány Ákos mester budai prépost és királyi klerikus — 1248 és 1261 között a királyné kancellárja — írói tevékenységét elemzi. Csatlakozva a korábbi kutatók megállapításához, Ákost mint a XI. századtól a királyi udvarban folyamatosan szerkesztett magyar történeti összefoglalás korszerűsítő átdolgozóját méltatja. Tisztázza, miként tükrözi munkája a kor politikai eseményeit és társadalmi törekvéseit, s ugyanakkor azt is, hogy a diplomata-életors mely fordulatainak hatása vehető észre a kalandozások kora egyes mozzanatainak leírásában. Az író, maga is főúri nemzetség tagja, a tájárjárás utáni oligarcha-uralom jogosságának hirdetője és udvari barátai hiúságának legyezője. Ákos mester éppen úgy, mint Anonymus és Kézai Simon, a kor divatjának hódolt, amikor a történetírás feladatának nem a valóban megtörtént, hanem kitalált események szórakoztató leírását tekintette.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Mályusz Elemér

AZ V. ISTVÁN-KORI GESTA

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SZOROZAT

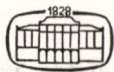
58.

Szerkeszti
SPIRA GYÖRGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

MÁLYUSZ ELEMÉR

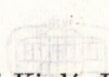
AZ V. ISTVÁN-KORI GESTA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

AKADÉMIAI KIADÓ

AN-V. ISTVAN-KORI GESTA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
I. A klerikus	11
II. Követként Nápolyban	26
III. V. Istvánról, az ifjabb királyról	42
IV. A nemzetségek uralmáról	53
V. Kiegészítések a régi gesta-hoz	84
VI. A gesta folytatása	113
VII. A királyi kápolna	124
VIII. Az író európai kapcsolatai	138
Rövidítések jegyzéke	149

HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK

1. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 1

II. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 11

III. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 23

IV. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 35

V. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 47

VI. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 59

VII. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 71

VIII. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 83

IX. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 95

X. A HENNYÓHAIJNAL ISTVÁN EMLÉKÉNEK 107

BEVEZETÉS

Szerzője sokáig bizonytalan volt. Csupán a kort, amelyben keletkezett, lehetett pontosabban meghatározni. Míg Béla király jegyzőjét három kancelláriában is kereshettük, abban régóta teljes az egyetértés, hogy az a gestaíró, aki közvetlenül Kézai Simon előtt élt, csak V. István uralma alatt működhetett. Lehet, felőle is szétágazóbbak volnának a vélemények, ha már korábban magára vonja a kutatók figyelmét, s nem másfél századdal Anonymus munkájának ismertté válása után dereng fel a sejtés, hogy krónikáink szövegébe belejavított a IV. Béla és Kun László közti rövid időszakban valaki, aki történetírónak érezte magát. Ki tudja, mily bizarr feltevésektől menekült meg áltálal történettudományunk, hogy nem a XVIII. században kezdtek találgatni élénk fantáziájú kutatók, vajon mely krónikarészek származnak V. István kortársától, hanem erre csak a tudományos kútfőkritika megerősödése után került sor, amikor a megfontolt óvatosság általánosabb lett.

Talán szimbolikusnak is tekinthetjük, hogy az Árpád-kor legkitűnőbb ismerője, Pauler Gyula célzott először arra, hogy írónk egyáltalán a világon volt, de mindenképpen jellemző, hogy sejtésének jelzésével eltorlaszolás helyett szabaddá tette a megoldás útját. Felismerése, hogy Kézai fellépését kell a magyar krónikairás fejlődésében döntő fordulatnak tekinteni, oly megállapításnak bizonyult, amelynek helyességét máig minden újabb megfigyelés igazolja, minuciózus adatokkal alátámasztott utalásai pedig kétségtelenné tették, hogy krónikáink által említett több szereplő valóban a XIII. század közepén élt, róluk tehát csak akkortájt tevékenykedő író emlékezhetett meg. Áttekintése, amelyben nagy művének függelékéül krónikáink szövegét fejezetről fejezetre haladva Kézai előtti és utáni részre osztotta s az előbbiben régebbi szakaszokat is megkülönböztetett, az anyag első kritikai csoportosításának tekinthető, a Géza fejedelem koráig terjedő krónikás elbeszélés elemzése pedig — másik munkája függelékében — példát mutat a forrásvizsgálat elveinek sikeres alkalmazására és a szövegösszefüggések

leleményes feltárására.¹ Megfigyeléseinek eredményeit hamarosan gyümölcsöztette Domanovszky Sándor, ő azonban, mivel érdeklődésének középpontjában Kézai mellett a XI—XII. századi gesta volt, beérte azzal, hogy egyszerűen csak utalt egy V. István-kori író szereplésére.² Mindenképpen sajnálhatjuk, hogy nem jelölte meg, a krónika mely részeit véli attól származóknak, tartózkodását azonban megérthetjük: a hun-történet keletkezésének tisztázása annyira sarkpontja lett a krónikakutatásnak, hogy mellette szükségképpen háttérbe szorult a megelőző hagyományréteg elemeinek kiválasztása. Mily mértékben voltak ezek anélkül mellőzhetőek, hogy a problémák megoldása kárát vallotta volna, azt leginkább Hóman Bálintnak az a műve bizonyítja, amely az ősgestát körülvevő homály eloszlátása körül tagadhatatlanul a legnagyobb érdemeket szerezte. Ez ugyanis krónikáink legrégebbi részét oly módon tudta kielemezni és ugyanakkor Kézai szerepét tisztázni, hogy V. István-kori íróról említést sem tett.³

Szerzőnket, aki tehát évtizedeken át névtelenül és észrevétlenül lappangott, 1948-ban egyszerre valósággal reflektorfényvel árasztotta el Györffy György,⁴ megfejtve nevét és származását, életpályája mozzanatait pedig adatszerűen tisztázva. Kutatásai eredményeként nem vonható kétségbe, hogy azzal az Ákossal azonos, az ugyanily nevű nemzetség tagjával, aki két testvérével valószínűleg Kálmán szlavóniai herceg, IV. Béla öccse udvarában nevelkedett, 1240—1244 pesti plébános, 1248—1251 székesfehérvári őrkanonok, 1254—1272 budai prépost, egyházi tisztségeivel párhuzamosan 1244—1268 királyi káplán, 1248—1261 királynéi kancellár volt. Györffy invenciózus fejtegetése jól példázza, hogy a történeti kutatásban mily nagy szerepet játszik a sejtés s hogy itt is, mint bármely tudományágban, az adatok, akár a természettudományi kísérletek, sokszor csak a tények felismert összefüggésének bizonyítására szolgálnak. De azt is mutatja, hogy a valóság felismerésének útja nem mindig visz egyenesen a cél felé, ami ugyan lehet sajnálatos, de — legalább is esetünkben — el nem kerülhető s így vele anélkül kell számolnunk, hogy a sikertelenség jegyét látnók benne. Nem volna tehát helyes Györffy fejtegetéseiből a negatívumot

¹ Pauler II. k. 600—615. l., vö. 379. sk. l.; Pauler, Szt. István 197—236. l.

² *A Budai Krónika*. Száz. 36 (1902) 828. sk. l., *Kézai Simon mester krónikája*. Bp., 1906. 128. sk., l., *Kézai és a hunkrónika*. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933. 122. sk., 126. l., *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*. Száz. 67 (1933) 46. l.

³ Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói*. Bp., 1925.

⁴ Györffy 152—180. l.

emelnünk ki, amiért Ákos mestert a hun-történet szerzőjének tette meg, tehát Kézai szerepét juttatta neki. A hun-történet központi jelentőségének igazolásából, amely egész krónikairódmunkát jellemezte, ez a felfogás szükségképpen következett. A kutatás ily ösztönzése nélkül Györffy talán nem is jött volna rá Ákos mestert megvilágító eredményeire. Könyvének tárgya, címe és szerkezete egyaránt amellet szól, hogy az Ákos mester személyét körülvevő homály eloszlatása az őstörténet művelőjének buzgalmát jutalmazta. A hiba az lett volna, ha történetírásunk elfogadja Györffy megállapításait ott is, ahol — ismételjük: szükségképpen — tévedett. Szerencsénkre s ezt megelégedéssel hangsúlyozhatjuk, tudományos életünk a krónika-kérdésben mértéktartó volt. Elődeink példamutatásának köszönhetjük, hogy az eredmények, bármennyire különböznek is az egyes szerzők felfogása, a tudományos módszeresség elvei segítségével bontakoztak ki, az újabb követelményeknek pedig kutatóink a fokozódó igények szerint törekedtek eleget tenni. Ezért került oly hamar sor Györffy tévedésének kijavítására. Már 1954-ben Horváth Jánosnak nem eshetett nehezére felismerni, hogy Kézaitól nem vitatható el a hun-történet szerzősége, hiszen az V. István- és Kun László-kori krónikások különbözőségét a középlatin filológiának Magyarországon általa megismertetett elvei határozottan bizonyították, ugyanakkor történetírásunk egészséges közszellemét tanúsítja, hogy Györffy sem ragaszkodott tévesnek bizonyult feltevéseihez.

Györffy és Horváth eredményei szolgálnak alapul alábbi fejtegetéseinkhez. Az előbbinek főleg életrajzi adatai, az utóbbinak stíluselemzésen nyugvó azon megállapításai voltak számunkra irányadóak, amelyek segítségével pontosan kijelölte, hogy XIV. századi krónikaszerkesztményünk mely fejezetei tekinthetők Ákos mester munkájának.⁵ Mindehhez csak annyit teszünk hozzá, amennyihez krónikáink tüzetes vizsgálata segítségével jutottunk. Mint igazolni fogjuk, Ákos mester egész fejezeteken kívül egy-egy mondat erejéig máshol is változtatott az előtte levő szövegen. Ezek ismertetésével, úgy véljük, segítségére lehetünk krónikáink elemzőinek, s ennyiben máris nem mondható feleslegesnek munkánk.

⁵ Horváth 343—345. l. Csóka J. Lajos egyetért Horváthtal, hogy Ákos mester nem szerzője a hun-történetnek, eltér azonban tőle, amikor annak megírását IV. Béla korába helyezi, és „V. István korának ismeretlen írója” szerepét úgy ítéli meg, hogy egyesítette azt a már szintén készen talált Magyar történettel. (*A latin nyelvű történeli irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században.* [Irodalomtörténeti Könyvtár. 20.] Bp., 1967. 592. sk., 599. l.).

Azt, hogy miért éppen a tárgyalásra kerülő részeket tartjuk Ákos mestertől származóknak, hosszadalmas volna feltűnésük sorrendjében lépésről lépésre haladva bizonyítanunk, arról nem is téve említést, hogy érvelésünk talán a gyakori ismétlés ellenére sem volna minden esetben meggyőző. De mert az olvasó joggal igényelhet biztosítékot, hogy valóban az Ákos mestertől származó teljes szövegre támaszkodunk: megnyugtatóan jelezzük, hogy krónikaszerkesztményünket, a *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV-t*⁶ teljes egészében átvizsgáltuk és mondatonként megállapítani törekedtünk, a XI. századtól a XIV. századig terjedőleg melyik auktor tekinthető az egyes fejezetek legvalószínűbb szerzőjének. Vagyis feltevéseink és következtetéseink háttérben mindenütt meghúzódik az az érv is, hogy mindazok a részek, amelyeket nem tulajdonítunk Ákos mesternek, igazolhatóan más íróktól származnak. A kizárásos módszer alkalmazásával kezünkben maradt szövegnek mint forrásanyagnak felhasználása a továbbiakban már nem jelent különösebb problémát. A történetírás történetének vizsgálatánál érvényesíthető módszertani elvek napjainkra oly mértékben kiforrottak, hogy könnyen alkalmazhatók. Nem nehéz tehát tisztázni, hogy egy középkori krónikás elbeszélésében, miközben évszázadokkal korábbi eseményekről esik ott szó, mint tükröződik vissza korának felfogása, s ebből mennyi saját írói egyéniségének visszfénye. A társadalmi fejlődés által meghatározott ideológiai változások éppen úgy megismerhetők, mint az író korának hatalmi-politikai törekvései, a szerzőnek a történelemtől vallott nézetei nem kevésbé, mint írói képességei. Mivel azonban ebben a vonatkozásban is csak töredékes adatok állanak rendelkezésünkre, kénytelenek vagyunk az egyes mozaikszemek vizsgálatánál állandóan szemünk előtt tartani magát az összképet, amelybe azokat beilleszteni próbáljuk. Nem tagadjuk, feltevések és következtetések során jutunk előre, sőt azt is meg kell mondanunk, hogy ezek láncszemei nem szilárd megállapításoktól vezetnek a bizonytalanabbak felé. Úgy véljük azonban, hogy feltevések eleve megengedhetők ott, ahol a szerző személye lényegében hipotetikus, a következtetések segítségével pedig Anonymus és Kézai arcképe mellé egy harmadik XIII. századi író portréja helyezhető.⁷

⁶ SRH I. k. 239—505. 1.

⁷ Tanulmányunk azon kommentárok összefoglalása, amelyeket a Thuróczy-krónika Ákos mesterrel kapcsolatba hozható fejezeteihez fűztünk, kibővítve a szövegrészek összefoglaló vizsgálatából adódó általánosabb megállapításokkal. Thuróczy-kéziratunk 1966 óta a moszkvai Történettudományi Intézet őrizetében várja a fordítók nem könnyű munkájának befejeződését. Ez a körülmény megakadályozta, hogy behatóan foglalkozzunk oly figyelemre méltó fejtegetésekkel, amelyek, mint Csóka J. Lajosé is, joggal tarthatnak igényt tüzetes vizsgálatra és gondos mérlegelésre.

I. A KLERIKUS

Író életének mozzanatait kutatva, legelső teendőnk tisztázni, milyen tanultsággal rendelkezett. Vajon hazai iskolában megszerezhetővel, vagy megfordult külföldi egyetemen is? Magisteri címe, amelyet már első írásos említésekor megtalálunk neve mellett s amelyet mindvégig következetesen használt,¹ amellett bizonyít, hogy elvégezte az egyetemet. Később, a XIV. században a cím magában egyáltalán nem jelent ily erős érvet, a XIII. század közepén azonban a magisterség még új Magyarországon s így minden jogunk megvan, hogy ténylegesen elvégzett tanulmányok jelének tekintsük. Szerzőnk egyébként egy utalásával maga is megerősíti, hogy több ismerettel rendelkezett, mint amennyit hazai iskolázásunk nyújtott. A 175. fejezetben oly magától értetődően hivatkozik, nem egyszerűen az egyházjog egyik elvére, hanem magára az egyházi törvénykönyvre, hogy fel kell tennünk: tanulmányai során ismerkedett meg vele.

Egy oklevélről van szó, III. Ince pápa 1198. jan. 29-i decretalisáról, amelyben felszólította András herceget, hogy teljesítse atyja, III. Béla fogadalmát s vállalt kötelezettsége értelmében indítsa meg a szentföldi hadjáratot.² Ez a pápai utasítás, mivel elvi határozatot tartalmazott, bekerült az egyházi törvénykönyv második részébe, IX. Gergely pápa decretalis-gyűjteményébe, s innen idézi Ákos mester, mégpedig úgy, amint a jogtudósok szokták: „sicut habetur extra de voto et voti redemptione: Licet universis”.³ A bonyolult hivatkozási mód kifogástalan alkalmazása szakértelmet tételezett fel. Tudni kellett, hogy Extra jelzi a Decretales Gregorii-t, amennyiben ez extra Decretum esik, azaz az egyházi törvénykönyv első része, a Decretum Gratiani után következik, „de voto et voti redemptione” a III. könyv 34. titulusának címe, a „Licet universis” kezdő szavak pedig a cikket, vagyis a 6. capitulumot

¹ Györffy 179. l.

² Fejér II. k. 313. sk. 1.

³ SRH I. k. 465. l.

határozzák meg.⁴ A *Corpus iuris canonici*-ben felhalmozott decretálisok és kánonok ma is történeti forrásul szolgálnak, de hogy már a XIII. század közepén ilyenek tekintse azokat egy krónikás, az mindenképpen meglepő. Bár tudatos történeti forrásanyag-gyűjtésre nem lehet a hivatkozás alapján következtetnünk, az egyházi törvénykönyv ismeretét joggal feltételezhetjük. Ami azt jelenti, hogy Ákos mester nemcsak az artista fakultást végezte el, hanem jogi stúdiumokat is folytatott. Mindez huzamosabb külföldi tanulmányokat tételez fel.

Az utalás azonban további következtetések levonására is ösztönöz. IX. Gergely pápa a maga törvénykönyvének megszerkesztésére 1230-ban adott megbízást káplánjának és poenitentiariusának, Raymundus de Pennaforte-nak, aki oly gyorsan elkészült munkájával, hogy 1234-ben azt a bolognai egyetem már meg is kapta az alkalmazását elrendelő felszólítás kíséretében.⁵ Mivel Ákos mestert 1240 körül magisternek nevezték,⁶ külföldi tanulmányainak időpontja a megelőző évtizedre rögzíthető, amit egyébként életrajzi adatai is valószínűsítenek. Ebből azonban nemcsak az következik, hogy a jogi ismeretanyag, amit magával hozott, korszerű volt, hanem az is bizonyos, hogy nem idősebb korában, nagyobb javadalom birtokában ment egyetemre. Pedig általában, legalább is később, az volt a szokásos, hogy a klerikusok kanonoki, sőt főesperesi, nem ritkán préposti javadalmuk bevételeiből fedezték tanulásuk kiadásait. Ezért is volt általánosan elfogadott s minden tényező — pápa, király, káptalan — által követelt elv, hogy a klerikus „propter studium” évekig fel van mentve a székhelyén való tartózkodás kötelezettsége alól. Ha azonban — így fűzhetjük

⁴ *Corpus iuris canonici*. Ed. Ae. Friedberg. Lipsiae, 1881. II. k. 590. sk. 1.

⁵ Hauck, *Realenc.* X. k. 14. l. (Schulte). Mivel a törvénykönyvet a pápa a párizsi egyetemnek is megküldötte (Wetzer-Welte III. k. 1446. l. [Kober]), oly következtetés, mintha Ákos mester szükségképpen a bolognai egyetemen tanult volna, nem vonható le. Mezey László (*Képes Krónika*. [II. k.] Bp., 1964. Magyar Helikon Könyvkiadó. Jegyzetek.) téves magyarázattal értelmezte a forrás szavait, amennyiben az Extra megjelölést az Extravagantesre, tehát a Clementinaet követő Extravagantes Iohannis, ill. Extravagantes communes gyűjteményre utaló kifejezésnek képzelte s még meg is rótta Ákos mestert állítólagos tévedése miatt. („Az *Extravagantes* 1300 körül keletkezett kánonjogi gyűjtemény. . . . A hivatkozás azonban nem helyes, mert a „*Licet universis*” kezdetű pápai levél a *Dekretálisok könyvei* című ugyancsak egyházi jogi gyűjteményben található.”) Helyes ellenben Hervay F. (*Bilderchronik. Chronicon Pictum. Chronica de Gestis Hungarorum. Wiener Bilderchronik*. Herausgegeben von D. Dercsényi. II. k. Bp., 1968. 185. l., 504. j.), s öt megelőzően Gerics József megállapítása (*A Tátony nemzetségről. Történelmi Szemle* 9 [1966] 8. l.).

⁶ Gárdonyi I. k. 33. l.

tovább — Ákos mester előbb végezte el tanulmányait s csak utána tűnt fel mint királyi klerikus, szabad feltételeznünk, hogy a királyi udvar mint kormányzati testület nemcsak inspirálója volt, hanem tőle nagy remények beteljesülését váró munkaadója.

Egy évtizedre a királynéi kancellária irányítását kapta feladatul. A kormányzati tevékenységnek ezt a részét taglalhatja a legakadálytalanabban a középkor kutatója, hála a diplomatika, mint gondosan művelt történeti segédtudomány fejlettségének. Ennek ellenére a hazai okleveleinket ért pusztulás következtében a kancellársága idejéből fennmaradt néhány emlék⁷ nem segít lényeges megállapításhoz, bár szakértő szem talán mégis többet tudna észrevenni, mint amit ma számon tartunk.⁸ A hiányért a gesta 171. pontjában tett megjegyzés kárpótol. Ez arról tanúskodik, hogy szerzőnk tudatában volt a pápai és a császári kancelláriák fontosságának, hazai írásbeliségünk fejlődésében pedig felismerte III. Béla kezdeményező szerepét. Még ha tévesen tulajdonította is neki azt a rendelkezést, amely szerint mindenkinek írásban kell az uralkodóhoz folyamodni: „Bela . . . petitionibus loqui traxit originem, ut Romana habet curia et imperii.”⁹ III. Béla egyik 1181-i oklevelének szavaiból következtethető, hogy a király tudatosan tett eleget a fejlődés követelményeinek és segítette elő a kancellária szervezetének megszilárdulását,¹⁰ törekvése azonban, ellentétben Ákos mester állításával, csak arra irányult, hogy saját intézkedései írásba foglalva rögzítődjenek meg: „ego Bela . . . ne aliqua causa in mei presentia ventilata et definita in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum scripti

⁷ Györffy összeállítására segítségével megállapíthatóan Ákos mestertől saját nevében kiállított négy oklevél ismeretes (1255: Fejér IV/2. k. 336. l., 1261: Reg. Arp. I. k. 1269. sz., [1266]: Gárdonyi I. k. 63. l. = Fejér IV/2. k. 418. l. = Wenzel XI. k. 442. l., [1268. jan. 6. után]: Gárdonyi I. k. 97. l. = Wenzel VIII. k. 193. l.), egy magánoklevél, Domokos csepeli ispáné, amelyet pecsétjével látott el ([1264]: PRT II. k. 326. l. = Wenzel VIII. k. 271. l.), két oklevél, amelyeket másodmagával szerkesztett (1254: Gálérdélyi püspökkel, PRT VIII. k. 292. l. = Wenzel VII. k. 272. l., 1268: Ambrus mester királynéi kápolnaispánnal, Gárdonyi I. k. 98. l. = Wenzel VIII. k. 268. l.) és mindössze három királynéi oklevél, amelyek a datum per manus formulát tartalmazzák (1248: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Collegit et digessit T. Smičiklas. IV. k. (1906) 375. l. = Wenzel II. k. 204. l. = Fejér IV/2. k. 36. l., 1251: Knauz I. k. 388. l. = Wenzel VII. k. 325. l., 1258: Wenzel XI. k. 446. l.)

⁸ Fejérpataky 112. l.

⁹ SRH I. k. 462. l.

¹⁰ Fejérpataky László: *III. Béla király oklevelei.* (Forster Gyula: *III. Béla magyar király emlékezete.* Bp., 1900.) 148., 157. l., Szentpétery 62. sk., 73. l.

testimonio confirmetur”.¹¹ Ákos mester állítása tehát, hogy a kéréseknek írásban való előterjesztése is meghonosodott volna, alaptalan.¹² A III. Bélának tulajdonított intézkedést IV. Béla tette meg.

Erről Rogerius két helyen szól. Először, amidőn felsorolva a király és a magyarok közti gyűlölködés okait, a negyedik ok gyanánt a király következő rendelkezését jelöli meg: „ordinavit, quod, qualiscunque eminentie fuerint nobiles, in sua curia negotium movere aut sibi horetenus loqui nequirent, nisi supplicationes cancellariis porrigerent”, majd a király eljárását igazoló magyarázatában: „duxit deliberatione provida statuendum, quod negotia suorum regnicolarum deberent ad instar Romane curie per petitiones in sua curia expediri”.¹³ Ákos mester szövege, mint az egyezések is tanúsítják, Rogeriuson alapul, tehát a XIII. sz. első feléből nem származhat. A terminus ante quem-et a Kézai-gesta szolgáltatja. Mivel itt ismét megtalálható az állítás,¹⁴ a gesta idézett részének szerzője kétségtelenül Ákos mester. Ő tehát forrásának, Rogeriusnak félreérthetetlen állítását fél évszázaddal korábbi időre vonatkoztatta. Nem kétséges, hogy ezt tudatosan tette. Egyrészt a kancelláriai írásos ügyintézés tekintélyét kívánta növelni a szokás előbbre hozatalával, másrészt a királyára nehezedő népszerűtlenség súlyát próbálta csökkenteni az odiumnak III. Bélára háritásával. A pápai curiára hivatkozás helyes: itt az írásbeliség már a XII. század végén megközelítette az említett fokot.¹⁵ De már a német birodalom gyakorlatára utalás téves. Ezt a szóbeliség jellemezte továbbra is. Csak II. Frigyes császár tette a kérvényezést általánossá, de ő sem a birodalmi kancelláriában, hanem Sziciliában, ahol azt utódai is fenntartották.¹⁶ Amidőn tehát Ákos mester az imperiumra utal, ezt az V. István korában élénkké vált nápolyi—magyar kapcsolatok hatása alatt teszi.

A hivatkozás III. Béla kancelláriai reformjára egyébként nem az egyedüli bizonyíték arra, hogy szerzőnk ismerte Rogeriust. A gesta idézett (171.) pontjának közvetlenül megelőző szavai, amelyek a király másik intézkedését örökítik meg: „fures et latro-

¹¹ Fejér II. k. 198. sk. 1.

¹² Szilágyi Loránd (*Írásbeli supplicatiók a középkori magyar administrációbán*. LK 10 [1932] 158. l.) nem utasítja ugyan el határozottan, hogy III. Béla próbálkozott az írásbeli petitiók rendszeresítésével, maga is lehetségesnek tartja azonban, hogy a gesta tudósítása tévedésen alapul.

¹³ SRH II. k. 556., 559. l.

¹⁴ SRH I. k. 183. l.

¹⁵ Bresslau, H.: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Zweite Auflage. II/1. k. Leipzig, 1915. 2. sk. 1.

¹⁶ Ua. 26. sk. 1.

nes persecutus est”,¹⁷ szintén Rogerius előadását ismétlik. III. Béla korából nem ismeretes oly adat, amely a gesta állításával kapcsolatba volna hozható. Magában ez a jelenség nem volna döntő, mert magyarázható az írásos emlékek eltűnésével, a pusztá esetlegesség-nél azonban többet jelent, hogy a „Carmen miserabile” szerint IV. Béla mindjárt trónralépte után hozott ily rendelkezést: „iussit provulgari, ut terra malis hominibus, qui habundabant plurimum, expurgaretur”.¹⁸ Rogerius és Ákos mester kapcsolata egyszerre két tényt is bizonyít: Egyrészt hogy Rogerius 1244-re elkészült műve¹⁹ már a királyi udvarban volt, másrészt hogy Ákos mester ismert történeti munkákat. Az általa átdolgozott gestán kívül, eleve feltehetjük, nem egyedül a tatárjárás leírását olvasta.

Az egyházi tanultság átüt Ákos mester történeti fejtegetéseiben, amennyiben a magister címmel jelzett egyetemi végzettség sajátosságosan tükröződik elbeszélésében. Bár talán így is mondhatnók: jogi igényei igazolására szerzőnk hivatkozik a múltra ott is, ahol a történelem nem igazolja törekvéseit. Nem családi érdekek ösztönözték a tények módosítására, hanem egyházi tisztségéből származók, s így csak közvetve volt abból előnye, hogy eltért a valóságtól.

A visszaemlékezés székesfehérvári órkanonokságára ösztönözte, hogy a 66. fejezetben megemlékeztek a káptalan alapításáról, elbeszélje, mily körülmények közt dotálta azt Szt. István a kincsek-ből, amelyeket nagybátyjától, — az általa tévesen Keánnal azonosítót — erdélyi Gyulától kobzott el és eldicsekedjék az egyház drágaságaival, amelyeket jól ismert, hiszen őrizetére voltak bízva.²⁰ Mindez hihető, bár számolnunk kell azzal, hogy az alapítás körülményeire vonatkozó értesülései csak oly mértékben helytállóak, amennyire az emlékezet két évszázadon keresztül épen tudta azokat megőrizni. Az órkanonok, a custos — az olvasó- és éneklőkanonok, a lector és a cantor mellett — általában a legtekintélyesebb káptalani tagok egyike volt, Székesfehérváron azonban javadalma megkülönböztetett tekintélyt biztosított számára. Mivel a királyok adományokkal halmozták el az egyházat, amely elhunyt családtagjaik tetemeit őrizte s ugyanakkor a koronázás színtere is volt, a birtokok dús bevételeiből a szokásosnál több jutott a custosnak, ellenértékül a felelősségért, amellyel a koronázási jelvények őrizete járt.

¹⁷ SRH I. k. 462. l.

¹⁸ SRH II. k. 555. l. Vö. Pauler II. k. 130. l.

¹⁹ SRH II. k. 546. l.

²⁰ Györffy 160. l.

A leírás elárulja szerzőjének egykori tisztét. Nem esik benne szó sem a káptalan, sem az egyház, sem a prépost kiváltságáról. Más forrásból tudjuk, hogy a megkülönböztetett helyzet a megyés püspök joghatóságától való teljes mentességgel és közvetlenül a római kuria alá tartozással volt azonos,²¹ ami a magánegyház intézményének²² a pápaság érdekeit szolgáló módosítását jelentette. A „susceptio sub beati Petri et eius protectione”,²³ amelyet a székesfehérvári egyház a XII. sz. második felében nyert el, ugyanazt a viszonyt fejezte ki, amelynek általános formulája az „in ius et proprietatem beati Petri seu ecclesiae Romanae” fogadás volt.²⁴ A pápaság arra törekedett, hogy a magánegyház jogi rendszerét elismerve, annak szavaival ugyan, de lényegével homlokegyenest szembehelyezkedve, háttérbe szorítsa, majd megszüntesse a világi hatalmaknak az alapítás tényéből és földesúri jogkörükből származó rendelkezési jogát az általuk alapított egyházak felett. A székesfehérvári egyháznak a pápai susceptio tehát a veszprémi püspök jogkörétől való mentesítést és a királytól, mint az egyházzal az alapítás jogán rendelkező birtokostól való eltávolodást hozta meg. Ákos mester korában már érvényesült a pápaság érdekeit szolgáló jogi elv, neki azonban, aki kancelláriai, udvari szolgálata jutalmául lett székesfehérvári örkanonok, nem volt érdeke a király hatalmát korlátozó pápai privilégiumot kiemelni s nyilván ezért nem is tett róla említést.

Annál részletesebben szólt a káptalani kincstárban őrzött két, „rationale” nevű liturgikus ruháról. Másképp pectoralenak is hívták ezeket, magyarul melldísznek. Nyílással ellátott köralakú vállöltönyök voltak, amelyekről elől és hátul két párhuzamosan haladó szalagról egy-egy négyszögletes szövetdarab csüngött alá. Felöltése alkalmával a fejlet a köralakú nyíláson kellett kidugni, mikor is az egyik négyszögletes pajzs a mellre, a másik pedig a hátra került. Alakjára hasonlított az ószövetségi zsidó főpap khosen nevű öltözetéhez — azzal a különbséggel, hogy ez csak a mellet díszítette —, sőt abban is hasonlított hozzá, hogy főpapi dísz volt. Az első évezred

²¹ Sebestyén József: *A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai*. Száz. 59—60 (1925—1926) 382. sk. 1.

²² Vö. Mályusz, E.: *Die Eigenkirche in Ungarn*. Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas. Veröffentlichungen des Instituts für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien 5 (1966) 95. 1.

²³ Karácsonyi János: *Hol bővítették ki a Hartvik legendát először és másodszor?* Száz. 35 (1901) 1002. 1., *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. Közreboocsájtja a Római Magyar Történeti Intézet. I. k. Bp., 1896. 2. 1.

²⁴ Hauck, Realenc. XXIII. k. 373. 1. (Stutz).

fordulójától volt használatos, feltűnő módon csak Németországban, továbbá Aquileiában és Krakkóban. Viselését a pápa engedélyezte, még pedig püspököknek, s lényegében az érsekeket megillető pallium ellenpárjának tekinthető.²⁵ Mindkét székesfehérvári rationale szélébe 74 márka súlyú színarany volt beleszöve és ékkövek díszítették, igazi értéküket azonban a hozzákapcsolódó pápai kiváltság jelentette. Boldog Benedek pápa, mondja Ákos mester, Szt. István kérésére azt a felhatalmazást adta, hogy bárki, aki benne mond misét, a királyt felkenheti, megkoronázhatja és karddal övezheti: „quedam donaria sempiternae memoriae digna, duo scilicet rationalia, quorum utrumque habebat oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus pretiosis, que Beatus Benedictus sancte Romane ecclesie pontifex ad preces Sancti Stephani regis tante auctoritatis privilegio insignivit, ut quicumque in celebrando missam eis uteretur, legitime posset regem inungere, coronare et gladio accingere”.²⁶ A Benedek pápára utalás korhű, mivel Szt. István uralkodása idejére esik VIII. Benedek (1012–1024), részben pedig IX. Benedek (1032–1045, 1047–1048) pápasága, annál alaptalanabb azonban a Beatus jelző. Az egyház egyiküket sem nyilvánította boldognak, IX. Benedeket pedig egyenesen hirdette tette életmódja.²⁷ Boldognak nevezve a kiváltságot osztó pápát, a szerző növelni kívánta az intézkedés jelentőségét.

Több, mint kétséges azonban, hogy egyáltalán lehetett-e olyan pápai privilégium, amilyen Ákos mester szerint a két rationalehoz fűződött. Annak semmi nyoma, hogy a székesfehérvári prépost, akire első sorban gondolhatnánk mint a rationale használatjára, valaha magyar királyt koronázott vagy erre igényt támasztott volna. A koronázás joga az esztergomi érseket illette, s bár más főpap is helyettesíthette, amint szükség esetén helyettesítette is, arról írásos emlékeink mit sem tudnak, hogy akár a leghevesebb trónviszályok során a prépostra sor került volna. Ákos mester azonban még tovább megy. Azt hangsúlyozva, hogy bármely misés pap, tehát bárki, aki fel van szentelve, koronázhat, a vállát a rationale fedi, voltaképpen a saját egykori királykoronázó hatáskörének gondolatával játszadozik. Bevalljuk, nem vagyunk járatosak az egyházi liturgia történetében, ennek a forrásokban gazdag és magas színvonalon művelt kutatási stúdiumnak az irodalmában, valószínűtlennek látszik azonban, hogy az egyházjog bárhol ismert volna

²⁵ Czobor Béla: *A középkori egyházi művészet kézikönyve*. Bp., 1875. 185. sk. 1.; Braun, J.: *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient*. Freiburg i. Br., 1907. 676–700. 1.

²⁶ SRH I. k. 316. 1.

²⁷ Hauck III. k. 559. sk. 1.

ruhadarabhoz fűződő hasonló jogosítványt.²⁸ Ezért merünk kifejezést adni sejtésünknek, hogy Ákos mester ezzel az állításával, amelynek hitelességét a kortársak közül senkinek sem lett volna módjában megcáfolni, voltaképpen a saját tekintélyének növelésére alkalmas állítást kockáztatott meg.

Ugyanakkor — s ezt nem hagyhatjuk említés nélkül — bár csak futólag, de hibátlanul jellemzi a koronázási szertartást. Utalásából világosan kitűnik, hogy mint mindenütt Európában, Magyarországon is a püspökszenteléshez hasonló szertartás módjára történt a koronázás. A nálunk érvényesülő német koronázási ordo első és legfontosabb aktusa a királynak szentelt olajjal való felkenése, amivel az egyház hangsúlyozni kívánta, hogy az ő beleegyezése az alapfeltétel a királyi hatalom elnyeréséhez, mert csak ezután következett a királyi jelvények átadása. Ákos mester mindössze kettőt említ: a koronát és a kardot. A német koronázási ordo szerint a kard és a jogar átadása megelőzte a koronáét. Mivel szerzőnk a kardot a korona után említi s mert az 1290-i koronázás részletes leírása ugyanebben a sorrendben örökíti meg a szertartást,²⁹ a német ordótól való eltérés magyar szokásnak tekinthető. Ilyenként érzékeltetése Ákos mester megfigyelő készségét tanúsítja.

Határozottabban megfogalmazott érveket sorakoztatott fel a 67. fejezetben budai préposti tekintélyének növelése érdekében. Az óbudai káptalan királyi eredetű volt. Péter király vetette meg alapját, engesztelésül, amiért nem kelt tanácsadója, Buda védelmére, amidőn az ellene felkelt magyarok ezt halálra keresték. A kanonokok kötelessége tehát a királyáért életét áldozó hűséges udvari ember emlékének ápolása volt, a vallás tanítása szerint lelki üdvének biztosítása az imák szinte szakadatlan bemutatásával. A bökkenő csak az volt, hogy ezt a királyt mint az uralkodó ház tróntól megfosztott tagját az uralmat elnyert ág történetírása, éppen az Ákos mester által átdolgozott és bővített gesta tanúsága szerint, sötét színekkel ábrázolta. Ha pedig azzal bajos lett volna dicsekedni, hogy az óbudai káptalant Péter alapította, azzal végképp nem, hogy a király célja olyan tanácsadó emlékének megőrzése

²⁸ A rationale viselésével általában semmi előjog sem járt együtt. Mint Braun (i. m. 686. l.) hangsúlyozza: „Es brachte dem Inhaber weder irgend eine Iurisdiktion, noch die Exemption von der Metropolitengewalt, noch auch das bloße Vorrecht der Präzedenz.” Továbbá menve, mivel a liturgia-történeti adatok csak püspöki racionaléről ismeretesek, abban is kételkednünk kell, hogy pápai felhatalmazásból lehetett használatos Székesfehérváron ily főpapi dísz.

²⁹ Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Bp., [1942]. 25. sk. 1.

volt, akit minden baj elvetemült okozójának bélyegzett a gesta.³⁰ Ákos mester egyszerű és ügyes megoldást választott: Péter helyett Szt. Istvánt tüntette fel alapítóul. Elbeszélése szerint a szent király feleségével és fiával, Imre herceggel Óbuda városba jött, s mert itt nem talált Isten dicsőítésére rendelt kegyes intézményt, a Keán bolgár vezértől elvett kincsekből Péter és Pál apostolok tiszteletére monostort alapított, azt sok birtokkal megadományozta és felruházta a római egyház hasonló szabadságával, a római kúria emlékezetére és tiszteletére, amelyet személyesen meglátogatott. Magában nem volna lehetetlen, hogy Szt. István alapítói szerepe Ákos mester korát megelőző hiedelem. A kanonokoknak, így képzelhető, érdekük lehetett egyházuknak Péter királlyal való kapcsolatát feledtetni. Ha ily törekvésük nem is valószínűtlen, van bizonyítékunk, hogy létérdekük nem követelte tőlük Péter emlékének megtagadását. Ez a bizonyíték Szt. László rendelkezése, amellyel évi 360 pensát utalt ki kincstárából javukra. A káptalant tehát a megszűnés veszélye nem fenyegette, II. Géza 1148-i adománya óta pedig még kevésbé, amidőn a kincstárnokok szeszélyétől függő járadékot a király elhatározásából a budai vásárvám, a pesti rév-vám, a kerepesi vám és a dunai halászati jog birtoklása váltotta fel.³¹ A XII. sz. eleji közfelfogást a lengyel Gallus-krónika Magyarországon is megfordult flamand-vallon szerzője örökítette meg, feljegyezve, hogy a káptalant Péter kezdte építeni, de vállalkozását a megkezdett módon az ő koráig (1115 k.) egy király sem fejezte be.³² Éppen mert ekkor még idegenek előtt sem maradtak rejtve az alapítás körülményei, véljük következtethetni, hogy a Szt. István szerepét előtérbe állító felfogás késői eredetű.³³ Ha pedig ez a helyzet, a legvalószínűbb, hogy magától Ákos mestertől származik a valóságtól eltérő beállítás.

Elfogadva, hogy Ákos mester nemcsak a fejezet szerzője, hanem az elbeszélte történeti esemény tudatos átköltője is, a leírásból következtethetünk történetírói eljárására. II. Géza oklevelét jól ismerte, hivatkozik reá, mint prépost kezében tarthatta, olvashatta.

³⁰ SRH I. k. 320., 322., 325. l.

³¹ Gárdonyi I. k. 3. l.

³² Karácsonyi János: *Péter király és az ó-budai prépostság*. Száz. 31 (1897) 294. sk. l., Gombos I. k. 488. l., Maleczyński, C.: *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. (Monumenta Poloniae Historica. N. S., tom. II.) Cracoviae, 1952. CXI., 41. sk. l. Maleczyński a „de Bazoario” helynevet, nem ismerve Karácsonyi magyarozatát, Péccsel azonosítja, G. Labuda pedig, hiányos magyarországi információkra is támaszkodva, Váccal (*Bazoar Anonymus Gallus krónikájában*. Száz. 104 [1970] 173. sk. l.).

³³ Erre mutat, hogy II. Géza idézett oklevele nem nevezi Szt. Istvánt alapítónak, amit aligha mellőz, ha köztudomású lett volna.

Ez az adománylevél, mint fentebb idéztük, világosan megmondja, hogy Szt. László közvetlen juttatást rendelt a káptalannak a kincstárból, az összeget azonban a kanonokok csak rendszertelenül kapták meg, s a járadékot II. Géza pótolta biztos jövedelmi források adományozásával. Voltaképpen II. Géza tekinthető tehát a káptalan anyagi biztonsága megteremtőjének. Szerepét írónk említés nélkül hagyja, érdemét I. Géza királyra ruházva, ez utóbbi tetteinek leírása során a váci püspökség megalapításán kívül a budai káptalan megadományozását is neki tulajdonítja a 124. fejezetben: „Non solum ecclesiam illam [Vaciensem], verum etiam Budensem, cui constituit tributum de Pesth et tres villas in Simigio ac ornamenta pretiosa.”³⁴ Mivel II. Géza magát így nevezi meg oklevelében: „ego Geysa secundus, secundi Bele regis filius”³⁵, s mert az intézkedés évszámát (1148) is feltüntette a kancellária, nem lehet kétséges, hogy Ákos mester szándékosan tulajdonította I. Gézának a káptalan megadományozását. A változtatás — mondhatjuk — logikusan következett a Szt. Istvánra ruházott alapítói szerepből. Az idő rövidsége miatt be nem fejezett alapítást Ákos mester beállítására szerint tehát I. Géza vitte közel a megvalósuláshoz a szerző korában a káptalan fő jövedelmi forrását jelentő vám- és révjogoknak, továbbá három Somogy megyei falunak — ugyancsak az ő nevéhez fűzött — adományozásával, s így most már fennem lehetett hirdetni, hogy a szent király életműve Szt. László korára teljessé lett: „Quia vero illud grande opus inceptum multis annos conduxerat, ideo vivente Sancto Stephano rege illud cenobium non potuit consumari, sed volente deo post multum temporis sanctissimus rex Ladizlaus nepos eiusdem Beati Stephani, illud opus consumavit.”³⁶ Mondanunk sem kell, hogy Szt. István mellett a másik szent királlyal mint nagybátyja művének betetőzőjével meggyőzően lehetett a káptalan tekintélyét és dicsőségét növelni. Mindössze arra volt szükség, hogy a szerző ne ragaszkodjék a valósághoz és gátlás nélkül tüntessen fel azzal ellenkező tényeket megtörténtnek. Azt kell gondolnunk, hogy ezt nem esett nehezére megtenni.

Ugyanígy azt sem, hogy az óbudai prépostság patrocíniumát elferdítse, azt állítva, hogy Péter és Pál apostolok tiszteletére volt szentelve: „grande cenobium in honore apostolorum Petri et Pauli”.³⁷ A valóságban az óbudai káptalannak Szt. Péter volt a

³⁴ SRH I. k. 395. l.

³⁵ Gárdonyi I. k. 3. l.

³⁶ SRH I. k. 317. l.

³⁷ Uo.

védőszentje, ami alkalmasan fejezte ki az alapító király vonzalmát névadó szentjéhez; jellemzően a káptalani pecséten is egyedül Szt. Péter volt ábrázolva.³⁸ A patrocinium eltérése magában még nem szükségképpen bizonyítaná a szöveg XIII. századi eredetét és Ákos mester szándékosságát. A tatai bencés monostor is Szt. Péter és Pál tiszteletére volt szentelve s mégis egyszer így, máskor csak mint Szt. Péter-monostort említik.³⁹ Fel lehetne tehát tenni, hogy az óbudai káptalan esetében is az író egy meglevő, de nem közhasználatú nevet használt. Csak arra nem gondolhatunk, hogy — bárki volt is személy szerint — tudatlanságból vétette el a patrociniumot. Ily feltevésnek ellene mond a tény, hogy az egyház közismert volt, annak a kiváltságos állapotának pedig, hogy működése az ország egész területére kiterjedt, már a XIII. században sem hiányozhattak az előzményei.⁴⁰ De téves az a következtetés is, amely szerint a fejezet szerzője azért nem lehet Ákos mester, mert ő lévén a budai prépost, ily hibát nem követhetett volna el.⁴¹ A körülményeket mérlegelve a legvalószínűbbnek az látszik, hogy szerzőnk szándékosan használt archaikus formát, ily módon kívánva mintegy igazolni, hogy előadása régi — az ő korára már történetivé lett — hagyományon alapul. Egyházjogi ismeretei is bátorították, hogy a patrociniumban rejlő érvet felhasználva így járjon el.

Egyébként a szabadon kiszínezett történeti elbeszélés mindenképpen reális előnyt biztosító egyházjogi kiváltságot keretezett. Ennek lényegét ártatlannak tűnő, mintegy mellékesen odavetett szavak leplezték el, amelyeket fenntebb már idéztünk magyarul: a káptalant Szt. István felruházta a római egyház hasonló szabadságával, most azonban, hogy értelmüket tisztázhassuk, latinul is meg kell ismételnünk: „grande cenobium . . . simili libertate Romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie Romane, quam corporaliter visiterat”.⁴² A kiváltság, amelyet Ákos mester szerint az óbudai egyház elnyert, a római egyháznak ahhoz a szabadalmához volt hasonló, amelyet a székesfehérvári kapott. A „similis” szó tehát a megelőző fejezettel van összefüggésben.⁴³

³⁸ Jerney János: *A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története*. Magyar Történelmi Tár 2 (1855) 41. l.

³⁹ 1400: monasterium sanctorum apostolorum Petri et Pauli (Mon. Vat. I/4. k. 263. l.); 1260 körül: abbas monasterii beati Petri de Thata (PRT XII/B. k. 202. l.).

⁴⁰ Eckhart, F.: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. MIÖG Ergänzungsband 9 (1915) 459. sk. l.

⁴¹ Fügedi Erik: *Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán*. Tanulmányok Budapest múltjából 13 (1959) 18. l.

⁴² SRH I. k. 317. l.

⁴³ Karácsonyi i. m. Száz. 31 (1897) 291. l.

Feltűnő, ugyanakkor nagyon is érthető, hogy az említett fejezet nem mondotta meg, mi is volt a székesfehérvári egyház kiváltsága, s csak más forrásból lehet megállapítani, hogy a megyés püspök joghatóságától való teljes mentességgel és közvetlenül a római kuria alá tartozással azonos. De ez is csak a XII. sz. második fele óta. A budai prépostságnak más volt a helyzete mint a székesfehérvárié. Nem állott közvetlenül a pápa alatt, s bár valószínű, hogy az esztergomi érsek alá tartozása — mint több más egyházé is — régi keletű, ily helyzete csak a XIV. sz. végén nyert pápai elismerést.⁴⁴ Ákos mesternek mint budai prépostnak mindenképpen érdeke volt, hogy úgy sejtesse, mintha káptalanjának jogi helyzete hasonlítana a székesfehérváriéhoz. Nyíltan nem állíthatta ezt, hiszen azonnal meghazudtolták volna, homályos fogalmazással azonban oly látzatot kelthetett, mintha a két intézmény azonos kiváltságot élvezne. S ennyi, az adott körülmények között, elég is volt. Éppen csak türelemmel ki kellett várni, amíg az idő meghozza krónikáink előadásának a jogi bizonyíték erejét. Gerics József megállapítása szerint másfél évszázad bőségesen elég volt, hogy legenda és krónika állítása jogbiztosító érvenyt nyerjen.⁴⁵

Amíg ott, ahol egyháza jogi érdeke fergott kockán, Ákos mester óvatosan járt el, szabadjára hagyta fantáziáját, amikor a történeti eseményeket színezhette ki. Mivel nem kellett tartania felelősségre vonástól, gátlás nélkül vetette oda, hogy Szt. István személyesen járt Rómában. Az alaptalan állítás, amely nem kevés fejtörést okozott tudományos történetírásunknak, azzal a ténnyel függhet össze, hogy Rómában a Szt. Péter-bazilika mellett, Szt. István első vértanú — a király védszentje — templomához csatlakozó és bőkezűen dotált hospicium állott. Mivel a zarándokházat X. Benedek pápa (1058—1059) bullája már említi, Szt. Istvánt mondja alapítójának, sőt a hospicium jogi helyzetét is megállapítja, az intézmény eredete nem kétséges.⁴⁶ De az sem, hogy a zarándoklás, amelyet a

⁴⁴ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Von F. Zimmermann, C. Werner und G. Müller. III. k. Hermannstadt, 1902. 251. sk. 1.

⁴⁵ *Krónikáink szerepe a középkori jogéletben*. LK 33 (1962) 10. sk. 1. Közvetlen kapcsolatot lát a fejezet és a Hartvik-legenda között, véleménye azonban, mivel az előző (66.) fejezetnek is Ákos mester a szerzője, lényegében megegyezik Györffy (156. l.) előadásával. — Vö. Kristó Gyula: *Korai levéltári és elbeszéli forrásaink kapcsolatához*. (Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica. Tom. 21.) Szeged, 1966. 24. sk. 1.

⁴⁶ Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal*. I. k. Bp., 1901. 401. sk. 1., Ua.: *A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház*. Katholikus Szemle 7 (1893) 173. sk. 1.

legendák nem említenek, bár az alapítást elbeszélik,⁴⁷ Ákos mester leleménye, célja pedig minél szorosabbnak tüntetni fel az itáliai-magyar kapcsolatokat.⁴⁸ Hozzátehetjük: saját korának szellemében.

Ugyanerre, sőt a jövő érdekére gondolt, amidőn részletesen leírta, mily magatartást tanúsított a királyi család az egyházak meglátogatása alkalmával. A király, mondja, évente legalább háromszor felkereste az általa alapított egyházakat, előbb mindegyik oltárnál buzgón imádkozott, azután kívülről körüljárva a templomot, a falak és tetők romlott részeit szemügyre vette, azonnal elrendelte rendbehozatalukat, s addig nem ment el a városból vagy faluból, amíg a javítás meg nem történt. A királyné — folytatja — a ruhaneműket vizsgálta át, minden gyapotszövetet és gyolcsot megújítottatott, Imre herceg pedig bíborruháit az oltár elé helyezte az oltárok feldíszítésére. Amint ez, fejezi be, a királyi egyházakban ma is ismeretes: „sicut patet in ecclesiis regalibus usque modo”.⁴⁹ Az utalás kétségtelenül helytálló, s nem kételkedhetünk a tudósítás hitelességében, hogy a magyar királyok, ha meglátogatták az általuk alapított egyházakat, amelyekhez fűződő kapcsolatukat Ákos mester korában már a kegyúri jog szabályozta, adományokat tettek. A zágrábi székesegyház ma is őriz egy miseruhát, amelyet az egyház alapítójának, Szt. Lászlónak palástjából, utólag, a XIII. században alakítottak át.⁵⁰ Adományaik azonban a XIII. század közepén már nem hasonlíthatók az imént leírt és Szt. István személyéhez kötött gondoskodáshoz. Az épületek jókarban tartására való ügyelés még a magánegyház rendszerére volt jellemző. Ákos mester korára a viszonyok már megváltoztak, amennyiben a na-

⁴⁷ SRH II. k. 386., 396., 419. l.

⁴⁸ Szt. István római tartózkodását valóságnak tekinti Karácsonyi János: *Szent István király élete*. Bp., 1904. 43. l., Fraknoi i. m. I. k. 16. sk. 1., bár nem ily határozottan. Fraknoi nem tudja, hogy a „corporaliter visitarat” szavak XIII. századi írótól származnak, általánosságban a „régii magyar krónikák” tanúságtételét látta bennük (I. k. 359. l.). Lényegében elejti a római út lehetőségét Luttor Ferenc: *Szent István egyházi kapcsolatai Rómával, Montecassinóval, Ravennával, Velencével, Jeruzsálemmel és Bizánccal*. SzIEml. I. k. 434. l.

⁴⁹ SRH I. k. 317. l.

⁵⁰ Gerevich Tibor: *Magyarország román kori emlékei*. (Magyarország művészeti emlékei. Szerk.: Gerevich Tibor I. k.) Bp., 1938. 250. l. Egyébként a szokás élt a XV. században is. Ennek köszönhetta a szegedi Szt. Demeter-plébániatemplom, hogy Mátyás király 1475. okt. 25-én, tehát a védőszent ünnepének vigiliáján palástját miseruha készítésére ajánlva fel, az oltárra helyezte. Ez a gyöngyökkel gazdagon díszített misemondó ruha ma is megvan. (Reizner János: *Szeged története*. Szeged, 1899. I. k. 76. sk. 1., III. k. 19. l.).

gyobb egyházak, mint a budai káptalan is, kiterjedt és nagyszámú birtok tulajdonosaivá lettek oly rendelkezésekből, amelyekkel a királyok éppen kötelezettségeiket kívánták egyszersmindenkorra megváltani. Ha írónk mégis az alapításairól régi módon gondoskodó uralkodót magasztalja, Szt. Istvánt példaképül állítva észrevehetően saját királyára akar hatni oly értelemben, hogy a budai egyháznak adja meg a XI. században szokásos közvetlen segítséget is.

Ugyancsak káptalana érdekeinek védelme ösztönözte arra a betoldásra, amely a gesta 160. fejezetében vonja magára figyelmünket. II. Béla, az 1131-ben trónra jutó vak király uralmáról szólva, a koronázást követő vérengzést beszéli el itt az a XII. század közepén élt krónikás, akit III. István-kori névtelennek szokás nevezni. Az Arad mellett tartott gyűlésen, mint olvassuk, a királyné szenvedélyes szavakkal fordult hívei felé, felszólítva őket, hogy álljanak bosszút azokon a tanácsadókon, akiknek lelkén szárad férjének megvakítása, mire a nép a bűnös urakra rontott s közülök 68-at megölt. Az elbeszélésnek ehhez a részéhez fűződik a következő mondat, amelynek szerzőjéül Ákos mestert kell tartanunk: „Insuper omnis illorum possessio ecclesiis cathedralibus est divisa et sic omnes ville conditionales de Hungaria donationes regum nominantur.”⁵¹ (Ezenfelül minden birtokukat szétosztották a székesegyházak között s így az úrbéres falvakat Magyarországon a királyok adományainak nevezik.) A szöveg értelmezéséhez előjáróban említsük meg, hogy a korunkra maradt adatok nem igazolják a teljes vagyonek kobzást, mivel a név szerint felsorolt előkelők leszármazottjai a gesta további részében később is mint birtokosok szerepelnek.⁵² Arra nincs semmi támpont, hogy az elkobzott birtokok valóban székesegyházak tulajdonába kerültek. Valószínű, sőt bizonyos is, hogy a kivégzettek vagyonából a királyok általában részt juttattak az egyháznak, mint Szt. István is tette Koppány vagy Gyula legyőzése után. Feltétlenül túlzás azonban, hogy a klérust tették egyedüli birtokossá, az pedig még inkább, hogy a székesegyházakat. Joggal feltehető ugyanis, hogy az elkobzott birtokokból jutott az aradi káptalannak is, amelyet — minden jel szerint — éppen II. Béla alapított engesztelésül a vérengzésért,⁵³ márpedig ez sem volt székesegyház. Egyébként a királyok egyáltalán nem tettek különbséget az egyházak közt, amidőn adományaikkal elhalmozták azokat. Pannonhalma bencés monostor volt, Dömös, Buda, vagy Arad társaskáptalan. Ákos mes-

⁵¹ SRH I. k. 447. l.

⁵² Pauler I. k. 478. l.

⁵³ Karácsonyi János szakvéleménye. Száz. 46 (1912) 779. l.

ter méltán meglepő magyarázata akkor válik érthetővé, ha felteesszük, hogy a budai káptalan szintén hozzájutott elkobzott birtokhoz s mert ezt tudta, jónak látta saját egyházáról eleve másra hártani az ódiomot, így próbálva elutasítani a visszaszerzési törekvéseket.

Még hozzávetőleges magyarázatot sem tudunk találni, mi lehetett célja az elvszerű kijelentéssel, hogy minden „conditionalis” falut királyi adományból származónak mondanak. A „conditionalis” elnevezésnek kettős értelme van. Így hívták a XIII. században, a köznemesség kialakulásával párhuzamosan, azokat a birtokokat, amelyeket a királyok bizonyos, főleg katonai szolgálat teljesítésének feltételével adományoztak el, ahol tehát a „conditionalis” viszony a birtok tulajdonosa és a király között állott fenn. „Conditionalis” továbbá az a falu is, s ez a szó régebbi jelentése, amelyben bizonyos úrbéri szolgálatot teljesítő — úrbéres — parasztok élnek, amidőn tehát a kifejezés a jobbágy és a birtok tulajdonosa közti viszonyt jelzi. A kifejezéssel az egyházi birtokokról fennmaradt legrégebb részletes összeírásban, a dömösi prépostság javainak 1138-i felsorolásában még nem találkozunk.⁵⁴ Ez „man-siones servorum”-ot, „nomina servorum”-ot sorakoztat fel, foglalkozásuk szerint is megnevez egyes csoportokat, tagjait azonban „servus”-oknak mondja.⁵⁵ Az 1211-i tihanyi összeírás, amely lényegesen tagoltabb társadalmi viszonyokat tüntet fel kötöttségük-ből kiemelkedő rétegekkel, elsőnek használja a „conditionalis” megjelölést.⁵⁶ A kifejezés azonban lassan vert gyökeret, mert a pannonhalmi monostor Albeus-féle összeírása, amely IV. Béla utasítására 1237—1240 készült el, mellőzi s csak a XIII. század közepétől lesz általános.⁵⁷ Ekkor, a század második felében valósággal divatba jön, hogy a következő században már csak szórványosan forduljon elő, 1350 táján pedig helyet ad a jobbágy kifejezésnek.⁵⁸ Amennyire igazolható tehát, hogy a megjegyzés Ákos mester korából származik s ő a legvalószínűbb szerző, éppoly mértékben bizonytalan alkalmazásának háttere és célja.

⁵⁴ II. Bélának „homines condicionales”-t említő 1135-i oklevele (PRT VIII. k. 273., 266. l.) XIII. század közepéről való hamisítvány.

⁵⁵ Knauz I. k. 88. sk. 1.

⁵⁶ *servicia et nomina populorum, ioubagionum, vdornicorum ac omnium condicionalium hominum* (PRT X. k. 503. l.).

⁵⁷ PRT I. k. 771. sk., 570. sk. 1., X. k. 25. l.

⁵⁸ PRT X. k. 452. l.

II. KÖVETKÉNT NÁPOLYBAN

Egyetemen szerzett ismereteinek Ákos mester tekintélyes, főleg a hiteleshelyi munka területén közismert káptalanja élén vehette hasznát, továbbá mint királynéi kancellár. A préposti méltóságot valószínűleg 1251-től haláláig viselte, a kancellári hatáskört 1248 és 1261 között töltötte be. Mint ismeretes, a világi és egyházi tevékenység nem zárta ki egymást. Ellenkezőleg, az volt a gyakorlat, hogy az egyházi javadalom a királyi udvarban teljesített munka ellenértékéül szolgált. Ákos mester életrajzi adatainak összevetése arra mutat, hogy élete utolsó évtizedében csak egyházi funkciót végzett. Ilyen jellegű volt az a megbízatása is, amelyet IV. Béla királytól nyert el, amidőn a margitszigeti domokosrendi apácakolostor ügyvivője és patrónusa lett. Györffy György gondos utánjárással meg is állapította, mily feltűnő hatással volt Ákos mester történeti munkájára, hogy a kolostor minden felvetődő birtokügyét haláláig ő intézte és összeköttetésbe került mindazokkal a családokkal, amelyek a kolostornak birtokadományt tettek.¹ A zárókép így élete alkonyához közeledő egyháznagyot ábrázol, aki még eleget tesz királya kívánságának, vállalja a prépostságával átellenben épülő kolostor védelmét, de mihelyt uralkodója meghal, teljesen visszavonul a közügyektől. Talán azért is, mert megértésre nem számíthat, hiszen apa és fiú viszályaiban ő nyilván az uralkodó oldalán, nem pedig az ifjabb király mellett állott, s így ennek udvara tartózkodóan tekint reá. Marad tehát számára lakóhelyül a préposti palota Óbudán, elfoglaltságul pedig, az egyházi teendők mellett, az elmélkedés a világ folyása felett és közben támadt gondolatainak megrögzítése, a krónikaírás.

Ezen az idillikus képen egyedül az író arcképe hiteles. Valóban, minden adat, minden következtetés újból és újból megerősíti Domanovszky megállapítását, hogy a gesta V. István szűkre szabott uralma alatt készült. Oly feltevés azonban, hogy Ákos mester visszavonult volna, királynéi kancellársága után, a közügyektől,

¹ Györffy 173. sk. 1.

nem volna helytálló. Nem újonnan előkerült oklevél vallomása cáfolja az egyébként valószínűnek látszó elképzelést. Ismeretlen adatot nem tudunk felmutatni, a nápolyi Anjou-levéltár, a XIII. század második fele olaszországi viszonyaira felbecsülhetetlenül fontos forrásanyag pusztulása után ilyennek előkerülésében nem is reménykedhetünk. Egyes-egyedül Ákos mester gestájának szövegéből, sőt talán helyesebb volna így mondanunk: sorai mögül következtetjük ki, milyen volt az író életének utolsó szakasza, mily élmények emlékét őrzi munkája.

Egy diplomáciai megbízatás teljesítése, olaszországi út, amelyet 1270-ben tett meg,² ereje teljében levőnek mutatja. IV. Béla unokáját, a 11–12 éves Máriát³ Nápolyba kísérő követség vezetője lehetett. A kis hercegnőnek, V. István és a kun származású Erzsébet leányának házassága Károly salerno herceggel azt a szövetségi kapcsolatot volt hivatva megerősíteni, amelyet Nápoly elfoglalója, Anjou Károly világruralmi tervei érdekében a magyar trónörökösrel kötött s amelynek másik biztosítékaul ennek fiával, a későbbi Kun Lászlóval saját leányát, Izabellát jegyezte el. Mivel a nagy horderejű akciót a nápolyi Anjou-dinasztia megalapítója — s egyben az utolsó Hohenstauf életének kioltója — kezdeményezte, a tárgyalásokat pedig Magyarországra küldött követsége — élén a montecassinói apáttal — bonyolította le,⁴ a kis hercegnővel hajózó magyar követség csak díszkíséret lehetett. Ez, mivel 1270. május 11 és 15 között érkezett Barlettába, még IV. Béla halála (máj. 3.) előtt indulhatott el. Az egész útról egyetlen magyar emlék ismeretes, V. Istvánnak egy 1269-re datált oklevele, de ez is több mint gyanús.⁵

² A Wenzel Gusztáv által közölt 1270-i oklevelek dátumát (*Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. I. k. Bp., 1874. 4–21. l.) a kiadó, nem ügyelve arra, hogy a nápolyi kancellária a szept. elsejével kezdő görög indictio szerint keltezett, tévesen 1269-re oldotta fel. (Patek Ferenc: *Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése*. Száz. 52 (1918) 451. l.)

³ Wertner 510. sk. 1.

⁴ Patek i. m. 452. sk., 466. sk. 1.; Boehm, L.: *De Karlingis imperator Karolus, princeps et monarcha totius Europae. Zur Orientpolitik Karls I. von Anjou*. Historisches Jahrbuch 88 (1968) 1. sk. 1.

⁵ Általa az uralkodó még mint ifjabb király birtokadományban részesíti a Csák nemzetségből származó Tamás ispán özvegyét, Ágnes asszonyt főleg azért, mert Mária hercegnőt Nápolyba kísérte, megérkezéséről pedig meghozta a hírt (Wenzel VIII. k. 239. sk. 1.). Mivel az évszám téves, ha pedig ezt elírásnak fogjuk fel 1270 helyett, az ifjabb király megjelölés hibás, s mert az alkancellár neve sem kifogástalan, az oklevelet nem tekinthetjük hitelesnek. Szentpétery (Reg. Arp. II/1. k. 1902. sz.) valódinak tekinti. Figyelmét elkerülte Patek kritikái észrevétele (Száz. 52 (1918) 453. sk. 1.), hogy 1270-i eseményről 1269-i oklevél nem tehet említést. De ha az oklevélnek Ágnes asszony ténykedését elbeszélő részét tartalmilag kifogástalannak el is fogadjuk, akkor is csak a kíséret egyik női tagjának, a dajkának szerepét tisztáztuk.

Az adatok teljes hiánya kényszerít — bizonyára nem alaptalanul — arra a feltevésre, hogy a követségnek kellett tekintélyes vezetőjének lennie, a gesta szövegéből kielemezhető bizonyítékok pedig arra mutatnak, hogy ez Ákos mester volt.⁶ A nagyanyának, Laszkarisz Máriának figyelme fordulhatott egykori kancellárja felé, a választást azonban férjének, IV. Bélának éppen úgy kellett helyeselnie, mint fiának és menyének. A királyi család egyetértése semmiképpen sem volt magától értetődő. Oly torzsalakodás csitult el, amely a király és fia közt időnkint polgárháborút robbantott ki, s oly gyűlölködés pihent el, amely az uralkodó család nőtagjait ellenségekként fordította szembe egymással. A szenvedélyek lehiggadásában bizonyára közrejátzott, hogy a küldöttség vezetője olyan diplomata volt, aki az uralkodó család valamennyi tagjának bizalmát meg tudta szerezni.

Mielőtt megvizsgálók, mily viszonyok közt, mely testület tagja gyanánt sikerült Ákos mesternek ezt elérnie, előbb az olaszországi útra utaló részeket ismertetjük, közülük is elsőnek mint legjellemzőbbet azt, amely, Pauler éles szemét magára vonva, az V. István-kori gesta felismeréséhez a döntő lökést adta meg. Ez a mondat a Becse-Gergely nemzetség franciaországi eredetéről szól: „Merse autem et Gregorii generatio de Francia est, ex consanguineitate Giulermi dicti Cornes (Corues, comes, comitis).”⁷ Az állítás, hogy a nemzetség, amelyből a Bethlen és Apaffy családok származtak, rokonságban állott Guillaume le Cornuvel, nem igazolható. Karácsonyi János megállapítása szerint a nemzetség legkorábbi ismert tagjai magyar nevéek, mint Becse, Both, Ant, Apa, Gecse, Lél, Gegős, s ez a körülmény a külföldi származás ellen szól. Franciás név csak egy van: Villiám, azonban ez a XIII. század végén tűnik fel, s úgy látszik, mintha már a francia rokonság hiedelmének hatása alatt nyerte volna el viselője. Az V. István korában élt I. Apát, bár tisztséget nem viselt, IV. Béla 1266-ban bárónak mondja,⁸ ami megkülönböztetett társadalmi helyzet jele; ura trónra lépése után tekintélye csak növekedhetett. Úgy látszik, neki kívánt Ákos mester kedveskedni azzal, hogy megtette nemzetségét Guillaume le Cornu, Anjou Károly udvari lovagja rokonának. Guillaume befolyását az urának teljesített szolgálatoknak köszönhette. Mint

⁶ Az olasz követségről, amely Nápolyból Kun László jegyesét, Izabellát hozta, természetesen több adat ismeretes. A reá vonatkozó okleveleket kiadta G. Del Giudice, *Diplomi inediti di re Carlo I. d'Angio riguardanti cose marittime*. Napoli, 1871. A követség vezetője Drogo di Belmonte marsall volt.

⁷ SRH I. k. 298. l.

⁸ Fejér IV/3. k. 326. l., Reg. Arp. I. k. 1502. sz.

gyakorlott tengerész ő és Robert de Baux vitték át a Nápoly elfoglalására készülő Károlyt Marseille-ből a félszigetre.⁹ Guillaume vele maradt Nápolyban, mint környezetének, a familianak tagja, olaszországi hűbértartásokat kapott s 1266-tól 1284-ig a királyi tengerészetben egymást követően különböző parancsnoki állásokat töltött be. Ügyességét és a király bizalmát egyaránt mutatja 1274-ben nyert megbízatása: három gályával és két galeanóval a Szirakuzától Máltáig terjedő szakaszt kellett ellenőriznie és megakadályoznia a genuaiak közlekedését.¹⁰ Életrajzi adatait P. Durrieu kitűnő munkájából ismerjük,¹¹ mivel azonban a nápolyi regisztrumkötetek, amelyekhez a mutató készült, a második világháborúban elpusztultak, nem tudjuk, hogy Durrieu mily adatok alapján állapította meg nevét Cornutus (Guillelmus) de Marseille alakban. Ha Marseille származási helyet jelöl, a lovag bajosan volna azonosítható azzal a „magister Guillelmus (Guillermus) le Cornu”-vel, aki a Necrologium Uticensis monasterii szerint a normandiai S. Evroult-monostorban (Orne département, Ferté-Frénel canton) volt eltemetve anyjával és nagybátyjával együtt.¹² Mivel sem a normandiai, sem a marseille-i család sorsát nem ismerjük, nem állapíthatjuk meg, volt-e vagy lehetett-e kapcsolatuk Magyarországgal. Az nem teljesen elképzelhetetlen, hogy a Becse-Gergely nemzetségnek volt valami köze Franciaországhoz. Mint Karácsonyi mentő ötletül felvetette, a nemzetség egyik tagja talán feleségül vette valamelyik francia származású magyar királyné udvarhölgyét, le származottjai pedig anyai rokonságukat kiterjesztették a férfiágra is.¹³ De hogy az ósanya éppen annak a Nápolyban élő francia lovag-

⁹ Károly 1265. máj. 10-én vagy 12-én indult el Marseille-ből s 23-án ért Rómába. A Chroniques de St. Denis szerint „le conte d'Anjou assembla grant genz et grant chevalerie, et les envoia droit à Romme parmi Lombardie. Et il s'en ala à Marseille, et manda Guillaume le Cornu et Robert de Baux, les II plus sages hommes de mer que l'on penset trover, et savoient tous les aguiez et les passages de mer. Sie leur dist le conte Karles tout son penssé, et qu'il vouloit aler à Romme célément; et il respondirent que il le conduiroient sauvement à l'aide de Dieu. Tantost aprestèrent une galie de quanque mestier estoit, et se mistrent en mer le plus célément qu'ils porent, et pasèrent les aguiez de leur anemis; quar Mainfroi feisoit guétier le conte Karles et par mer et par terre, pour ce qu'il savoit bien qu'il devoit venir à Romme”. (Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores. Recueil des historiens des Gaules et de la France. XXI. k. Paris, 1885. 121. l.)

¹⁰ Del Giudice i. m. 17. l.

¹¹ *Les archives angevines de Naples. Étude sur les registres du roi Charles Ier (1265—1285)*. II. k. Paris, 1887. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome. Fasc. 51.)

¹² Recueil XXIII. k. 489. sk. 1.

¹³ Karácsonyi I. k. 216. l.

nak a rokonságából származott volna, aki csak néhány év előtt alapította meg szerencsését, az teljesen valószínűtlen. Ugyanakkor a mód, ahogyan Ákos mester kora egyik magyar főúrának és egy nápolyi lovagnak családját összekapcsolta, mindenképpen jellemző.

Egyszersmind valószínűvé válik, hogy művének a nemzetségeket ismertető részében máshol is van hasonló fiktív rokoni kapcsolatot valóság gyanánt feltüntető állítás. Gondosabb vizsgálat után valóban ilyennek bizonyul a Tata nemzetségéről szóló elbeszélés a 38. fejezetben.¹⁴ A szerző itt, hogy ezzel is kifejezést adjon megkülönböztetésének, a bevándorlók közt első helyen említi az apuliai Sanseverino grófok családjából származó Deodatust. Ő mint keresztapa, mondja, karjai közt tartotta Szt. Istvánt, amidőn Szt. Adalbert prágai püspök megkeresztelte, s ugyanő alapította a tatai monostort. Felvilágosításul, hogy miért Tatának, nem pedig Deodatusnak hívják a bencés egyházat, kedves magyarázattal szolgál: A szent király, hogy tiszteletét kifejezésre juttassa, keresztapját csak Tatának szólította s így azután a tulajdonképpeni név feledésbe merült. Deodatusnak, fejezi be leírását, Pannóniában nincs nemzetsége, mert itt megnősült ugyan, utódai azonban nem születtek. Ez az elbeszélés részben hitelre talált történetíróink körében,¹⁵ sőt nem akadt fenn rajta a kiváló osztrák történetíró, a gráci egyetem tanára, Mathilde Uhlirz sem, aki a X. századi forrásokot nemcsak alaposan ismerte, hanem ezekben jártasságáról a II. és III. Ottó császárok korát aprólékos pontossággal tárgyaló hatalmas monográfiában, valamint kútfőkritikai tanulmányban tanúságot tett. Pedig neki érdekében állott volna, hogy Sanseverino grófja szerepeltetésének lehetőségét kiiktassa az események láncából. Azt akarta ugyanis valószínűsíteni, hogy Géza fejedelem fiát, Vajkót Adalbert 996. dec. 26-án, István-napkor kölni tartózkodása alkalmával III. Ottó jelenlétében, sőt ennek keresztapasága mellett keresztelte meg.¹⁶

¹⁴ SRH I. k. 295. l.

¹⁵ Marczali Henrik „Deodát sanseverinói grófot” mint István nevelőjét nehezen tartja történeti névnek és személynek (*A magyar nemzet története*. Szerk.: Szilágyi Sándor. I. k. Bp., 1895. 230. l.), Pauler (Szt. István, 191. sk. l.) az 1263-i királyi oklevél hivatkozását nem találja a krónikák elbeszélését megerősítő érvnek, mert az „csak annyit bizonyít, hogy a krónikáinkban foglalt adat akkor már ismeretes volt, a kir. kancellária elhitte, de azért még se a sanseverinói grófságról, sem arról, idegen vagy magyar volt-e a Deodatus — Tata? — szóval sem emlékezik”, Hóman ellenben (M. Tört. I. k. 174., 205. l.) valósnak veszi a grófnak mind „a fővárostól délnyugatra, a későbbi Tata vidékén” megtelepedését, mind monostoralapítását.

¹⁶ *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III.* II. k. (Otto III. 983—1002.) Berlin, 1954. 226. sk., 503. sk. l. A Pozsonyi Krónikára hivatkozva utal Deodatusra: „Auch die späteren Quellen schreiben mit

Neki, de általában mindenki számára elég lett volna, ha a Sanseverino, az egyik legelőkelőbb olasz család múltjában tájékozódik. Hamar meggyőződhetek volna, hogy a X. század végén ennek Deodatus nevű tagja egyszerűen nem élhetett. A Sanseverinók őse, Turgisio ugyanis mint a normann hódítók egyike Guiscard Róbert kíséretében csak a XI. század közepén jutott Sanseverino, a mai Mercato Sanseverino birtokába, amely, mellesleg megjegyezve, nem a tulajdonképpeni Apuliában fekszik, mint a gesta állítja, hanem nyugatabbra, Avellino és Salerno vidékén.

Ákos mester kortársának, Ruggiero grófnak akart kedvében járni azzal, hogy családját megajándékozta Deodatussal. Ruggiero egyike volt a báróknak, akik I. Károlyt Manfréd ellen Nápolyba hívták, de egész családja is az Anjou-ház feltétlen híve a Hohenstaufokkal szemben. Mindenképpen érdemesnek látszott tehát érzelmi szálakkal Magyarországhoz fűzni. A legalkalmasabb megoldást, magyarországi bárói családdal rokonságban levőnek tüntetni fel, a jelek szerint most nem lehetett alkalmazni. Egyrészt nem volt olyan hazai nemzetség, amelynek hagyományaiban helyet lehetett szorítani a Sanseverinóknak, másrészt talán ezek sem lettek volna meghatódva, ha most soha nem látott távoli rokonokkal kell egyszer megismerkedniök. Azt ellenben minden gőgjük ellenére is vállalták, hogy valamelyik ősük a magyar királyság megalapításakor magával az uralkodóval került rokonságba, nem vér szerintibe ugyan, csak lelkibe, de mert ez bensőséges, voltaképpen mindkét fél számára megtisztelő s köztük egyenlőséget teremt. Ha már annak a leleményességnek is elismeréssel kell adóznunk, amely ily megoldást választott, még kápráztatóbb az ügyesség, amellyel Ákos mester elejét vette a családi hagyományok hiánya által felébresztett minden kétkedésnek. A joggal felvetődő kérdésre, kik Deodatus leszármazottjai, melyek azok a magyar családok, amelyek véréből sarjadtak, fölünyesen felelte: ilyenek nincsenek, mert az apuliai gróf feleséget szerzett ugyan új hazájában, utódai azonban nem maradtak.

A történetíró, aki a XIII. században élt, még ha egyébként szabadjára is engedte fantáziáját, mihelyt etimologizált, egyszerre ragaszkodni kezdett a tényekhez, mivel ezek számára a valósággal voltak egyenértékűek. Ily magatartás jellemezte Ákos mestert is,

wenigen Ausnahmen die Vornahme der Taufe dem heiligen Adalbert zu, nur erwähnen manche noch die Teilnahme des Grafen Deodatus, des Gründers des ungarischen Klosters Tata an diesem feierlichen Akt". (508. 1.). Uhlirz forráskritikai tanulmánya: *Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert*. Schriftenreihe der historischen Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaften. Schrift 1. Göttingen, 1957.

amidőn a X. századi Sanseverino grófnak a Deodatus nevet adta. Ez a név ugyanis nem a képzelet alkotása, hanem logikus kapcsolatban van a Tata helynévvel. Az utóbbi magyar közszóából, az „atya, keresztatya” jelentésű becéző névből alakult személynévnek a változata. Mivel Tata nevű hely van Sopron megyében is és szintén személynévi eredetű, kétségtelen, hogy a Tata férfinév használatos volt a magyarok körében. Melich János hívta fel a figyelmet a meglepő tényre, hogy a Bába, Dada, Mára, Nána, Papa, Tata magyar hely- és személynévvel egyező nevek előfordulnak a kisázsiai eltűnt régi — görög műveltségű — népek körében is *Báβα, Δάδα, Μάμα, Νάνα, Παπās, Τατās* alakban, azonban ezek a szavak egymástól teljesen függetlenül mint becezavak, dajkaszavak keletkeztek.¹⁷ Maga a bencés monostor, amely Szt. Péter és Szt. Pál apostolok nevére volt szentelve, egyike a legrégebb magyarországi monostoroknak; XI. század végi írásos emlék, a pannonhalmi apátság birtokösszeírása már említi.¹⁸ Ennek a Komárom megyei Tatának német neve bizonyítja az összefüggést a Deodatus névvel: Totis (Dotis), régebben: Totes (Todes) ugyanis német genitivusi név és vagy a német Deodat > Theodat vagy a latin Deodatus utótagjából alakult.¹⁹ Mindez azt mutatja, hogy Ákos mester, Deodatust említve, valóban régi hagyományra támaszkodott.²⁰

A Guillelmus- és Deodatus-epizódokon kívül még két, a XIII. század közepének itáliai viszonyaival összefüggő utalás emlékeztet a genealógiai részben az író olaszországi érdeklődésére. Mindkettő

¹⁷ Melich János: *A Mára helynév*, MNy 35 (1939) 145. sk. 1. Bár a Tata személynév nápolyi előfordulása szintén ilyen, a néplélektannal magyarázható jelenségnek látszik, utalunk arra, hogy egy 1034-i oklevél egy birtok szomszédjait megemlítve így mondja: „ab una parte fundum heredes domini marini tata”. (*Regii Neapolitani archivi monumenta edita ac illustrata*. IV. k. Napoli, 1854. 257. l.).

¹⁸ PRT XII/B. k. 201. sk. 1., Komjáthy Miklós: *Tata és a tatai bencés apát-ság az Árpádok korában*. Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 6 (1944—1946) 232. sk. 1.

¹⁹ Melich i. m.

²⁰ Nem érdektelen megfigyelni, hogy Ákos mester elbeszélése milyen irányban hatott, milyen további hiedelmeknek, sőt jogigényeknek szolgált alapul. Ilyen gyanánt a tatai monostor apátja 1400 körül használta fel. Ő a monostor Tata feletti földesúri jogának elismertetésére próbált érvet kovácsolni belőle oly módon, hogy IV. Béla nevére hamisított és 1263. évre datált oklevélbe a következő elbeszélést iktatta: Deodatus comes Szt. Istvánt, „cum Sancto Adalberto episcopo de fonte baptismatis sublevavit”, adományul kapta Tata villát, ezt azután, mivel „absque heredibus” maradt, a tatai monostornak adta, amelyet „ipse comes fundaverat”, maga István pedig a falut „ob reverentiam et memoriam dicti comitis Deodati et testamenti facti per ipsum Tatam nominavit, quod pater spiritualis interpretatur vulgariter, volens per hoc intelligi imposterum, quod esset donatio et con-

azért is figyelemre méltó, mert francia vonatkozásokkal van átszőve.

Az első, a 46. fejezetben, a Kálmán király korában Apuliából beköltöző Rátoldot és Olivért Casertából, sőt a Budai Krónika szerint Caserta grófjának rokonságából származóknak állítja. Casertának ez az Apuliába helyezése téves, mert Caserta Nápolytól északra, a Tirrén-tenger mentén fekvő tartomány, amely területileg a Terra di Lavoro nevű vidékkel azonos, míg Apulia az Adriai tenger partvidékén terült el. Maga a folyamat azonban, ahogyan a beköltözők, névszerint Ratoldus és Oliverius utódai magyar nemzetséggé formálódtak, valószínűnek látszik, a leírásban ellenmondás nem vehető észre. Mivel Kálmán király felesége Guiscard Róbert öccse, I. Roger leánya volt, a kíséretében levő normann lovagok lehetnek casertaiak, hiszen Caserta várost a félszigeten megjelent hódítók már 1057-ben elfoglalták. Magyarországi települési helyük is megerősíti, hogy a királynét kísérve kerültek el Itáliából. Rátót falu, amely a Ratoldus után magyarul Rátótnak nevezett nemzetség települési központja lett, Veszprém megyében, Veszprém közelében van. Ratoldus azért kapott itt földet, amelyre, illetőleg a rajta alakult falura azután neve átruházódott, mert Veszprém a királynék udvartartásának székhelye volt, a szomszédság pedig lehetővé tette, hogy a királynét kísérő lovag továbbra is úrnője szolgálatában maradhasson. Ugyancsak Rátóton épült fel a Szűz Mária tiszteletére szentelt premontrei rendű nemzetségi

cessio spiritualis et non secularis, videlicet testamentum ecclesie et monasterii beatorum Petri et Pauli apostolorum de Tata in eternum duratura nullatenus a secularibus mancipanda” (Fejér IV/3. k. 104. sk. 1.). Az utóbbi kitélő tárja fel a hamisítás indokát: mivel a XV. század elején a falu világi birtokos kezében volt s innen kellett kiemelni, a legegyszerűbbnek látszott a tényleges földesúr minden jogát tagadva, azt állítani, hogy a monostort az alapító végrendelete egyedüli tulajdonosnak tette meg. A hamis oklevél tehát kicsavarta Ákos mester elbeszélésének értelmét, hiszen abban szó sincs az egyház földesúri jogáról, ennek korai, 1263-i királyi elismertetésével pedig az egész tényleges XIV. századi állapotot nemcsak a monostor érdekeire sérelmesnek, hanem jogtalanoknak is tüntette fel. Ákos mester fiktív, de ártalmatlan történeti elbeszélése hozzáértő kézben nem egészen másfél század alatt vagyoni jogi vonatkozásban is súlyos következménnyel járó bizonyítékká változott. (Az 1263-i oklevél beható kritikája: Reg. Arp. I. k. 1341. sz. Vö. Komjáthy i. m. 232. l.). Az elbeszélésnek a hamisítványba átkerülése azt bizonyítja, hogy a gestának 1400 körül ismeretesnek kellett lennie a somogyvári bencések körében, ha egy társuk, a tatái monostor vezetését elnyerve (PRT XII/B. k. 203. l.), mint apát érvül felhasználhatta. Bár feltehető, nem valószínű, hogy a hamisítás 1400 előtt és Tatán történt. Komjáthy aggályait (i. m. 228. sk. 1.) eloszlathatja IX. Bonifác pápa 1400 nov. 19-i oklevelének (Mon. Vat I/4. k. 268. sk. 1.) előadása.

monostor. Olivér és Rátót nevűeket a nemzetség XIII—XIV. században élt tagjai közt is találunk.²¹ Mégsem lehet azt mondani, hogy Ákos mester XIII. században élt emberek neveit vetítette vissza a XI. század végére. Ennek a feltevésnek ellene mond a Rátót helynév, amely korai személynévi eredetű, másrészt az a körülmény, hogy az író kortársát, a nemzetség legismertebb XIII. századi tagját, aki ismételten volt nádor s más országos méltóságokat is viselt, Rolandnak hívták. Abban az esetben, ha írói önkény formálja meg az ős alakját, ez bizonyára a Roland nevet nyeri. A nemzetség normann (francia) eredetéről szóló hagyományt egyébként az is megerősíti, hogy a XIII. században voltak Balduin nevű tagjai,²² már pedig a Balduin név főleg Flandriában, Nyugat-Franciaországban volt elterjedve.

Amíg az imént ismertetett leírás a tényekhez ragaszkodó történetírónak mutatja Ákos mestert, az 52. fejezet, amely a Nagymartoniakról szól, mint könnyen megállapítható, önkényesen megfogalmazott utalás szerzőjének. Az elbeszélés ellenőrzésére bizonyos mértékben oklevelek adnak módot. Hitelt érdemlő tanúságuk szerint Konstancia, II. Alfonz aragon király (+1197) leánya és II. Péter király (1197—1213) testvére,²³ amidőn Imre király felesége lett, magával hozta Tota nevű udvarhölgyét. Ez a — Kézai szerint — tündöklően szép nő, Benedek herceg felesége lett, férjétől, Imre király engedélyével, 1202-ben adományul kapta a Sopron megyei Nagymartont és az Esztergom megyei Bajótot, s nem távozott el akkor sem, amidőn úrnője, a király halála után, elhagyta az országot. Házassága indíthatta testvérét, vagy unokatestvérét, Simont, hogy látogatóba jöjjön hozzá, II. Endre kérései és ajándékai pedig, hogy itt megtelepedjék. Simonnak nem volt oka megbánnia elhatározását, mert Tota halála után mindkét birtok ura lett,²⁴ fiai: Simon és Mihály, valamint unokaöccse, Bertrand pedig, immár mind Ákos mester kortársai, az ország sorsát intéző előkelők

²¹ Wertner Mór: *Családtörténeti adalékok*. Turul 15 (1897) 129. sk. 1.

²² Karácsonyi III. k. 3. sk. 1., Wertner Mór: *Megjegyzések a „Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” című munkára*. Turul 21 (1903) 127. l., Holub József: *Nemzégtörténeti adalékok*. Turul 40 (1926) 30. l., Vajay, Sz.: *Rayonnement de la „Chanson de Roland”*. Le Moyen Age 68 (1962) 321. sk. 1.; Ua., *A magyar Roland-ének nyomában*. Irodalomtörténeti Közlemények 72 (1968) 334. sk., 337. l. Vajay elnézésből W. Holtzmannra hivatkozva mondja, hogy Kálmán feleségének nevét egy görög nyelvű szicíliai oklevél fenntartotta Eleutheria formában, aminek latin megfelelője Felicia. (Vö. Holtzmann: *Maximilla regina, soror Rogerii regis*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 19 (1963) 159. l.).

²³ Pauler II. k. 32. l., Wertner 370. sk. 1.

²⁴ Fejér III/1. k. 317. sk., 393. sk. 1., Reg. Arp. I. k. 198., 362. sz.

csoportjának tagjai. Anélkül azonban, tehetjük hozzá, hogy utódaik a „de genere” megjelölést használták volna, aminek következtében nincs is Nagymartoni nemzetség.²⁵ A részletek, amelyekkel a XIII. század közepén a család kiszínezte otthoni múltját, számunkra ellenőrizhetetlenek, ugyanúgy az állítások, hogy — amint Kézai feljegyezte — az egyik spanyolországi ősi várat Bajótnak hívták, vagy hogy a régi címert, amely egyszerű vörös színű pajzs volt minden alak nélkül, az aragóniai király és a harcosok társadalma, a *communitas militie* hadi érdemeik jutalmául engedélyezte sassal felcserélhetni, megtoldva a további kitüntetéssel, hogy senki pajzsán a sas mint címeralak nem szerepelhet.

Azt ellenben már megállapíthatjuk, hogy a harci babérok, amelyek ellenértékéül szolgált volna a sasos címer, Ákos mester képzeleténck szüleményei. Azt állítja ugyanis, hogy Mallorca és Menorca szigetekről a tuniszi szultán seregét, amely azokat hajókon behatolva elfoglalta, az aragon király fegyveresei hiányában — mint mondják — a Nagymartoniak nemzetsége űzte ki.²⁶ Minderről azért nem lehet szó, mert a Baleari-szigetcsoportba tartozó két szigetet 1229—1235 között szabadította fel a mórok uralma alól I. Jakab aragon király, akkor, amidőn Nagymartoni Simon és Mihály már Magyarországon éltek. Így legfeljebb azt lehetne feltenni, hogy a legutolsónak bevándorló Bertrand harcolt az aragon seregben. A két sziget egyékként 798-ban került arab kézbe, a cordovai kalifátus alá tartozott, ennek lehanyaglásával a XI. századtól pedig önálló dinasztia vezetése alatt állott. Simon comesnek és rokonainak a tuniszi szultánnal alkalmuk sem volt tehát harcolni. Tuniszt Ákos mester azért is említhette, mert a Hafsida-dinasztia az országot felvirágoztatva oly jelentős hatalommá tette,²⁷ hogy a Földközi tenger nyugati felében az arab világot jelentette; valószínűbb azonban, hogy IX. (Szent) Lajos francia király balul végződött kereszties hadjárata ébresztette fel érdeklődését. A király 1270-ben indította meg hadi vállalkozását, még pedig öccsének, Anjou Károly nápolyi királynak ösztönzésére, eleve érdekelhette tehát V. István udvarát, s még több szó eshetett róla Nápolyban, a gyászcs vég, IX. Lajos halála pedig maradandóan az emlékezetbe véshette Tunisz nevét. Mivel szultánjának serege felett a szigeteken

²⁵ Pór Antal: *A Nagy-Martoniak*. Turul 7 (1889) 60. sk. 1., Wertner, M.: *Die Grafen von Mattersdorf-Forchtenstein*. Wien, 1889.

²⁶ „exercitum soldani de Tunisio, qui Maioricam et Minoricam insulas per naves intrando et classes occupaverant, ceteris militibus regis Aragonie deficientibus eorum generatio fertur expulisse” (SRH 302. sk. 1.).

²⁷ Müller, A.: *Der Islam im Morgen- und Abendland*. (Oncken, W.: *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen*.) Berlin, 1887. 657. l.

aratott győzelem szükségképpen többet jelentett a kortársak szemében, mint ha egyszerűen az arabok legyőzéséről esik szó, nem csodálkozhatunk, hogy Ákos mester sem mondott le arról, hogy utalásával ne élénkítse előadását.²⁸

A négy részlet ismertetésével, szeretnők remélni, sikerült valószínűsíteniünk, hogy Ákos mester feltételezett 1270-i nápolyi követjárása beilleszthető az események láncolatába, ugyanakkor a bizonyíték gyanánt felhasználható epizódok összhangban vannak írói magatartásával, amint ez művéből elibénk tárul. Ily érvül azonban nemcsak az úttal közvetlen kapcsolatba hozható megjegyzések használhatók, hanem öt további utalás is. Ezeknek Ákos mestertől származása sem kétségtelen ugyan, mégis valószínűnek látszik, mert a szerzőséget más krónikásról még kevesebb okunk volna feltételezni, mint róla.

Az első utalásra az 56. fejezetben bukkanunk. Az itt leírt események idő- és sorrendje annyira kuszált, hogy kutatóink, találékonyságuk ellenére is, csak hozzávetőlegesen tudták kibogozni az összefüggést. Konrád császárról van szó és elhatározásáról, hogy a magyarok karintiai — történetirodalmunk által 897-re tett — pusztításainak megbosszulására hadjáratot indít, ezért Itáliából Augsburgba jön,²⁹ a rómaiak közt kitört viszály³⁰ azonban távozásra kényszeríti. A forráshely értelmezésénél a nehézséget az okozza, hogy oly eltérő állításokat kell összhangba hozni, mint a IX—X. századi németországi kútfők adatai, XI. század közepi, ún. ősgestánk ezeken nyugvó feltételezett előadása és Ákos mester változtatásai, amelyeknél, mivel szeretnők mindig feltételezni, hogy nem teljesen légből kapottak, próbálkoznunk kell megállapítani, vajon nem valami szavahihető forrásból merítette-e. Ha

²⁸ A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy Ákos mester tévesen mondja Konstanciát — Imre helyett — II. Endre második feleségének és Champagneból (Campania) származónak. (SRH I. k. 302. l.) — Forrásadatok hiányában és nem ismerve a spanyol heraldikai irodalmat, nem tudjuk eldönteni, vajon Aragóniában valóban korlátozott volt-e a sasnak mint címeralagnak használata a XII—XIII. század fordulóján. Ahhoz a kétség árnyéka sem férhet, hogy a Nagymartoni család címere valóban sast ábrázolt; erről Nagymartoni Pál országbíró címeres pecsétje is tanúskodik (O. L. DI. 2892., 2528. Vö. Csergheő Géza: *A Guthkeled nemzetség címere*. Turul 9 (1891) 9. l., Györfly György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. (A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára.) Bp., 1959. 4. l.) Ákos mester tehát helyesen utal rá, ami egyébként egy egykori királynéi kancellár esetében magától értetődőnek mondható, a címeralak használatának egyetlen családra korlátozása azonban felfogható volna az író vágyalmának is.

²⁹ „et cum exisset Italia, venisset Augustam Suevie civitatem” (SRH I. k. 305. l.).

³⁰ „inter Romanos bellum generatum est interea intestinum” (Uo.)

Konrád frank herceg személyét tartjuk valónak, akkor, figyelmen kívül hagyva, hogy nem volt császár, a polgárháború említését meg tudjuk magyarázni. Mint német király (911—918) a szász és bajor hercegeken kívül harcolt ugyanis a sváb grófokkal is,³¹ ami indokolja Augsburg említését, s mert Erchanger és Berchtold grófokról máshol megemlékezett az ősgesta, ez utóbbiba bekerülhetett Reginónak a viszályokról szóló híre, amely tehát közvetve Ákos mester tudomására juthatott. Ez esetben azonban megmagyarázhatatlan a magyarok említése: köztudomású, hogy Konrád semmiféle háborút nem vezetett ellenük. Ha viszont találgatásaink során az eseményt választjuk kiindulópontul, Konrád elődjének, Gyermeke Lajosnak 910-i hadi vállalkozását kereshetjük az említés mögött. Itt a részletek a következők: Lajos király halálbüntetés terhe alatt elrendelte a hadba szállást s a bajorok, svábok, frankok össze is gyűltek. A magyarok Augsburgnál találtak a királyra. A németek sokáig vitézül ellenállottak, de amikor ellenfeleik színleg megfutamodtak, hadrendjük felbomlott s a visszaforduló magyarok győztek.³² Bármelyik alternatívát fogadjuk is el, Itália és a rómaiak említése mindenképpen alaptalan. Konrád király nem járt Olaszországban,³³ rómaiak közti oly beháborúról pedig, amely elhatározásában befolyásolhatta volna, nincs tudomásunk. Mindezeket megfontolva a két hivatkozást egyaránt Ákos mester leleményének tulajdoníthatjuk.

A sorrendben második, egyébként egyetlen szavas utalás sem betoldás, hanem szerves része oly fejezetnek, a 60.-nak, amelynek szerzője a kutatás egyöntetű véleménye szerint Ákos mester. A 955-i augsburgi csatáról szólva minden jel szerint ő mondja tehát, hogy a város felmentésére német és olasz sereg sietett: „Alamanicus et Ytalicus exercitus illos invasit ex abrupto”.³⁴ Az ütközetre vonatkozó kútfők mit sem tudnak olaszok részvételéről s ilyenről nem esik szó a gazdag külföldi szakirodalomban sem. Ákos mestert olaszok szerepeltetésére ezek szerint egyedül fantáziája ösztönözte.

A harmadik forráshely, a 83. fejezetben, Szt. Gellért származásáról szól. Mártírhalálának részletes leírása után annak említése, hogy Rosazzoból jött Magyarországra s béli remetéskedés után lett csanádi püspök, magán viseli az utólagos betoldás jegyét: „Hic siquidem Gerardus monachus erat de Rosacio natione Wenetensis, qui in Pannoniam veniens primus in Beel vitam ducens heremiti-

³¹ Dümmler III. k. 611. l.

³² Ua. III. k. 557. l., Pauler, Szt. István 53. l.

³³ Uralkodását részletesen ismerteti Dümmler III. k. 574. sk. l.

³⁴ SRH I. k. 307. l.

cam, tandem in Chanadiensem cathedram in episcopum est translatus".³⁵ Rosazzo bencés monostor volt Friaulban Aquileiától északra, Udínétől délkeletre. Bencékrendisége az egyetlen szál, amellyel Gellért hozzá volna fűzhető. Mivel nem Velence alapította, elegelesik a feltevés, hogy esetleg Gellért élénk kultusza szétszűrődött a szigetvárosból és odavágyó ápolókra találva Rosazzóban annyira meggyökeresződött, hogy hatása alatt kialakult a szent itteni tartózkodásának hiedelme. Arról, hogy Gellért Rosazzón keresztül jött volna Magyarországra, azért nem lehet szó, mert a XI. század elején szerzetesek még nem is éltek ott. Csak a század második felében alapította meg Eppenstein Marquard a monostort, de ő is az ágostonrendi kanonokok számára, s fia, I. Ulrik aquileiai patriarcha változtatta a prépostságot bencés apátsággá. Az első bencések Millstattból jöve 1091-ben telepedtek meg. Az Eppenstein család kihalása után Rosazzo a Sponheimok családi monostora és a karintiai hercegek temetkezési helye lett.³⁶ A híradás Gellért rosazzói tartózkodásáról mindenképpen XI. század utáni, ugyanakkor, mivel Kézai már említi,³⁷ nem lehet XIV. századi betoldás. Ákos mester a IV. Béla-V. István-kori stájerországi-karintiai viszonyokra gondolva származtathatta Gellértet karintiai monostorból. Mintha királyai hódítmányát próbálta volna Magyarországhoz közelebb hozni azzal, hogy érzelmi szílat szótt a vértanúhalált szenvedett püspök és az alpesi tájjal kapcsolatban álló híres monostor között.

A negyedik betoldás, amely Ákos mesternek tulajdonítható, rövid megemlékezés a 136. fejezetben arról, hogy Salamón királyt Polában temették el: „Migravit autem ex hoc seculo ad Dominum et sepultus est Pole in civitate Istrie”.³⁸ A Salamón-hagyomány alakulását Gerics József szép tanulmányából pontosan ismerjük,³⁹ és így nem nehéz az Ákos mester szerzőségére valló rövid mondatot elválasztanunk az előző krónikások fogalmazványától. Amíg a Kálmán-kori continuator, híven a valósághoz, Salamont a Béla-ág ellenségének tekintette, elűzését jogosnak mondotta és vele szemben az idoneitás elvére alapozva látta Géza és Szt. László uralmát, addig a III. István-kori névtelen, hogy a legitimitás gondolatát

³⁵ SRH I. k. 341. l.

³⁶ Schmidinger, H.: *Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer.* (Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom. I. Abt. I. Bd.) Graz-Köln, 1954. 83. l.

³⁷ SRH I. k. 178. l.

³⁸ SRH I. k. 411. l.

³⁹ Gerics 110. sk. l.

mindenek felett érvényesülőnek fogadtathassa el, ennek hordozóját, Salamont, rokonszenves tulajdonságokkal ruházta fel, úgy, amint a gesta szövege is ábrázolja. A Salamonról ily módon megfestett kép azonban túlságosan is színes volt, alkalmas arra, hogy veszélyeztesse Szt. László nagyságát, s mert a XIII. században a legitimitás gondolatának hirdetése, amelynek érdekében készült, elveszítette időszerűségét, tanácsosnak látszott elszűrkiteni azt. A változás jele, hogy amíg a Műgeln Henriknél olvasható hagyomány oly messze ment, hogy már Salamon csodajeleiről beszélt, addig Kézai a szentség hírére elejtette s ezt özvegyére ruházva, Lászlót ismét az elűzött király fölé emelte.⁴⁰ A hagyomány alakulásának ebbe a folyamatába beleillesztve Ákos mester rövid utalása a közömbös pártatlanság bélyegét viseli magán. Nem növeli Salamon nimbuszát, de nem is csorbítja és Kézaira hagyja, hogy Salamon özvegyét, Juditot — összetévesztve II. Béla király leányával, Zsófiával — az admonti monostor szent életű apácájának tüntesse fel, aki fejedelmi kéréit sorra visszautasítja, holott a valóságban már 1088-ban, tehát egy évvel férje halála után Szt. László unokatestvére, I. Wladislaw Hermann lengyel király (1081 — 1102) felesége lett és a házasságból három leánya született.⁴¹ Írónkat nyilvánvalóan nem kritikai érzéke tartotta vissza, hogy valami hasonló mesével ne bővítse ki a gesta előadását, amint minden feszélyezettségtől mentesen Polát ki is jelölte Salamon halálának helyéül. Nem tudjuk, miért éppen az Isztriai-félsziget csúcsán épült városra esett választása. Mivel a hajók útja Magyarország és az Appennini-félsziget közt a dalmáciai városok egyikéből vezetett a tengeren túlra, a forgalomból kieső Polára talán azért esett választása, mert úgy találta, hogy illik a magát remete életre adó királyhoz. A hős életsorsa és az elhalálozás helyének viszonyai közti hasonlóság szimbolikusan tűnhetett fel Ákos mester előtt. Elfogadva ezt az értelmezést, Pola említésében földrajzi ismereteinek jelét láthatjuk.

Ötödik forráshelyünk értelmezése kemény dió, nemhiába terjedelemre is ez a leghosszabb. A 152. fejezet Kálmán király olaszországi hadi vállalkozásának leírását tartalmazza. Eszerint Dalmácia elfoglalása után a magyar király Velencétől bérelt hajókon Apuliába nagy sereget küldött, ez ott három hónapig zsákmányolt, elfoglalta Monopoli és Brindisi városokat, amidőn pedig visszatért Magyarországra, a két várost átadta a velenceieknek, akiktől a császár által küldött pisai gályák foglalták vissza. A szöveg értelmezésénél

⁴⁰ SRH I. k. 181. l.

⁴¹ Wertner 133. l., Pauler I. k. 153. sk., 445. l.

legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a hadműveletről egykorú olasz vagy bizánci kútfő nem szól s a gesta az egyedüli forrásunk. Pauler nagy tudására, éles szemére és kombináló képességére volt szükség, hogy a szöveg értelmet nyerjen, a benne foglalt esemény pedig határozott évszámhoz kötődjék. Az Árpád-kor legalaposabb ismerője az eseményeket így rekonstruálta: Guiscard Róbert fia, Boemund tarantói vagy otrantói herceg, aki az első kereszties hadjáratban megszerezte magának Antiochia hercegségét, hazatérve a szentföldről, miután 1107-ben Valonánál, a mai Albániában partra szállott, háborút kezdett a bizánci birodalommal, vállalkozása azonban 1108-ban kudarccal végződött. Ebben a háborúban Velence Bizánc oldalán állott. Lehetséges — s ez már Pauler magyarázata —, hogy a magyar hadak, míg a harc a normannok és a bizánciak közt Dyrrachium körül folyt, Alexios Komnenos császár szövetségében velencei hajókon lehatoltak Apuliába s azt, pontosabban Boemund hercegségét pusztították, majd az elfoglalt két várost Velence kezén hagyva, hazatértek Magyarországra (1108). Részvételeük bizonyítéka, hogy az Alexios és Boemund között létrejött béke okmányán, amelyet Anna Komnene közöl munkájában, fel van tüntetve a magyar király két „zsupánjának”, Simon és Pér ispánoknak neve.⁴² Mindez elfogadható, amint magát az esemény megtörténtét Andreas Dandolo is elfogadta, krónikájába — Paulinus Venetus (Puteolanus) világkrónikájának közvetítésével⁴³ — a leírást ily formában véve át: „Hoc tempore Colomanus rex Ungarie misit exercitum in Dalmacia . . . et per legatos suos cum Venetorum duce fedus iniit contra Normannos et pariter exercitum in Apuleam ad eorum dampna mitere statuit; parata autem classe per Venetos, regius apparatus in Apuliam navigans, Brundisium et Monopolim optinent et tribus mensibus Apuliam vastant et redeunt.”⁴⁴ Dandolo a gesta híret tévesen korábbi időponthoz és eseményhez fűzve, a Kálmán király és Vitale Michiele doge (1096—1102) közt kialakult kapcsolattal hozta okozati viszonyba. Tévedése elhatározóan befolyásolta a modern történetírókat, így Kretsch-

⁴² Pauler I. k. 209. sk. 1., Ua.: *Horvát-Dalmátország elfoglalásáról* (1091—1111). Száz. 22 (1888) 323. sk. 1., Deér József: *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája*. Kaposvár, 1928. 103. l., Moravesik Gyula: *A magyar történet bizánci forrásai*. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. k. 6/b. füzet.) Bp., 1934. 184. l.

⁴³ Eckhardt Sándor: *A pannóniai hun történet keletkezése*. Száz. 61—62 (1927—1928) 467. sk., 476. l.

⁴⁴ Muratori, L. A.: *Rerum Italicarum scriptores*. 12/1: *Andreae Danduli ducis Veneticarum Chronica per extensum descripta*. Ed. E. Pastorello. Bologna, [1938]. 224. l.

mayrt, aki⁴⁵ nem szerevén tudomást Pauler magyarázatáról, sablonosan késői hagyománynak mondja a magyar gesta hívét. Az ő felfogásának elfogadása oly tiszta helyzetet teremtene, ugyanakkor oly sok előnnyel járna az egész epizódot Ákos mester meséjének nyilvánítanunk, hogy magunk is szívesen hajlunk feléje s egyedül Pauler megvesztegető fejtegetése tart vissza attól, hogy a híradást teljes egészében koholtnak tartsuk. Álláspontunkon, úgy véljük, mindaddig meg is kell maradnunk, amíg nem sikerül azt a politikai helyzetet felismerni a XIII. század közepi Olaszország történetében, amelyről feltételezhető, hogy Ákos mestert a hatalmi viszonyoknak a XII. század elejére vetítésére ösztönözte. Addig sincs azonban akadálya, hogy a gesta leírásának azt a részét írónk önkényes betoldásának minősítsük, amelynek alaptalanságát már Dandolo észrevette és e meggyőződését azzal, hogy megemléését mellőzte, kifejezésre is juttatta: „Monopolim et Brundisium civitates expugnantes, Venetis ad tenendum pro utilitate regis Colomani reliquerunt . . . Que quidem civitates per galiotas Pisanorum missos per Cesarem expulsis Venetis sunt rehabite.”⁴⁶

⁴⁵ Kretschmayr, H.: *Geschichte von Venedig*. (Allgemeine Staatengeschichte. I. Abt. Geschichte der europäischen Staaten.) I. k. Gotha, 1905. 220. l.

⁴⁶ SRH I. k. 433. l. — Tanulságos megfigyelni, hogy a gesta ugyanazon rövid részletét, amelyet Dandolo mint értéktelent elejtett, Kézai hogyan bővítette ki: A magyarok visszatérnek Dalmáciába „capitaneo Hungaro et regis Hungariae banerio ibidem cum Venetis derelictis. Quas quidem civitates Guillelmus iunior rex Siciliae per auxilium Pisanorum cum magnis sumptibus postmodum vix rehabuit” (SRH I. k. 183. l.). Mint látjuk, minden új mozzanat a magyar dicsőséget fokozza. Ezt hirdeti a magyar király zászlaja, ennek sértetlenségén őrködik a magyar kapitány, ezért nem is fegyveres erővel szerzi vissza a szicíliai király a két várost, hanem pénzáldozatokkal. II. Vilmos király egyébként a XII. század második felében uralkodott (1166—1189) s így találghatjuk, vajon azt akarta említésével kifejezésre juttatni Kézai, hogy a képletes magyar uralom sokáig tartott, vagy pedig egyszerűen nem tudta, hogy a király mikor élt?

III. V. ISTVÁN RÓL, AZ IFJABB KIRÁLY RÓL

A nápolyi követjárás, a felsorolt részletek tanúsága szerint, maradandó hatással volt Ákos mesterre. Még mint IV. Béla udvarának tagja indult útnak, mire hazatért, már V. István uralkodott. Az új királyhoz nem most kezdett közeledni. Annak ellenére, hogy nem tartozott környezetéhez, eddig is figyelő szemmel kísérte. Sőt bizonyos együttérzéssel. Tanúsítják ezt művének azok a részei, amelyek megfogalmazására István kezdő éveinek, trónra léptét megelőző életének epizódjai elhatározóan ösztönözték. Bár ezek szerzőségének felismeréséhez szintén csak feltevések árán juthatunk el, a körülmények mérlegelése hozzásegít oly következtetések levonásához, amelyek elfogadhatóvá teszik a gesta tüzetes elemzéséből lesűrhető megállapításokat. Vizsgálódásunkban három évkör szemmel tartása van segítségünkre: István 1257—1258 és 1260—1270 az erdélyi herceg, 1259—1260 Stájerország hercege, 1262—1270 az ifjabb király címét viselte.¹

István stájer hercegsége IV. Béla nyugat felé irányuló hódító törekvéseivel állott összefüggésben. A magyar király közvetlen céljaul a Babenberg-örökség megszerzését tűzte ki, terjeszkedő politikája azonban komoly akadályra talált Přemysl Ottokár, Vencel cseh király fia, 1253-tól maga is cseh király személyében, aki szintén szemet vetett Frigyes osztrák herceg (†1246) országára. A vetélytársak családi kapcsolatok teremtésével próbálták igényeiket megalapozni. A Babenberg családnak csak két nőtagja maradt: Frigyes herceg nővére, Margit, aki II. Frigyes császár Henrik nevű fiának volt az özvegye és az említett Frigyes herceg unokahuga, Gertrud, előbb Vencel cseh király idősebb fiának, Wladislawnak, majd Hermann badeni örgrófnak felesége, illetőleg özvegye. Přemysl Ottokár 1252-ben feleségül vette Margitot, bár ez még egykor oly idős volt, mint ő, IV. Béla pedig Gertrudnak férjet szerzett Danilo halicsi fejedelem (†1266) fiának, Románnak

¹ Wertner 498. sk. 1., Pauler II. k. 205., 246. sk., 259. 1., Szentpétery Imre: *V. István ifjabb királysága*. Száz. 55—56 (1921—1922) 87. 1.

személyében, akinek bátyja, Leo előzőleg IV. Béla Konstancia nevű leányát vette feleségül és így a magyar király rokonának számított.² Ottokár mindenképpen közelebbi kapcsolatokat tudott teremteni, mint vetélytársa s előnyét továbbnövelte, amikor Román, mivel IV. Bélától nem kapott elég segítséget ellenfelével szemben, elhagyva feleségét hazatért. A kedvezőtlen fordulat ellenére IV. Bélának sikerült 1254-ben, megosztozva Ottokárral az örökségen, Stájerországot a Semmeringtől délre és Pütten vidékét³ biztosítania magának. A stájer előkelők a magyar uralmat keménynek érezték, lázadoztak ellene azután is, hogy IV. Béla, mint stájer hercegre, fiára bízta a kormányzást (1258) s annak ellenére, hogy a helyi és az országos tisztségek egyaránt a régi birtokosok kezében maradtak. A stájerek fegyveres ellenállása István herceget távozásra kényszerítette s 1261-ben még Pettau is Přemysl Ottokár, az új herceg kezébe került.⁴ IV. Béla törekvései tehát nem jártak eredménnyel s még kivihetlenebbnek bizonyult az a szándéka hogy távolabbi területet, Krajnát is uralma alá vonjon. A jogcímet ehhez anyai unokatestvérének, Babenberg Frigyes herceg egykori feleségének, Ágnesnek az az intézkedése biztosította, amellyel ottani birtokait, az Andechs-örökséget mint „dominium Karniole”-t átengedte számára.⁵ A nyugat felé terjeszkedés tervéről, amely egy évtizednél hosszabb időn át foglalkoztatta IV. Bélát, nehéz, talán lehetetlen lett volna tudomást nem szereznie annak, aki az udvarban élt. Bizonyára nem túlzás feltételeznünk, hogy a hol kedvező, hol balszerencsés fordulatokról szóló hírek gyakran voltak beszéd tárgyak, az intézkedések pedig, amelyek egy-egy katonai akciót megelőztek, vagy amelyek fontos politikai döntést jelentettek, közismertek lettek. Ákos mesternek is alkalmá volt értesülést szereznie az eseményekről, például arról, hogy 1259-ben István herceg betört Karintiába és — mint Pauler oly találóan jellemezte a történeteket — „az ország nagy részét irtózatosan elpusztította. Seregének kunjai szokott módjukon garázdálkodtak, amit felgyújthattak, elrabolhattak, azt felgyújtották, elrabolták”.⁶

Mindezeket a tapasztalatait a IX. század végi eseményekről szólva — az ősgesta átdolgozása közben — értékesítette. Elsősor-

² Wertner 485. sk. 1.

³ Pauler II. k. 215., 218. sk., 234. sk. 1.

⁴ Pauler II. k. 230. sk. 1., Pirchegger, H.: *Geschichte der Steiermark*. (Allgemeine Staatengeschichte. III. Abt. 12. Werk.) I. k. Gotha, 1920. 199. sk. 1.

⁵ Fejér IV/3. k. 100. sk. 1., Reg. Arp. I. k. 1335. sz., Mell, A.: *Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jahrhundert*. Graz, 1888. 106. 1.

⁶ Pauler II. k. 232. 1.

ban a karantán háborúról szóló, 55. fejezetben: „Post hec Carinthiam hostiliter adeuntes, ultra castrum Leopah dux Meranie Gothfridus nominatus et dux Carinthie Eberhardus, necnon Gregorius Aquilegie patriarcha ipsis occurrentes, insimul atrociter pugnauerunt, et quamvis ex Hungaris plures ibi cecidissent, tamen ambos duces Hungari occiderunt, patriarcha vero per fugam evadente. Abinde spoliata Carinthia, Corniola et Stiria cum maxima preda sunt reversi.”⁷

Karintia, Krajna és Stájerország IX. század végi szerepeltetése merő anakronizmus. A terület, amelyen ma a három ország fekszik, azaz a karantánok lakóhelye éppen a magyar honfoglalás idejében nyert politikai különállást. Korábban megoszlott a friauli és a dunai határgrófságok közt, amelyekre az avarok legyőzése (803) után Nagy Károly a Duna és az Adriai tenger közé eső egész terület irányítását bízta. Az új karantán határgrófság északra Bécsújhely vidékéig terjedt. Neve, amely a X. század elején még általános jellegű, fokozatosan egyre szűkebb területre korlátozódik.⁸ Hercegséggé II. Ottó császár emelte 976-ban. Ez időpont előtt karintiai hercegről nem lehet beszélni. Sem a hercegek, sem megelőzőleg a karintiai grófok névsorában Eberhard nem fordul elő.⁹ Carniola a Száva felső völgyét jelölte. A tájnak Krajna neve először 973-ban tűnik fel „Carniola vulgo Creina marcha” alakban,¹⁰ a Carniola nevet azonban már Paulus Diaconus és a VII. századi Ravennai Geográfus Cosmographia-ja is használja.¹¹ Az Ákos mesternél olvasható Carniola név megfelel tehát a IX. század végi állapotoknak, azonban illik a XIII. század közepén uralkodó viszonyokhoz

⁷ SRH I. k. 304. l.

⁸ Pirchegger, H.: *Karantaniien und Unterpannonien zur Karolingerzeit*. MIÖG 33 (1912) 273. sk., 299., 303. sk. l., Hauptmann, L.: *Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*. MIÖG 36 (1915) 270. sk. l.

⁹ *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten*. Hrsg. v. Aug. Jaksch. II. k. Klagenfurt, 1898., index, 154. sk. l., IV/2. k., index, 789. sk. l., *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*. -I. Abt. IV. Teil. (Jaksch, A.-Wutte, M.: Kärnten) 52. sk. l. Adalbero karintiai hercegnek (1011–1035), II. Konrád császár sógorának volt ugyan egy Elberhard nevű testvére, aki a család magyarországi ciszterci vonatkozásairól is ismert reuni ágának lett az őse (Krones, F.: *Grundriß der österreichischen Geschichte mit besonderer Rücksicht auf Quellen- und Literaturkunde*. Wien, 1882. 206. l., Mell i. m. 121. sk. l.), azonban ezzel oly kapcsolatot keresni, amely nevének Ákos mester előtt ismeretessé válását megmagyarázná, túlságosan problematikus volna.

¹⁰ Schumi, F.: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*. I. k. Laibach, 1882/3. 11. l., Jaksch i. m. III. k. (1904) 54. l. (134. sz.).

¹¹ Krones i. m. 208., 211. sk. l., Mell i. m. 9. sk. l.

is. Amíg ugyanis a X. század utolsó harmadában és a XI. században a határgrófsági szervezet kialakulását követően a területet „marchia Carniole”-nak nevezték, addig 1077-től kezdve ez a név csak a császári s bizonyos típusú egyházi oklevelekben él tovább, minde-
 nütt máshol ellenben Carniola váltja fel.¹² Ennek a XIII. századi nyelvhasználatnak megfelelően írja IV. Béla kancelláriája 1263-ban, hogy Andechs Ágnes „dominium Karniole”-t a magyar királyra ruházta.¹³ A három országnév közül Stiria a legfiatalabb. Keletkezése annak a hosszú folyamatnak volt eredménye, amelynek során a karintiai hercegség területén a XI. században az egyes grófságok önálló fejlődésnek indultak. Közülök a Karantanenmark, amely a Mura folyó középső völgyére terjedt ki, a század közepén a bajorországi Chiemgauból származó és Traungauban is birtokos Ottokár grófhhoz került. A tőle leszármazó Otakár vagy Traungau uralkodó család székhelye a Steier és Enns folyók összefolyásánál épült Styraburg volt. A család erről a váráról nevezte magát a XI. század utolsó negyedéből fennmaradt oklevelek tanúsága szerint, s a kezdetben „marchio de Stire” vagy „marchio Stirensis” alakban szereplő név előbb szórványosan, majd egyre következetesebben átment a család által kormányzott területre. Az oklevelekben szereplő 1088: „marchio Stirie”, 1163: „castrum Styria”, 1181 óta „dux Stirie”, 1183: „princeps Stirie” kitételek után az elbeszélő kútfők közül az 1197–1200 közt írt Continuatio Admontensis-nek az 1170. évhez fűzött „terra nostra in Stiria”, Continuatio Claustroneoburgensis-nek az 1199. évhez tett „rex Ungarorum confines Austrie et Stirie . . . devastavit” kifejezései már a névátruházódás végső stádiumát mutatják. A Karantanenmark neve Mark Steier, mai formájában Steiermark ezek szerint a XII. század végére alakult át,¹⁴ korábbi időpontban szerepeltetése tehát valóban anakronizmus.

Ugyanezt mondhatjuk a Laibachot várnak nevező kitételről. A mai Ljubljánáról szóló legrégebb megemlékezés egy 1144-i oklevélben található „Ovdalricus de Laibach frater ducis” formában, ami arra utal, hogy a Sponheim család, közelebbről Sponheim Ulrik

¹² Hasenöhrl, V.: *Deutschlands südöstliche Marken im 10., 11. und 12. Jahrhundert*. AÖG 82 (1895) 524. sk. 1.

¹³ Fejér IV/3. k. 102. l.

¹⁴ Huber I. k. 217. l., Hasenöhrl i. m. 492. sk. 1., Uhlirz, K. und M.: *Handbuch der Geschichte Österreich-Ungarns*. 2., neubearbeitete Auflage von M. Uhlirz. I. k. Graz—Wien—Köln, 1963. 257. l., *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*. I. Abt. 1. Teil (Pirchegger, H., Steiermark). Wien, 1917.² 197. sk. 1.

gróf, Henrik karintiai herceg testvére kezében volt,¹⁵ sőt birtokainak központja. (Ugyanakkor a családé Landstrass is, ahol Magyarországgal kapcsolatban álló ciszterci monostor volt.) Plébánosát 1163-ban így jelölik meg: „de Leibach”,¹⁶ 1154-ben és 1162-ben ministerialisok nevében „de Laibach”.¹⁷ Várát a XIII. század közepétől említik. 1220-ban még csak „palatium nostrum [ducis Karinthie]”, de 1256-ban „dominus Carniole” hat castrum capitale-jának egyike, s 1268-ban is castrumnek mondja lakóhelyét a herceg.¹⁸ Hasonlóképpen nem illik a IX. század végéhez a Meránia hercege elnevezés. Meránia Dalmáciát és Horvátországot, tehát az Adriai-tenger partvidékét jelentette,¹⁹ Meránia hercege címét pedig, anélkül, hogy ott felségjogokat gyakoroltak volna, 1152 óta a Dachau grófok, 1180 óta az Andechs grófok viselték. Az utóbbiak családja Bajorországból származott, Krajnában nagy birtokokkal rendelkezett, 1173-ban pedig megszerezte az isztriai határgrófságot. Nemzedékrendjét jól ismerjük,²⁰ ezen Gottfried nevű tag nem fordul elő. Egyébként a merániai hercegi cím csak a XII. század közepén tűnik fel. Ez Ákos mester előtt II. Endre felesége, Gertrud révén válhatott ismertté, aki a magát merániai hercegnek nevező IV. Bertoldnak (†1204) volt a leánya.²¹

Végül Gergely aquileiai patriarcháról kell szólnunk. Mivel az aquileiai egyház élén álló X–XII. századi patriarchák névsora megbízhatóan össze van állítva,²² könnyen megállapítható, hogy Gergely nevű patriarcha a három évszázadban nem élt. Gergelynek (Gregorius de Montelongo) hívták ellenben azt a patriarchát, aki mint Ákos mester kortársa 1251-től 1269-ig viselte a méltóságot és II. Endre sógorának, Meráni Bertoldnak (1218–1251) utódja volt. Fanatikus guelf, IV. Ince pápa notáriusa és legátusa a patriarchátus elnyerése előtt.²³

Adatainkat összevetve, könnyű körvonaloznunk Ákos mester írói eljárását. Volt alkalma megismerni Karintia, Karniola, Stiria nevét, tudhatott a merániai és a karintiai hercegekről s az aquileia, patriarcháról. Az utóbbi nevét visszahelyezte a honfoglalás korábbi

¹⁵ Schumi i. m. I. k. 97. l., Jaksch i. m. III. k. 308. l. (782. sz.), Mell i. m. 58. sk. l.

¹⁶ Schumi i. m. I. k. 121. l.

¹⁷ Jaksch i. m. I. k. 155., 178. l.

¹⁸ Jaksch i. m. IV/1. k., 116., 491. l., IV/2. k. 696. l.

¹⁹ A tiroli Meranhoz Jaksch indexe, IV/2. k. 975. l. tévesen kapcsolja.

²⁰ Jaksch i. m. IV/2. k. függeléke.

²¹ Pauler II. k. 32. l.

²² Gams, P.: *Series episcoporum ecclesiae catholicae*. Ratisbonae, 1873. 773. sk. l., Schmidinger i. m. 165. sk. l.

²³ Mell i. m. 91. sk. l.

ugyanazt tette az előbbieik tisztségével, megjelölésükre pedig közképletű német neveket választott, bár a Gottfried névnel Marburgi Gottfriedra is gondolhatott, aki V. István hercegsége idejében Stájerország főbírája, „iudex provincialis”-a volt.²⁴ A szereplőkön kívül képzeletének teremtményei az események is, amelyek áldozatai gyanánt a két herceg elesik, a patriarcha pedig elmenekül. Elhíhető, hogy a megtámadottak védekeztek s a harcok folyamán a magyarokat is érték veszteségek. Ami bizonyos, az a pusztítás és a szerzett zsákmány, amely a „legnagyobb” jelzőt kapja. Az író és a leírt esemény korára egyaránt illően és jellemzően.²⁵

Az együttérzésről, amely Ákos mestert V. István mint ifjabb király tettei iránt megértésre ösztönözte, a honfoglaló magyarok bolgár háborújáról szóló rövid — 57. — fejezet tanúskodik: „Anno autem quarto Hungari Bulgariam invaserunt, ex ea thesaurum et armenta innumerabilia adduxere castra ipsorum occupantes et civitates eorum destruentes, que Domino concedente et nunc habent et possident.”²⁶ Az itt leírt esemény időpontját Pauler²⁷ a 900. évre tette, Hóman²⁸ helyesebb számítása szerint azonban az ősgesta eredeti szövege 894-re utalt. Tehát — bár nem teljes pontossággal — a honfoglalást megelőző bolgár háborúra, amelyben a görög szövetségeseiktől cserben hagyott magyarok vereséget szenvedtek, miközben etelközi szálláshelyeiket elpusztították, az

²⁴ Pirchegger, H.: *Geschichte der Steiermark*. I. k. 210. l., Zahn, J.: *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*. III. k. Graz, 1903. 226. sk., 238. sk, 240., 277. l. stb.

²⁵ Az eltérés a valóság és Ákos mester elbeszélése közt még nagyobb, ha az utóbbit nem forrásával, Reginoval hasonlítjuk össze, hanem a rendelkezésinkre álló valamennyi adat segítségével megrajzolható képpel. A nyugati elbeszélő kútfők ugyanis mint a magyarok vereségéről tudósítanak karintiai harcokról. *Annales Fuldenses*: „Ungari australem partem regni Baiowariorum Caruntanum devastando invaserunt” (Gombos I. k. 133. l.), *Chronicon Suevicum universale*: „Ungarii Carentaniam invadunt et in sabbato comissa pugna occiduntur” (Gombos I. k. 684. l.), Herimanni Augiensis *Chronicon*: „Ungarii Carentanum petentes comissa pugna victi caesique fugiunt” (Jaksch i. m. III. k. 30. l. (73. sz.), Gombos II. k. 1142. l.). Valamennyi a 901. évhez fűzi tudósítását, míg Pauler számítása szerint (Szt. István 216. l.) 897 volna az Ákos mester által említett karintiai események időpontja. Mivel semmiképpen sem lehetetlen, hogy a Reginonál egyszerű utalással 889-re tett harcok azonosak a három kútfő 901-i értesítésében olvashatókkal, Ákos mester híradása pontosan ellentéte a valóságnak. Anélkül azonban, hogy ennek kiforgatása az ő rovására volna írható. Anonymusból következtetve úgy látszik ugyanis, hogy az ősgesta, Regino tudósítása szellemében, általánosságban csak harcokról szólt, nem pedig a magyarok vereséggel felérő veszteségeiről.

²⁶ SRH I. k. 305. l.

²⁷ Pauler, Szt. István 216. l.

²⁸ 80. sk. l.

otthon maradt lakosságot pedig megtizedelték a besenyők.²⁹ Éppen mert a kettős vereség nemcsak új haza keresésére kényszerítette, hanem tartózkodásra intette a magyarokat rettegett keleti ellenfeikkel szemben, úgyannyira, hogy a bizánci diplomácia 917-ben hiába próbálkozott a bolgárok elleni harcba vitelükkel, s minden hasonló kísérlete Simeon cár haláláig (927) eleve sikertelenségre volt kárhozható, ³⁰ bizonyos, hogy az ősgesta íróját nem X. század eleji esemény ösztönözte a bolgárok elleni hadjárat megemlítésére.

A hatalmi igények, amelyeket szövegünk kifejez, de ugyanakkor el is leplez, a XIII. század első évtizedeiben a szörényi bánság megszervezésében öltöttek testet. A Duna balpartján Magyarországhoz csatolt terület hivatása az ország védelme volt, azonban további hódításokhoz is alapul kellett szolgálnia.³¹ A bolgárok, ha alkalmuk nyílt, megkísérelték a területeket elfoglalni vagy legalábbis ott zsákmányolni és pusztítani. Így 1260-ban is, a cseh háború alkalmával, amire a magyarok, hogy bosszút álljanak, Bulgáriába törtek. Már kifejezetten hódítás volt az 1266-i háború célja. Ezt V. István, az ifjabb király Szventszláv Jakab ellen indította, aki Bulgária nyugati, hegyes vidékén, a Dunától a Timok folyó mindkét partján a Balkán hegységig, Szófiáig húzódo területen despota címmel uralkodott. Orosz származású volt, eleinte Magyarországra támaszkodott, s 1263-ban magyar segítséggel hártotta el a független Bulgária cárijának, Konstantinnak (1258–1277), valamint Palaiologosz VIII. Mihály görög császárnak (1261–1282) támadását, amidőn azonban megalkudott ellenfeivel és feleségül vette II. Laszkarisz Theodor leányát, megpróbálta lerázni a magyar gyámkodást. István 1266 június végén elfoglalta a Duna melletti Viddin várost, pusztítva és zsákmányolva behatolt a fővárosig, Tirnovóig, közben serege öt csatát vívott, mindegyiket sikeresen. A hadjárat Szventszláv Jakab meghódolásával ért véget.³² A mai

²⁹ Pauler, Szt. István 31. sk. 1.

³⁰ Ua. 68. l., Deér i. m. 27. l.

³¹ Pauler II. k. 139., 197. l., Pesty Frigyes: *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*. I. k. Bp., 1877. 15., 248. l.

³² Pauler II. k. 253., 264. sk. 1., Ua.: *V. István bolgár hadjáratai*. Hunfalvy-Album. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére. Bp., 1891. 170. sk., 174. l., Jireček, C.: *Geschichte der Serben*. (Allgemeine Staatengeschichte. I. Abt. Geschichte der europäischen Staaten. 38. Werk.) I. k. Gotha, 1911. 320. l. Az eseményeket más sorrendben fűzi össze és Pauler kutatásainak eredményeit, az általa felhasznált magyarországi okleveleket nem ismerve, Viddin elfoglalását 1261-re teszi Slatarski, W. N.: *Geschichte der Bulgaren*. I. k. Leipzig, 1918. 140., 145. sk. 1. Az általános politikai helyzetről Ostrogorsky, G.: *Geschichte des byzantinischen Staates*. (Byzantinisches Handbuch. I/2. k.) Zweite, durchgearbeitete Auflage. München, 1952. 362. sk. 1., tájékoztat.

Bulgária nyugati és Jugoszlávia keleti hegyes vidéke, amely ekkor István fennhatósága alá került, nem maradt hosszabb ideig ellenőrzése alatt, a reá vonatkozó igényt azonban kétféleképpen is meg lehetett erősíteni. Egyrészt azzal, hogy a magyar király Bulgária uralkodójának nevezi magát, másrészt a szőrényi terület magyar kézre jutásának a honfoglalás korába helyezésével.

A királyi cím használatának következetessé válása mindenképpen a kancellária munkájának eredménye, de talán a kezdeményezés is tőle indult ki. IV. Bélával a kancellária 1255-től mondatta magát Bulgária királyának, azonban csak időnkint, s V. István iktatta be véglegesen 1270-ben a magyar királyok címei közé a „Bulgarie rex” szavakat.³³ Ellenben a történeti jogra építés gondolatának szerzője vitathatatlanul Ákos mester. Ő volt a történetíró, aki korának politikai állapotát a honfoglalás korának egyenes folytatásául tüntette fel azzal a kijelentéssel, hogy az akkor elfoglalt várakat a magyarok az ő korában is birtokukban tartják. Maga a kifejezés az ősgestából származhat, amit abból következtetünk, hogy Anonymusnál is megtaláljuk ilyenformán: „presidia subverterunt et regiones eorum possiderunt et usque in hodiernum diem adiuvante domino potenter et pacifice posteritas eorum detinet”.³⁴ Csakhogy Anonymus a murai karantánokra (Carinthinorum Morooanensium fines) vonatkoztatja s éppen mert ezek nevét a morva és karantán nevekből kombinálta, bizonyos, hogy Ákos mester munkájával közös forrása, az ősgesta egyrészt a morva birodalomtól elfoglalt, másrészt a karantán lakosságú, azaz nyugat-magyarországi dunántúli területet értette rajta. Oly országrészeket, amelyek valóban a honfoglaláskor kerültek a magyarság birtokába s amelyekről a XI. század közepén joggal lehetett mondani, hogy a magyarságéi. Az ősgesta a Regino 889-i feljegyzésében foglalt eseményhez kapcsolódik,³⁵ azaz a honfoglaláshoz, Ákos mester ellenben más év alatt s csak a bolgárookra érti a kifejezést. A mondatot ő helyezte át, ily módon is aktualizálva a történetet. A XIII. század közepén már magától értetődött, hogy

³³ Szentpétery Imre: *Bolgárország IV. Béla királyi címében*. Emlékkönyv Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Bp., 1925. 225. sk. 1.

³⁴ SRH. I. k. 100. l.

³⁵ Amint Regino és Anonymus szövegegyezése mutatja. Regino: „Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrupunt, perpaucos gladio, multa milia sagittis interimunt” (Gombos III. k. 2039. l.). Anonymus: „Carinthinorum Morooanensium fines crebris incursibus irripuerunt, quorum multa milia hominum in ore gladii occiderunt” (SRH I. k. 100. l.).

az egykori morva és karantán terület Magyarország része, a tény hangsúlyozása tehát felesleges lett. Annál alkalmasabb volt a bulgáriai igények támogatására s Ákos mester nem is késlekedett megragadni az alkalmat.

Az ifjabb király hódítását, Viddin elfoglalását egyébként oly fontosnak tartotta, hogy arról az V. Istvánról szóló, 180. fejezetben külön is megemlékezett: „Preterea Budun civitatem Bulgarorum expugnavit et Bulgaros superavit, regem eorum conpultit sibi deservire.”³⁶ Megjegyzésének az a jelentősége, hogy Szventszláv Jakab meghódolásáról egyedül ő tudósít s híradása nélkül az események láncából fontos szem hiányzana. Látszólag lerontja értesítése hitelét, hogy V. István királyságának eseményei közt szól a bolgár háborúról, s így csak reá támaszkodva, az okleveleket figyelembe nem véve, a történetek idejét az 1270—1272 évekre kellene tennünk. Eljárását, bár kétségtelenül megtévesztő, nem tulajdoníthatjuk felületességnek, még kevésbé a tények nem ismerésének. Mindezt ugyancsak a 180. fejezet első mondatából következtetjük, ahol a IV. Béla utáni időről így emlékezik meg: „Post ipsum anno domini M-o CC. LXX cepit regnare filius eius Stephanus super totam Hungariam.”³⁷ A mondat megértéséhez emlékeztetnünk kell a tényre, hogy V. István, 1262-től mint „iunior rex Hungarie” IV. Béla uralkodótársa, a hatalom teljességét csak atyja halála után nyerte el. Ennek a nagyjelentőségű fordulatnak V. István azzal adott kifejezést, hogy trónralépte után legelső okleveleiben a „dei gratia rex totius Hungarie” titulust használta, ily módon hangsúlyozva, hogy most már nemcsak az ország keleti felének uralkodója.³⁸ Ha Ákos mesternek tudomása volt a kancelláriában mindössze egy hétig (1270. máj. 13—20) érvényesült gyakorlatról,³⁹ elképzelhetetlen, hogy éveket tévedett volna egy fontos háború időpontjának megállapításánál. Csak arra gondolhatunk, hogy királya életének azt a korszakát is az uralomba beletartozónak hitte, amely megelőzte a hatalom teljességének elnyerését.

Az V. István erdélyi hercegségére emlékeztető részlet, Ákos mester elbeszélésének ez a talán leggroteszkebb szakasza, Szt. Istvánnak Keán bolgár vezér felett aratott győzelme leírásához csatlakozva, a 66. fejezet elején így hangzik: „et locavit ibi unum

³⁶ SRH I. k. 470. sk. 1.

³⁷ Uo.

³⁸ Szentpétery Imre: *V. István ifjabb királysága*. Száz. 55—56 (1921—1922) 79. l.

³⁹ A koronázásról, amely május közepén Székesfehérváron ment végbe (Pauler II. k. 279. l.), V. István 1270-ben, megemlékezve róla, szintén kiemelte, hogy az „in integrum” juttatta őt hatalomhoz (Fejér VII/2. k. 14. l.).

proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transiluanas et ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelui Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis et ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas.”⁴⁰ A szépapa, akit Ákos mester Szt. Istvánnal az erdélyi részek élére állítat, neve alapján azzal a Zoltán fejedelemmel azonos, aki mint Árpád fia és utóda valószínűleg 945-ben halt meg. Ennek valóban lehetett oly kapcsolata Erdéllyel, amely a hagyományban az Erdélyi Zoltán nevet szerezte meg számára. Mint trónörökös, mint herceg, annak a törzsnek volt ugyanis a feje, amely utólag csatlakozott néptöredékekből megszervezve, feladatul az ország keleti határának védelmét kapta, s a székelyek első települési helyéről, Bihar megyéből kiindulva Erdély egyes széles tájait birtokába vette.⁴¹ Mivel történeti emlékeink Erdélyt már a Gyulák sorsával összefűzve mutatják be, a korábbi periódusra utalás felfogható az ő jogukat meggyengítő tényleges állapot hangsúlyozásául. Az ősi állapotot Szt. István királyságával összekapcsolva, Ákos mester valósággal kiiktatta a Gyula-korszakot. A mi fogalmaink szerint különös módon: a fejedelmi ősnak a szépunokák korában élő emberként szerepeltetésével. Maga is érezhette állítása képtelenségét, ezért tette hozzá magyarázatul, hogy Zoltán igen régi ember volt. Megjegyzésével tehát mintegy bizonyítani kívánta szavahihetőségét, ugyanakkor megnyugtanni az ámuldozó olvasót, hogy nem téved, amikor a szépapáról hall. Az író mentségére legyen mondva, a XIII. századi olvasó egyébként máskor is találkozhatott a bibliai Matuzsálem korát megközelítő öregekkel: Álmos szépapja, Ed és ennek testvére, Edömén a honfoglalás korában is élnek. Ákos mester nehezen kibogozható értelmű előadásának igazi célja korának tükrében pillantható meg. Saját korára ez a két kifejezés utal: Zoltán az erdélyi részeket örökségül nyerte s Szt. István őt gazdag nemzetek fölé rendelte. Ebben a fogalmazásban IV. Béla szerepe hasonlít Szt. Istvánéhoz, kiérezhető azonban, hogy nem az egyezés hangsúlyozása fontos az író számára. Az ő szemében az a lényeges, hogy V. István jövecíme Erdélyre az örökség volt, maga pedig ottani gazdag nemzetek felett uralkodott. Erdélyi gazdagsága természeti kincsekben ismert lehetett a XIII. században, s hogy Ákos mester most részletesebben nem szólt róla, azzal magyarázható, hogy a közvetlenül megelőző, 65. fejezetben, ahol Gyula legyőzését

⁴⁰ SRH I. k. 315. sk. 1. Az író aktualizáló szándékát már Györffy (169. 1.) felismerte: „Az erdélyi helytartó gondolata . . . megfelel a korabeli, XIII. századi szemléletnek, amikor is Erdélyben István kiskirály uralkodott”.

⁴¹ Mályusz Elemér: *A székelység eredetéről*. Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Bp., 1942. 257. sk. 1.

írta le, elragadtatva szólt Erdély nagyságáról és gazdagságáról: „Universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud Hungarice Erdeelw”.⁴²

A gesta előadásába szótt utalások szerint az idősebb királyné, Laszkarisz Mária kancellárja és IV. Béla káplánja előtt az ifjabb király személye nem volt közömbös. Bármennyire nem tartozott pártjához, nem fordult el tőle s még kevésbé fordult ellene. Az erdélyi reminiscenciák oly évekre utalnak, amikor éles ellentétek válaszították el a fiút apjától s a királyi udvarban sokszor eshetett szó a gyermeki hálátlanságról. Ennek ellenére Ákos mester egy reá jellemző parabolával jogosnak hirdette, hogy az ifjabb király hatalmi függetlensége teljes legyen. Amivel ugyan jelét adta, hogy nem érti meg, miért szükségszerű az állam egységének mindenek feletti érvényesülése, de ugyanakkor az ifjabb király személye iránt érzett rokonszenvéről félre nem érthető tanúságot tett. Nem látszik úgy, mintha számításból cselekedett volna. Ez esetben nyomat lelnők, hogy a királyi pár kedvére ejtett kárhozható szavaiért a trónra lépő ifjabb királyt utólag hízelgésekkel kiengesztelni törekedett. A két véglét helyett tárgyilagos értékeléssel szólt s ezzel történetíróhoz illő magatartásról tett tanúságot.

⁴² SRH I. k. 315. l.

IV. A NEMZETSÉGEK URALMÁRÓL

Ákos mester, miközben királyait, pontosabban az uralkodócsaládot tollával szolgálta, megszólaltatta a társadalom törekvéseit is. Inkább ösztönösen, mint előre kitervezett szándékkal, azonban — s ez a lényeges — a társadalmi fejlődés adott szakaszához illően. Ezt tenni azért nem eshetett nehezére, mert annak a rétegnek a kívánságait fogalmazta meg, amelyhez maga is tartozott. Tehát saját családjának helyzete határozta meg a pontot, ahonnan kora tényleges állapotait és a történelem menetét egyaránt figyelte. Az utóbbit nem önmagáért, hanem azért, hogy általa segítse megvalósulni a maga és osztályos társai vágyait. Hite szerint bizonyára a belőle merített, valóságban a belemagyarázott érvekkel.

Műve és a társadalmi viszonyok összefüggése Horváth János úttörő kezdeményezése nyomán végleg tisztázott történeti problémának tekinthető. Világosan látjuk, hogy Ákos mester azon nagybirtokos arisztokraták közé tartozott, akik a XIII. század közepére felzárkózva a hatalom korábbi haszonélvezői mellé, jogot formáltak arra, hogy a király az ő érdekeiket is kímélve, sőt istápolva uralkodjék. A magyar társadalom legfelső rétegének hozzá hasonló tagjai a régi arisztokratáknak vetélytársai, de korántsem ellenfelei voltak. Ákos mester korában azokkal együtt várományosai az országos méltóságoknak, mint megyés ispánok gyakorlói a helyi hatalomnak s mindezek alapjául, ugyanakkor betetőzéséül nagybirtokosok, a kizsákmányolás valamennyi eszközével felszerelve. A két csoport azonosságát egy sajtáságos szokás, a származásnak „de genere” kifejezéssel jelzése hirdette. A rokon családok nemzetiségbe összefogásának ez a divatja a XIII. század elején tűnik fel s az Ákos mester koráig eltelt félévszázad bőven elég volt, hogy az arisztokrácia egységesülése teljessé legyen. Egyedül az hiányzott, hogy a történeti tudat a tényleges állapothoz igazodjék. Ákos mester éppen a múltnak ezt a módosítását végezte el, igazolva egyszersmind az arisztokrácia királyi hatalmat korlátozó szerepének jogosságát.

Törekvését, ahogyan a maga elé tűzött feladatot megvalósította, nem titkolta, szándékát nem leplezte. Ellenkezőleg, polemikus éllel írt fejtegetésében, a 35. fejezetben részletesen kifejtette felfogását. Az ősgesta, a „quidam codices” azon felfogásával vitázik itt, amely szerint a honfoglalás a hét magyar műve. Magyarázatul előre kell bocsátanunk, hogy a XI. századi gesta „hétmagyar”-on a hét törzs vezéreit mint az egész magyarság képviselőit értette. A törzsszövetségi rendszer akkor, az ősgesta írásakor már annyira feledésbe merült, hogy a törzsek nevére sem emlékeztek az emberek, s ha Konstantinosz Porphyrogenetosz fel nem jegyzi őket, ma nem tudók, mely helynevek kapcsolódnak hozzájuk; a rendszer emléke azonban még élt annyira, hogy a vezéreket az egész magyarság megszemélyesítőinek tekintették. Ákos mester azzal a felfogással szállott szembe, hogy az ő tetteik leírása azonos a magyar történelemmel. A kezdetek felé fordulva részt követelt a honfoglalás dicsőségéből saját s mindazok nemzetségének, akik az ő korában mint a társadalom hangadó tényezői részt vettek az állam sorsának intézésében, illetőleg az ő ténylegesen gyakorolt hatalmukra mint bizonyítékra hivatkozva hirdette, hogy ősök részt vettek a honfoglalásban, birtokaikat pedig foglalás jogán szerezték. Saját nemzetségét első helyen, a Bor és Aba előtt említve, sértett büszkeséggel kérdezte: Ha Magyarországot egyedül a hét kapitány nemzetsége telepítette be, vajon hogyan magyarázható a felsoroltak és más magyar nemesek származása, akikről közismert, hogy nem jövevények, hanem Szkítiából szálltak alá. Az ő kimaradásukért a hagyományból a köznépet okolja, mint amely tudatlanságában csak a hét magyart emlegeti, de racionális okot is felhoz cáfolatul állítása bizonyítására: „Ha egyedül a hét magyar s nem több család élt volna, vajon ők kíséretükkel, tehát feleségstül, fiúkkal és leánnyokkal, még ha hozzájuk számítjuk a szolgákat és szolganóket is, el tudtak volna foglalni országokat? Erről szó sem lehet.”¹

Mivel a történeti hagyomány erejével tisztában van, meggyengítését pedig saját társadalomszemlélete győzelméhez feltételül érzi, a hét vezért azonosítja az augsburgi csatából levágott füffel szegényszemre hazatért hét gyászmagyarral, akik a nép képzeletében a katasztrofális vereség emlékeztetőivé lettek. Ők azok, erősítgeti, akikről a köznép, „hétmagyart” emlegetve beszél, ők azok, akiket itthon minden vagyonuk elvesztésére s arra ítélték, hogy feleségüktől és gyermekeiktől elválasztva, mezítláb sátorról-sátorra bolyongva mint énekesek koldulással tengessék életüket. Az azonosítást meg-

¹ SRH I. k. 293. l.

könnyítette számára, hogy az énekesek a honfoglalás és a kalandozások korának hadi eseményeit megörökítve első személyben szóltak, mintha csak egy-egy vezér maga beszélné el tetteit. Mivel a vezért megszemélyesítő énekes, ha jól értette dolgát és meggyőzően deklamált, elragadtatott hallgatói előtt úgy tűnhetett fel, mintha maga volna a hős, mindennapi életében annak koldussorba süllyedt utódjának látszott. Az azonosítás ezzel Ákos mester kezében valóban a régi eszmények lejáratására alkalmas eszközzé lett.

Teljes következetességgel azonban nem vitte keresztül a „hétmagyarról” szóló hagyomány megsemmisítésére törő kritikáját. Előadása, amelyben imént vázolt felfogását körvonalazta, nemcsak szövegromlás következtében tűnik bizonytalan hangvétellének, hanem azért is, mert visszarettenve, a következő mondatban sietve cáfolja korábbi feltevését.² Érzelmei vezették tollát s azok jól megismerhetők. Méltatlankodása, hogy saját nemzetsége másokkal egyetemben háttérbe szorult a hét vezér mellett, sértődöttségét bizonyítja s felháborodása ösztönözhetette, hogy célozzon az azonosásra. Ha valami, az távol esett tőle, hogy a hét vezér tetteit kiiktassa a magyar történelemből. Csak azon felfogás ellen küzdött, hogy az ő leszármazottjaikon kívül születésüknél fogva mások nem igényelhetik a tekintélyt és hatalmat. Mindkettőből több juthat nekik osztályrészul, mondotta, mint az arisztokrácia más tagjainak, közéjük értve önmagát, ezek azonban származásuk nemességét illetően egyenlőek velük.³

Egyenlőségük hangsúlyozása végett a közösség, *communitas* megjelölést alkalmazta csoportjukra. Találó kifejezés, kitűnően érzékelteti, hogy a tagok közt jogaik tekintetében nincs különbség, a királlyal és a társadalom egészével szemben pedig magatartásuk egységes. Szerfelett alkalmas arra is, hogy a hatalom igazi birtokosai és haszonélvezői, a legvagyonosabbak külön csoportba tömörülését megakadályozza. Pedig ezek a valóságban oly önállóak voltak, hogy az oklevelek félévszázada báróknak mondták őket. Nemcsak nevük, egész életük azt mutatta, hogy származásukon és öröklött vagyonukon kívül személyes körülményeiknek, szerencséjüknek és a király kegyének egyaránt köszönhették hatalmukat, ők pedig éltek a kínálkozó alkalmakkal, hogy gyermekeik javára tovább gyarapítsák birtokaikat. Ákos mester kétféle módon szegült szembe a nagybirtokos családok önállósulását előmozdító fejlődés-

² „Ex istis itaque sic dampnatis vulgus dicit, non de septem capitaneis istis primis” (SRH I. k. 294. l.).

³ „Unde in ipsis venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie; nobilitatis vero equaliter (SRH I. k. 294. l.).

sel. Egyrészt elhallgatta a báró nevet, mintha a világon sem volna, másrészt a családdal szembeállította, mint ennél értékesebb társadalomszervező kategóriát, a nemzetséget. Beírta azzal is, hogy a maga és társai nemzetségét „nobilis” jelzővel ruhazza fel, amely ugyan Anonymus korában a fejedelemhez legközelebb állók, hadban és kormányzásban tanácsadói neve volt, V. István korára azonban általában a lovagi fegyverzettel és jobbággyokkal rendelkező harcosokat jelentette. Tehát még nem a királyi serviensek és várjobbággyok összeolvadásából kialakuló, nagy létszámú köznemességet, de már úton volt, hogy ennek nevévé degradálódjék. Ákos mester még archaikus jelentésében használta, amint hogy egész társadalomszemlélete voltaképpen fiatal éveinek felfogását tükrözi.

Célja elérését megkönnyítette, hogy a bárók hatalmukat frissen szerezték, birtokaikat még éppen csak kezdték családi tulajdonná tenni, s így eredményesen lehetett velük szemben a nemzetségi közösség érdekeit érvényesítve, az országos méltóságok viseléséből eredő, elsősorban külső, tekintélyt nyújtó előnyökre a távolabbi — nemzetségi — rokonoknak igényt támasztaniuk. Tagadni a hét vezér leszármazottjainak különállását, ugyanakkor a rokonság címén részeseivé lenni a nemzetségek bárói tagjai által kivívott társadalmi előnyöknek, ez számra nézve kis, de mégis a hatalom korábbi birtokosainál népesebb csoportoknak volt az érdeke. Pontosabban: a bárókkal rokonságot tartó, de vagyona és hatalomra velük nem mérkőzhető, ugyanakkor a szegényebb szabadokat is lenéző, jobbággyaikat kizsákmányoló földesuraknak. Ezeknek a nobilisoknak communitasába, a magukat közös őstől származtató birtokosok nemzetségeinek együttesébe Ákos mester a leggazdagabb és legelőkelőbb családokat éppen úgy beleszámította szerényebb vagyonú rokonságukkal egyetemben, mint a csak jómódúaknak nevezhetőket, feltéve, hogy a társadalommal el tudták fogadtatni „de genere” megjelölésüket. A communitas azonban Ákos mesternél nem egyszerűen a birtokos urak gyűjtőneve, hanem politikai szervezkedésük szimbóluma is. A rendivé alakuló feudális társadalomnak akkor még nincs oly testülete, amelynek tagjai közé csak a születés előjogán, az öröklés címén lehet bejutni, s amelynek hozzájárulása az előfeltétel ahhoz, hogy az uralkodó döntései általános elfogadásra számítsanak. Mivel Ákos mester a communitas kifejezést mindig akkor használja,⁴ ha a társadalom politikai állásfoglalását örökíti meg, a későbbi országgyűlés hatáskörével rendelkezőnek képzei el az előkelők közösségét. Tanácskozások tartásáról

⁴ SRH I. k. 290., 293., 310. sk. I.

azonban e korból okleveleink nem szólnak, s így ez esetben a történetíró nem másolja a valóságot, hanem — először általa alkalmazott kifejezéssel élve — a később parlamentnek nevezett intézmény csíraformáját vetíti elének.

A *communitas* kifejezés, bár írónknál oligarchikus jellegű társadalmi alakulatot jelent, életképesnek bizonyult. Talán éppen azzal, hogy átmeneti formációra alkalmazta, segítette hozzá, hogy a történeti folyamat további szakaszának jellemzéséhez is fel lehessen használni. Kézai hatalmas lépéssel továbbhaladva, a *communitas* fogalmát már a köznemesség, tehát a feudális társadalom legszélesebb s valóban tömegszerű harcos rétegének érvényesülési törekvései javára használta fel. Nemcsak sikerrel, hanem a jövő társadalmi fejlődését elhatározóan befolyásolva. Éppen vele összehasonlítva lesz szembetűnő, mily szűk korlátok közé szorult Ákos mester társadalomfelfogása. Amit ő történetileg igazolni kívánt, a nagybirtokos arisztokráciának egységesülését, az a XIII. század első felében már valóság volt, s így ő csak hozzáidomította a tényleges társadalmi állapothoz a múltat. Vele szemben Kézai merészen azt mutatta be régóta érvényesülőnek, ami még csak a jövőben került megvalósulásra, s így egy feltörő társadalmi réteg harcát támogatva maga is cselekvő részt vállalt a jelen formálásából. Minden különbségük ellenére Ákos mester és Kézai társadalomszemléletének közös vonása a *communitas*-gondolatnak mint társadalmi rendezési elvnek alkalmazása. Itt viszont a kezdeményezés vitathatatlanul Ákos mesteré.

Érdeklődése, mint gazdag és előkelő nemzetség sarjáé, erősen genealogikus jellegű. Voltak ősei, akiket családi hagyománya feltehetően számon tartott, nem csoda tehát, hogy más nemzetségek múltjában szintén kereste az elődöket. Így szerzett ismereteinek értékesítésére könnyen talált alkalmat. Egyrészt oly módon, hogy megnevezte a hét magyar vezér, a XIII. század kifejezésével hét kapitány leszármazottjait, ha azokat vagy személyesen vagy mint nemzetségbe tartozókat ismerte, másrészt a bevándorolt nemzetségek eredetének feltárásával.

A hét vezér névsorát az ősgestából vette át, ahol szálláshelyük is fel volt tüntetve.⁵ Ott, ahol nem volt tudomása családi hagyományról, mint a Vérbulcsuról és Örsről szóló 33. és 34. fejezetekben⁶, az ősgesta adatainak reprodukálására szorítkozott. Máshol, így a Küendről és Lélről megemlékező 31. és 32. fejezetekben,⁷ oly

⁵ Györffy 97. sk., 107. l.

⁶ SRH I. k. 294. l.

⁷ SRH I. k. 291. l.

különböző jellegű adatokat toldott be, mint az elsőnél a kaplonyi nemzetségi monostor alapításáról szólót, a másíknál a csehek Galgóc vidékéről kiűzését és a Szovárd nemzetségnek Léltől származását említőt. Ehhez hasonló jellegű a Szabolcsról szóló, 29. fejezet.⁸

Itt a Szabolcstól származó Csák nemzetség kapcsán elmondja Csákvár sorsát, de zavarosan és tévesen. Azt jól tudta, hogy Szabolcs vezér — a mai Pusztaszabolcs helyén — várat építtetett, amelyet róla Szabolcsnak neveztek, de abban már tévedett, hogy a vezér leszármazottja, Csák ezt a várat hozzátartozóival, kíséretével Csákvárnak hívatta. Mint megállapítható, Csákvár Szabolcstól független, egyébként szintén korai település volt. Nyoma sincs ugyanis, hogy valaha is kővár állott volna benne,⁹ s mert a nevében jelzett vár így földerődítmény lehetett, XIII. század előtti keletkezése bizonyítottan tekinthető. Ákos mester másik téves állítása, hogy Csákvárat a XI. század közepén, Szár László fiai: Endre, Béla és Levente idejében a magyarok közös elhatározásából (commune consilium) szétrombolták. Azt nem róhatjuk fel a szerző hibájául, hogy Vászoly helyett Szár Lászlót nevezte I. Endre és testvérei atyjának. A gestának ez az állítása a XIII. században közzelfogás volt. A commune consilium kifejezés is oly nyilvánvalóan az író korának sajátja és oly könnyen elválasztható a XI. századtól, hogy említése magában nem csökkentheti az állítás hitelét. Ezért is fogadta el Pauler valóságnak az elbeszélést, s a vár lerombolását, III. Henrik császár 1051-i hadjáratával hozva összefüggésbe, mint a magyar védekező taktika érvényesülését értékelte. A magyarok — mondotta — a Székesfehérvár felé tartó német sereg előtt mindent elpusztítottak, útjából minden élelmet eltakarítottak, felgyújtottak, vízbe dobtak, vermekbe rejtettek, a lakosokat magukkal vitték és Csák várát szintén elpusztították.¹⁰ A magyarázatot főleg azért nehéz elfogadni, mert érthetetlen marad, hogy Ákos mester, ha a vár lerombolása ily nyilvánvalóan a köz érdekében hozott áldozat, ezt miért nem említi meg egy-két szóval, növelve így a XIII. század egyik leghatalmasabb nemzetségének dicsőségét. Valószínűbb, hogy Csákvár lerombolása egy évszázaddal később következett be és a nemzetségnek a II. Béla halálát követő trónviszályokban való részvételével állott összefüggésben.

Erre is Ákos mester az egyetlen forrásunk, hozzá ismét oly állításával, amelyet nem könnyű összeegyeztetni egyéb adatainkkal.

⁸ SRH I. k. 290. l.

⁹ Csánki III. k. 345., 322. l.

¹⁰ Pauler I. k. 99. l.

Az idegen nemzetségekről szóló részben, a 49. fejezetben tér ki a Csák és más nemzetségek felkelésére, amelyet a király a Buzád nemzetség őseinek, a németországi Hahótnak segítségével győzött le: „Generatio quidem Chaak cum aliis quibusdam generationibus conspiraverunt contra istum regem, quas per Hoholdum et suam militiam, quam cum ipso adduxerat, dicitur contrivisse.”¹¹ A fő problémát a király személyének megállapítása okozza. Pauler elfogadja Ákos mester állítását, hogy II. Béla fia, az ellenkirály IV. István (1163—1165) párthíve volt Hahót abban a viszályban, amelynek folyamán, 1163-ban a Csák nemzetség fegyvert fogott II. Béla unokája, a törvényes király, III. István (1162—1172) érdekében. A nehézséget, hogy IV. István a görög császárra támaszkodott unokaöccse ellenében s így Ausztriából, ahová előle III. István menekült, nem igen szerezhették magának segítséget, azzal a feltevéssel háritja el, hogy Hahót már II. Géza uralkodása alatt beköltözött.¹² Paulerrel szemben Karácsonyi¹³ azt tartja, hogy a királyok genealógiái kapcsolatának meghatározása téves, amennyiben II. Bélának nem fia, hanem unokája, III. István ellen támadt fel a Csák nemzetség. Érve, hogy az Ausztriából visszatérő III. István német segítséggel győzte le a görögökre támaszkodó nagybátyját s ebben támogatta őt Hahót, meggyőző s mert Ákos mester szövegének kevesebb módosítását kívánja meg, elfogadhatóbb Pauler felfogásánál. Az a megjegyzése is helyes, hogy az ellenkirály bukása után a győztes III. István nem segítette volna annak párt-hívét, hogy megszerezze, illetőleg megtartsa magyarországi birtokát. Mindent összevéve a Csák nemzetség felkelése és várának, Csákvárnak lerombolása egymást kiegészítő eseményeknek látszanak, magyarázatul hozzáfűzve, hogy a két epizód különválását Ákos mester sajtáságos tárgyalási módja, genealógiai érdeklődésének ez a velejárója, lényegesen megkönnyítette.

Ilyen irányú érdeklődését előnyeivel és hátrányaival együtt jól mutatja a Gyula vezérről szóló 30. fejezet. Amit a Szabolcs vezért megörökítő fejezetben nem mondott meg nyíltan, itt határozottan tanúsítja: célja a XIII. században élő családtag hírnevének öregbítése. Ennek a kortársnak leszármazását pontosan megadja, amikor nevét is közli: „unde Gyula filius Ladizlai derivatur”.¹⁴ Azt, hogy László fia Gyula valóban élt, oklevelek tanúsítják. Sőt ezek a nagyatyt is megnevezik. Ő, a Kán (Keán) nemzetségből¹⁵

¹¹ SRH I. k. 300. l.

¹² Pauler I. k. 297., 498. l., II. k. 88. l.

¹³ II. k. 116. l.

¹⁴ SRH I. k. 290. l.

¹⁵ Karácsonyi II. k. 280. sk. l.

származó I. Gyula (†1238 körül) vajdai, országbírói, nádori, báni méltóságokat töltött be,¹⁶ fia, az említett László lovászmester, országbíró, nádor, bán volt a XIII. század első felében,¹⁷ a harmadik generációból származó Gyulának pedig egyik testvére erdélyi vajda, a másik meg az esztergomi érsekség praetendense volt.¹⁸ Ákos mester ismerte a Kán nemzetség e tagjait¹⁹ s a Gyula név azonossága alapján vérségi kapcsolatot tételezett fel köztük s a honfoglaló vezér Gyula között. A leszármazás ugyan nem igazolható, minden kétséget kizáróan azonban nem mondható Ákos mester kitalálásának. Lehetséges, hogy a kapcsolat tudata valóban élt a Kán nemzetség körében,²⁰ sőt megfelelhetett a valóságnak. Gyulának, a honfoglaló vezérnek lehetett olyan leszármazottja, aki mint oldalági rokon elkerülte a Szt. István-kori Gyula sorsát, a vándorlaskori gyula méltóságra való emlékezés pedig oly mértékben élt a nemzetség körében, hogy XIII. századi tagjait is ezzel a személynévvel ruházták fel. A nemzetségnek ily kétes hitelességű hiedelmét a bizonyosság erejével volt hivatva felruházni Ákos mester. Célját el is érte.

Írói magatartásának hátrányait mutatja a fejezetnek a Szt. István-kori Gyula leányának, Saroltnak házasságához fűzött elbeszélése. Eszerint Géza fejedelem a Kulan földjén uralkodó Belyüd tanácsára vette Saroltot feleségül, maga Belyüd pedig azért lett Kulan veje, majd országának örököse, mert harcolt apósának testvére, Keán ellen. Történetkutatásunk nem jutott túl egyrészt a nevek oly nyelvészeti magyarázatán, hogy Belyüd magyar személynév, amely többször előfordul Árpád-kori oklevelekben,²¹ Kulan török személynév, amelyből a Kalán helynév származtatható,²² Keán pedig a török kagan köznévvvel azonos, amelynek jelentése: fejedelem, s mint keán ~ kán magyar köznévvé éppen úgy jelölheti egy magyar törzs fejét, „dux”-át, mint a kazárok vagy bolgártörökök fejedelmét,²³ másrészt azon a feltevésen, hogy Ákos mester az ősgestából kiszakított, ott azonban bizonyára más összefüggésben szereplő részletet²⁴ összekeverhetett más — újabb — elemekkel.

¹⁶ Wertner Mór: *Újabb nemzetségi kutatások*. Turul 23 (1905) 121. sk. 1.

¹⁷ Ua. Turul 26 (1908) 122. sk., 128. l., helyreigazítva Karácsonyi táblázatát.

¹⁸ Pauler II. k. 497. sk., 603. l., Hóman 62. sk. 1.

¹⁹ Györffy 168. l.

²⁰ I. Tóth Zoltán: *Tuhutum és Gelou*. Száz. 79—80 (1945—1946) 66. sk. 1.

²¹ Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. k. 6. füzet.) Bp., 1929. 40. l.

²² Pauler, Szt. István 186. l.

²³ Melich i. m. 40. sk. 1.

²⁴ Györffy 23., 104. l.

Ezzel kapcsolatban nem érdektelen megjegyeznünk, mily bizonytalannak tételezte fel Ákos mester olvasói időérzékét. Figyelmeztetése, hogy a Szt. István korában élt Gyula nem azonos a honfoglalóval, hanem ettől számítva a harmadik generáció képviselője,²⁵ arra mutat, hogy a tények és jelenségek időrendi egymásutánba kapcsolása az író korában még mindig szerfelett bizonytalan lehetett.

Szintén genealógiai érdeklődésével magyarázható, hogy az uralkodó család leszármazását teljesebbé tette. A királyok annyira megszakítás nélkül következtek egymás után, a fejedelmek névsora pedig Árpádtól Gézáig annyira teljesnek látszott, hogy kiegészítésre voltaképpen gondolni sem lehetett. Ennek ellenére Ákos mester módját ejtette, hogy az Előd—Álmos—Árpád névsort az Árpádház származáshagyományával kiegészítve, Ügyeket, aki ott Álmos apja, megtegye Előd apjává.²⁶ A 28. fejezet,²⁷ ahol Árpádnak ez a leszármazása olvasható s amely a honfoglalásról szóló hagyományt az ősgesta nyomán örökíti meg, találóan jellemzi az író korának felfogását, amint Árpád uralkodói hatalmát körülírja. Árpád az első a vezérek között, náluknál gazdagabb és hatalmasabb,²⁸ nem uralkodik azonban felettük. Igaz, a hagyomány szerint Pannóniába bejövetelükkor megelőzte őket, de ez csak annak a szkíta szokásnak a következménye, hogy az ő nemzetsége elől jár a hadba vonulásnál és utolsó a hazatéréskor.²⁹ A XIII. századi király hatalma gyökeresen más jellegű volt, szilárd intézményeken nyugodott és tudatosan ápoló ideológia erősítette, amit ha valaki, egy kancellár jól tudott. De mert ugyanő oly nemzetségből származik, amely a foglalás jogán igényt emel, hogy birtokainak teljes jogú tulajdonosa legyen s amely — ehhez éppen ő, a történetíró szolgáltatta a bizonyosságot — egyenrangú a többi vezér leszármazottjával, jól esik játszania a gondolattal, hogy mint a nagybirtokosok communitásának tagja, maga is korlátozza a király hatalmát. Az elvet, amely Ákos mester szerint már az ősi múltban élt, s így

²⁵ „Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius” (SRH I. k. 291. l.).

²⁶ Györffy 45. sk. l.

²⁷ SRH I. k. 287. sk. l.

²⁸ „Fuerat autem ex istis capitaneis ditior et potentior Arpad” (SRH I. k. 287. l.).

²⁹ „Dum ergo capitaneus iste Arpad uteretur speciali quadam dignitate in Scythia, et hanc haberet ipsius generatio consuetudinem Scithica legitima et probata, ut unus in expeditione gradientibus debeat anteire, in redeundo vero retrocedere, ipse pro eo alios capitaneos in Pannoniam adeuntes fertur precessisse” (SRH I. k. 290. l.).

magától értetődő, természetes, a bárók még csak érvényesíteni próbálták azzal, hogy mint hűbérurak a király elhatározásainak megvalósítását hozzájárulásuktól tették függővé. A feudalizmus hűbéri-rendi törekvéseinek ez a visszavetítése, már korábban harc és küzdelem nélkül érvényesülőnek feltüntetése alkalmas eszköz a XIII. századi oligarchák kezében a királyi hatalom korlátozására, ugyanakkor híven tükrözi a szerző politikai-társadalmi felfogását. Egyszersmind találékonyságát is, ahogyan a király praerogatíváját, hogy országában az első hely illeti meg, nem a nagyság-szimbólumává teszi meg, hanem azt a kötelességet eredezteti belőle, hogy a harcba elsőnek vonuljon s utolsónak távozzék. Oly törekvést vetít elének Ákos mester, amelynek kezdetei az aranybullában ismerhetők fel, kiteljesedését pedig abban a megfogalmazásban, hogy az ország védelme elsősorban a király feladata, a XV. századi rendiség hozza meg.

Kora hatalmi viszonyainak számbavétele a XIII. század nagybirtokos nemzetségeinek a honfoglalás jogán uralkodótársakká emelésével még korántsem ért véget. Hátra volt bemutatni az idegen származású főúri családokat. Anonymus még egyetlen szót sem vesztegetett rájuk, amit meg is tehetett, mert előadása fonalát éppen ott szakította meg, ahol szereplésük kezdődött, mivel azonban V. István korára súlyuk jelentős lett, többé nem lehetett őket mellőzni. Mint a honfoglaló nemzetségek uralmi jogcímének igazolásánál az általános véleményt szólaltatta meg Ákos mester, ugyanúgy az idegen eredetűeknek a társadalom élére kerülését magyarázva sem tett önálló felfogásról tanúságot. Az indokolást készen kapta az ősgestában. Ez, utalva a Koppány ellen küzdő Hont és Pázmán gazdagságára, valamint a Koppányhoz hú előkelő magyarok szolgásgorba jutására, kíméletlen őszinteséggel jelentette ki: azt ítélték nemesebbnek a méltóságok viselésére, aki hamarabb csatlakozott Krisztus hitéhez.³⁰ Az elvet megismétli Ákos mester, s ez neki, a prépostnak nem eshetett nehezebbre, azonban a séma, amely szerint a fejleményeket leperegni véli, saját korára és nem a XI–XII. századra jellemző. Főleg az ősgestával szembeállítva tűnik ez fel. Amíg a XI. századi krónikás előadásából kiérezhető, hogy Hont és Pázmán mint szerencsét próbáló lovagok vándoroltak be, Ákos mester, a 37. fejezetben, kora Magyarországát és Európa többi országát diplomáciai s az uralkodóház rokonai kapcsolatainak szálaival összefonódva látja s ehhez illően a keresztény fejlődelmektől kért és küldött segítség hozóinak tünteti fel a beván-

³⁰ „Ille namque in gerendis iudicatus erat nobilior, qui fidei Christi citius adhesisset” (SRH I. k. 297. l.).

dorlókat, sőt, alaptalan túlzással hozzá teszi, hogy maguk a királyok személyesen eljöttek Géza fejedelemnek támogatást adni.³¹

A bevándorlók, akikről Ákos mester számot ad, a magyarokkal előkelőségük tekintetében egyenlők: „hospites . . . nobilitate pares Hungaris”.³² Ez a kijelentés előre is jelzi, hogy csak a magyar nemzetségekkel egyenrangú külföldi eredetűekről lesz szó. Pedig Ákos mester előtt már felsejlett, hogy nemcsak a királyi udvarban megforduló előkelők lehetnek a történeti érdeklődés tárgyai. Figyelmét az ország etnikai képe irányíthatta a tömegekre. A magyartól eltérő nyelven beszélők kisebb-nagyobb csoportjai, sokszor csak szigetei alkalmasak is voltak, hogy a nép szürke színét alkotóelemeire felbontva, a névtelenek életéről tanúságot tegyenek. Ákos mester fel is sorolja, mely népek sarjai éltek mint bevándorlók Magyarországon: csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, izmaeliták vagy szaracénok, besenyők, örmények, szászok, türingiaiak, meisseniek, rajnaiak, kunok, latinok. A névsor nem teljes, mert hiányzanak pl. a szlavónok, horvátok, oroszok, noha XI—XII. századi telepeiket a környező magyar lakosság — Tóti, Horváti, Oroszi névvel illetve azokat — az oklevelek tanúsága szerint megkülönböztette saját falvaitól; a XIII. század közepi oklevelek pedig megemlékeznek Szlavóniából, Horvátországból és Oroszországból származó oly nemesekről, akik a feudális magyar uralkodó osztály tagjai közé tartoztak. A szlavónok és horvátok elmaradását még magyarázhatnók azzal, hogy Ákos mester a Magyarország határain belül élő népeket akkor sem tekintette idegeneknek, ha azok lakóterülete hódítással lett a magyar állam részévé, az oroszok említés nélkül hagyása azonban csak úgy fogható fel, hogy eleve nem törekedett teljességre.

A hatás, amelyet az ország etnikai képének tarkasága Ákos mesterre gyakorolt, villanásszerű, társadalomszemléletének módosítására nem ösztönözte. Nem lett figyelmes arra, hogy a besenyőknek, kunoknak vagy akár az erdélyi szászoknak saját nyelvüket beszélő arisztokráciája van, amely a feudalizmus törvényei szerint uralkodik népe felett. Egyetlen probléma érdekelte: az előkelők asszimilálódása. Az 53. fejezet fogalmazásával kétséget nem hagyva elárulja ezt. Annak ellenére, hogy elbeszélése az idegen származású nemzetek felsorolásával kezdődik, ezek valamiféle általánosabb története helyett egyszerre átcsap annak hangsúlyozására, hogy a bevándorlottak a magyarokkal összeházasodva

³¹ SRH I. k. 295. l.

³² SRH I. k. 294. l.

nemességet és szállást nyertek, noha nemzetségük ismeretlen: „qui diutius in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matrimoniorum diversorum contractus Hungaris inmixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti”.³³ Az országban szétszórtan lakó, idegen származású népelemek egyszerre eltűnnek tehát Ákos mester szeme elől, s csak előkelők, az asszimilálódók maradnak a történelem színpadán.

Közülök többet már előbb felsorolt a 39—52. fejezetben. A kérdésre, miért éppen reájuk esett választása, a legvalószínűbb felelet az lehetne, hogy az ő leszármazásukat ismerte. Visszaemlékezve arra, hogy a Sanseverino grófok Deodatusának személye köré mily szép mesét kerekített, vagy a Becse-Gergely nemzetséget mily könnyen tette meg Guillaume le Cornu rokonának, állításait eleve nem fogjuk valóságnak elfogadni s a legjobb esetben is azt tekintjük valószínűnek, hogy a családok körében élő hagyományt szolgáltatta meg. Azonban még ez a feltevésünk is csak korlátok közé szorítva érvényes, mint a Keled nemzetségéről szóló, 50. fejezet tanúsítja.

Keled ispán három fia, akiknek származásával ismerkedünk itt meg, kortársa volt Ákos mesternek. IV. Béla 1258-i oklevele, amellyel a király földbirtokokkal jutalmazta meg őket, amiért a tatárjáráskor kíséretében voltak a tengerparton,³⁴ semmi kétséget nem hagy efelől. Bár a három fiú ősei közül okleveles bizonyossággal egyedül nagyapjuk, Fülöp neve ismeretes, Ákos mester II. Géza uralkodásáig, a család akkori beköltözéséig visszavezeti a leszármazást. Mint elbeszéli, ősük, a meissenai örgróf nővérének és Hersfeld grófnak fia Frankfurtban a császár választásakor tartott ünnepélyes gyűlésen megölte a türingiai tartománygrófot s az ítélet elől kíséretével, amelynek nagyságáról fogalmat ad, hogy hatvan szerszámos harci mén (falleratus) tartozott hozzá, Magyarországra jött, ahol gazdag birtokadományokban részesült.³⁵ Ákos mester a beköltöző őst, valamint Keled egyik fiát Istvánnak nevezte. Mindkét hibáját Kézai kijavította, amennyiben az oklevelekkel egyezően, az őst Gottfriednek, a kortársat pedig Fülöpnek írta.³⁶ Tévedés és korrigálás azonban eltörlül amellet, hogy az egész II. Géza-kori beköltö-

³³ SRH. I. k. 303. sk. I. Vö. Györffy György: *Egy krónikahely magyarázatához*. Történelmi Szemle 9 (1966) 33. l.

³⁴ Wenzel VII. k. 481. l., Reg. Arp. I. k. 1190. sz. A három testvér közül Gergely 1270 körül szerepelt. (Ipolyi A.—Nagy I.—Véghely D.: *Hazai Okmánytár*. VII. k. Bp., 1880. 331. l. Vö. Karácsonyi János: *A hamis, hibás-keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Bp., 1902. 136. l.)

³⁵ SRH I. k. 301. l.

³⁶ SRH I. k. 191. l.

zés nem a Délvidéken birtokos Keled-leszármazottak, hanem a Nyugat-Magyarországon élő Frankói család hagyománya.³⁷

Ennek a családnak Ákos mester korában nem volt egyetlen ismertebb, méltóságot viselő tagja sem, a XII. század közepén, sőt a következő elején azonban nagy szerep eljátszására látszott hivatottnak. II. Géza 1156 körül kelt oklevele egyaránt igazolja mind a család német eredetét, mind pedig a beköltözés időpontját. Gottfried és Albrecht lovagok, mondja a király, „ad vocationem meam relicta paterna sua et hereditate regnum Hungarie sunt honorifice ingressi” s mert „dignum fuit tam nobilibus regia liberalitate subvenire”, a mai Vas és Sopron megyében birtokokat adott nekik.³⁸ II. Géza fia, III. István 1171-ben megerősítve atyja rendelkezését, ismét hangsúlyozta, hogy a két német lovag „relicta terra natalis patrie” a király hívására költöztek Magyarországra.³⁹ A családnak a XIII. század elején élő Bertold ispán nevű tagja 1212-ben feleségével együtt elkísérte II. Endre leányát, Erzsébetet jegyeséhez, Lajos tartománygrófhhoz Tübingiába, sőt egy évig udvarában is maradt, Bertoldnak fia, Frank pedig II. Endre jegyeséért, Courtenay Jolantáért, a bizánci császár leányáért küldött követséget vezetve 1216-ban, s természetesen mindketten részt vettek különböző hadjáratokban is.⁴⁰ A beköltözés időpontját, II. Géza uralkodását Ákos mester ezek szerint helyesen adja meg s az őt egyébként gondosan korrigáló Kézai itt téved, amidőn III. István korát jelöli meg,⁴¹ bár az ő elírását az említett 1171-i oklevél érthetővé teszi.

Teljesen alaptalan ellenben a mindkettőjük által feljegyzett hagyománynak a Hersfeld családra vonatkozó része. Mint a Tübingia középkori okleveles forrásanyagát tartalmazó kiadványból megállapítható,⁴² Hersfeld grófi család a XII. században nem élt. A tübingiai Hersfeld apátsági birtok volt, vogtjai a XII. század közepén (1133-tól) a tübingiai tartománygrófok, I., majd II. Lajos, akikhez a család eredetét hozzáfűzni a magyar hagyomány is tartózkodott. Voltak ellenben az apátságnak ministerialisai,

³⁷ Wertner Mór: *A Frankóiak*. Turul 10 (1892) 113. sk. 1. Wertner később megfontolatlanul megváltoztatva véleményét, a hersfeldi Gottfriedot a Kőrögyi családdal kapcsolta össze. (*A Kőrögyiak őse*. Századok 34 (1900) 867. sk. 1.)

³⁸ Nagy Imre: *Sopron vármegye története*. Oklevéltár. I. k. Sopron, 1889. I. l., Reg. Arp. I. k. 85. sz.

³⁹ Nagy i. m. 3. l., Reg. Arp. I. k. 117. sz.

⁴⁰ Wenzel VI. k. 485., 550. l., Reg. Arp. I. k. 593., 528. sz.

⁴¹ SRH I. k. 191. sk. 1.

⁴² Dobenecker, O.: *Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae*. I. k. c. 500—1152, II. k. 1152—1227. Jena, 1896—1900.

akik katonai szolgálatot teljesítettek. Közöttük találunk olyanokat is, akik nemcsak keresztnevükön ismeretesek, hanem egy-egy birtoknév is hozzájárul megkülönböztetésükül, Hersfeld azonban egyikük nevében sem szerepel. Mivel sem Hersfeld család, sem Hersfeld grófi család nem ismeretes, a Magyarországra került Gottfried hersfeldi ministerialis-leszármazott lehetett. Meissen említése, mivel Hersfeld Thüringiában, nem a meisseni örgrófságban fekszik, azzal volna magyarázható, hogy Thüringia az Ottók uralma idején 1067-ig a meisseni örgrófok vezetése alatt állott, 1247-től pedig a Wettinek lettek a thüringiai tartománygrófok, akik egyszerűen a meisseni örgrófi hatalmat is gyakorolták. A tartománygróf meggyilkolásáról szóló híradás kapcsolatba hozható Henrik gróf halálával. Ő I. Lajos thüringiai gróf (†1123) fia és I. Lajos tartománygróf (†1140) testvére volt. Megölését, amely 1130-ban következett be, megemlíti az Annales Magdeburgenses, a gyilkos nevét azonban nem jegyzi fel.⁴³ Nem valószínű, hogy Gottfried lett volna a gyilkos; Bertold thüringiai küldetése ellene mond az azonosításnak.⁴⁴ Ugyancsak alaptalan az eseménynek frankfurti császár-, illetőleg királyválasztáshoz kötése, mivel 1130-ban ilyet nem tartottak.

Bármilyen és bárhogy történt is a XII. század közepén, mindehhez Keled fiainak semmi közük sem volt. A hagyománnyal, amely szerint ősük az ő szereplésüket száz évvel megelőzve már a királyi udvarban forgolódtak, változatos események leírásába ágyazva, a történetíró ajándékozta meg őket. A mód érdekes, ahogyan ez történt. Ákos mester nem kihalt család gazdátlanra lett múltját ruházta a kitüntetésre kiszemeltre, hanem olyanét, amely műve írásakor nem volt bejártos az udvarba és így nem kellett figyelemmel lenni rá. Akár így is mondhatnók: a felelősségre vonás kockázata nélkül lehetett megrövidíteni. Azt semmiképpen nem tehetjük fel, hogy az egész eseménysorozatot Ákos mester fantáziája teremtette meg. A tény, hogy elbeszélését Kézai nem egyszerűen megismétli, hanem közben kijavítja tévedését, arra mutat, hogy az udvarban szóhagyomány formájában ismeretes volt az epizód s az, ha a két krónikásunk közti generációs különbséget tekintjük, nemzedékről nemzedékre öröklődött. Meglepő lehet, de való, hogy Keled leszármazottjai nem kaptak az Ákos mester által felkínált

⁴³ M. G. H., SS. XVI. k. 183. l., az 1130. évhez: „Heinricus comes et signifer regis, frater Luodewici comitis de Thuringia, clam vulneratus et confossus immatura morte obiit”. Vö. Giesebrecht, W.: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. IV. k. Braunschweig, 1877.² 38. l.

⁴⁴ Pauler I. k. 256., 488. l., erősen kételkedik Ákos mester előadásának hitelességében.

hagyományon. Azt nem tudjuk, hogy krónikásunk XIII. századi kortársai, akikre fejezete írásakor gondolt, mint vélekedtek családjuk múltjának színessé tételéről, sajátosságos és — hozzá tehetjük — egyedül álló módon bizonyítékaink vannak azonban arról, hogy másfél század múlva leszármazottjaik egészen más kapcsolatokat kerestek egykori hazájukkal.

Ezek, a XIV. század végén és a következő században jelentős szerepet játszó Kórógyiak⁴⁵ mit sem törődtek a meisseni származás meséjével. Korántsem azért, mintha kritikai érzékük fordította volna el őket. Az előkelő idegen rokonság, a híres ősök őket is elbűvölték. A család tagjai a XV. század első évtizedeiben ugyanakkor, amidőn a Vegliai comesek az itáliai Frangepánokkal kötötték magukat össze, a bajorországi Castell grófi családhoz kerestek kapcsolatot. Kórógyi Fülöp (Fülöp), aki 1404-ben temesi ispán volt, ismételten felkereste leveleivel Castell Vilmos grófot és igyekezett benne tudatosítani rokonságukat. Vilmos grófnak tetszett a gondolat, hogy már ősei is harcoltak a törökökkel, sőt akkori áldozataik ellenértékéül jutottak Castell grófság birtokába, jó ideig azonban tartózkodóan viselkedett. Fülöp már rég „comes perpetuus de Castellis denique de Korogh”-nak nevezte magát,⁴⁶ ő azonban csak 1434-ben, amidőn személyesen eljött Pozsonyba és meggyőződött, hogy a rokonság miatt nincs oka szégyenkeznie, immár Fülöp fiával, Jánossal tisztázta rokoni kapcsolatukat oly módon, hogy ezt örökösévé tette. Hozzájárult, hogy Kórógyi neve ezentúl „comes in Castell et dominus in Korogd” legyen, egyszerűsind azonban ő is címei közé illesztette a „dominus in Korogd” jelzőt,⁴⁷ aminek ugyan semmi gyakorlati következménye sem volt, viszont mindkét család új címmel gazdagodott. Nem ismerjük az okot, amely a Kórógyiakat a meisseni származás fikciójával szembeállította, s még azzal a lehetőséggel is számolhatunk, hogy nem is ismerték azt. Sietve meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez, tekintettel krónikaszerkesztményünk elterjedtségére, egyáltalán nem valószínű.⁴⁸

A Kórógyiak példája azt mutatja, hogy a külföldi rokonságot az érdekelték és a társadalom egyaránt sokra becsülték. Az idegenből

⁴⁵ Wertner Mór: *Családtörténeti adalékok*. Turul 10 (1892) 166. sk., 172. l.

⁴⁶ O. L. Dl. 12 514. Fülöpöt özvegye mondja ennek 1433-ban.

⁴⁷ O. L. Dl. 12 649. Mindezt maga „Wilhelmus comes de Castell et dominus de Korogd” mondja el 1434 dec. 18-i oklevelében.

⁴⁸ Pauler (I. k. 488. l.), aki az idézett két kiadatlan Kórógyi-oklevél egyikét is felhasználta, a Castell-rokonságot alaptalannak mondja, megállapítva, hogy P. Wittmann forráskiadványa (*Monumenta Castellana 1051–1546*) mit sem tud magyar kapcsolatról.

származást tehát nem tagadták le, ellenkezőleg, dicsekedtek vele. Főleg az ismeretlenségből előlépő családok számára volt előnyös, ha a múltjukat borító homályt messzi országból származó ősre hivatkozva oszlathták el. Amilyen nehéz volt előkelő magyarországi rokonokra szert tennie annak, aki alulról tört felfelé, oly egyszerű lett a nélkülözött tekintélyt megszerezni, mihelyt távoli származásra lehetett hivatkozni. A krónikáiról sokat tehetett, hogy a tisztos, ámde szerény magyar őst ragyogó fegyverzetű, pompás harci ménen ülő lovag váltsa fel, s ezzel a XIII. századi olvasó előtt feltáruljon a csodás lovagi világ, amelyben akkor, a valóságban még mindig csak kevesen voltak otthon. A történeti kutatás már régóta csak azon nemzetségek esetében fogadja el Ákos mesternek és Kézainak az idegen származás melletti tanúságtételét, ha az oklevelekből megismerhető ősök neve nem cáfolja állításukat. Már hivatkoztunk arra, hogy a Becse-Gergely nemzetség francia származása nemcsak azért valószínűtlen, mert Guillaume le Cornu rokonává a krónikáiról önkénye tette, hanem mert XII—XIII. századi tagjai magyar nevéek.⁴⁹ Egy másik nemzetség, a Kőkényes-Radnót Spanyolországból származtatásával Kézai sem értett egyet, ezért is hagyta ki az advenák névsorából. Itt több valószínűsége lehetne a francia eredetnek. A nemzetség tagja, Mikodin székesfehérvári prépost alapította ugyanis — 1179 előtt — a Nógrád megyei Garábon a premontreiek legelső magán eredetű monostorát, ennek szerzetesei pedig a lotaringiai Valroi-ból közvetlenül jöttek Magyarországra, s nemzetségi birtokon, az egyik ős nevét őrző Kőkényesen szintén épült premontrei monostor.⁵⁰ Mivel azonban a premontrei kapcsolat megmagyarázható a nemzetség magyar eredete esetében is, Kézai kritikájához magunk is csatlakozhatunk.

Eltérő kutatóink véleménye a XI. század óta nagy szerepet játszó Gutkeled nemzetség eredete felől. Pauler⁵¹ elfogadja Ákos mester előadását, hogy a két névadó ős — Kézai szerint hárman voltak testvérek⁵² — Péter király kíséretében jött Magyarországra, Karácsonyi azonban a nemzetséget inkább magyar eredetűnek gondolja.⁵³ Az eredethagyomány nem volt egyértelmű, amint arra éppen Ákos mester kifejezése is utalhat: „de generatione ergo Gwth-Keled plura enarrantur” (45. fejezet), a német származás

⁴⁹ Karácsonyi I. k. 216. l.

⁵⁰ SRH I. k. 298. l., 44. fejezet. Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban*. Nagyvárad, 1915. 71. l., Mályusz Elemér: *A Toldimonda történeti alapja*. Hadtörténelmi Közlemények 25 (1924) 23. sk. l.

⁵¹ I. k. 94. l.

⁵² SRH I. k. 189. l.

⁵³ II. k. 19. sk. l.

azonban valószínűnek látszik.⁵⁴ Gut és Keled ispánok a XI–XII. század fordulójáról ismeretesek. A német jellegű Gut személynév birtokosa 1093-ban, Keled, akinek neve a latin Cletus magyar változata, 1111-ben szerepel egy-egy királyi oklevél záradékában.⁵⁵ Elképzelhető, hogy a nemzetség névadóivá ők, nem pedig a fél évszázaddal korábban bevándorolt ős lett, s így annak sincs akadálya, hogy Vid ispánt, aki oly nagy szerepet játszott Salamon és a hercegek vizslájában, ugyancsak Ákos mesterrel a nemzetség tagjának tartsuk.⁵⁶

Az esetek túlnyomó többségében Ákos mesternek a bevándorló nemzetségek őshazájára vonatkozó közléseit megerősítik az oklevelekből kihüvelyezhető tények. A Hermán nemzetség német eredetét nemcsak az ős, hanem a XIII. századi leszármazottak Hertnek (Herteneg, Hertinik), Dither, Henrik nevei is bizonyítják,⁵⁷ a Buzád nemzetségét az, hogy a Bussold (Posselt) névből alakult magyar névváltozat⁵⁸ a XII. század végén élt Buzád leszármazói körében három további nemzedéken át megisméltődött,⁵⁹ a Tibold nemzetségét pedig a Theobald név német jellegén kívül Kézai megjegyzése, hogy a bevándorló őst Graf Tiboldnak hívták, s mert utódai Vandeuchumlant-iak (von Deutschenland), egyeseket

⁵⁴ Annak ellenére is, hogy az az 1326-i oklevél, amely a nemzetségből származó Báthori család ősenek mondja a Szt. István mellett Koppány ellen harcoló Wasserburgi Vecelint (Fejér VIII/5. k. 160. l.), elvesztette ily bizonyító erejét, amióta Györffy megállapította (*Tanulmányok*. 94. l.), hogy az eredeti szövegből hiányzanak a kérdéses szavak.

⁵⁵ Reg. Arp. I. k. 27. és 43. sz. Az első oklevél ugyan hamis, azonban 1091 tájáról való hiteles oklevél alapján készült.

⁵⁶ Vidnek a nemzetségből származása mellett szól, hogy a Szerém megyei Buziás, ahol, a Pozsonyi Krónika szerint (SRH I. k. 299. l.) Buziáslakon, Vid ispán kuriája állott, a XIII. század végén is Gut-Keled nemzetség kezében volt (Karácsonyi II. k. 35. l., Csánki II. k. 242. l., Nagy Imre: *Anjoukori Okmánytár*. [Monumenta Hungariae Historica. Okmánytárak.] VI. k. Bp., 1891. 264. l. Az utóbbi oklevél sokkal határozottabb bizonyíték, mint Karácsonyi megjegyzéséből [II. k. 20. l.] gondolni lehetne.) Pauler (I. k. 434. l.) Buziáslakot a Valkó megyei Buziás más néven Fulbertfalvával azonosítja s megkülönbözteti a Szerém megyei Buziástól, Domanovszky pedig egy 1337-ben „villa Andree filii Vid” néven említett, ugyancsak Valkó megyei falura is hivatkozik (SRH I. k. 371. l.), ez a birtok azonban nem jöhet szóba, mivel Andrásfalva néven szerepel és a Miskolc nemzetségé volt (Csánki II. k. 290. l., Karácsonyi II. k. 370. l.). Nyomósabb érve Domanovszkynak, hogy a Vid név igen gyakori a Gut-Keled nemzetség tagjai között, a Szaboles megyében fekvő Vid falu pedig a XIV. század elején szintén a nemzetségé volt (Karácsonyi II. k. 53. l., Csánki I. k. 528. l.).

⁵⁷ Karácsonyi II. k. 165. sk. l.

⁵⁸ Pauler II. k. 88. l.

⁵⁹ Karácsonyi II. k. 116. sk. l.

közülök egyszerűen csak Grafoknak neveznek.⁶⁰ A Zsámbok nemzetiség francia eredetét hirdető állítást is meggyőzően támasztja alá a XIII. század közepén élt Eynardus, Smaragd, Gilet testvérek neve.⁶¹

A külföldi származású nemzetségek számbavétele nem egyszerű felsorolás Ákos mester munkájában. A hozzájuk fűződő érdekes történeti epizódok beiktatásával élénkebbé válik a gesta előadása, abban pedig, hogy mely nemzetségek neve vagy sorsa örökítődik meg, tervszerűség vehető észre. Ez oly módon nyilvánul meg, hogy az író előszeretettel kortársainak, a királyi udvarból ismert előkelőknek származásával foglalkozik, miközben szemrebbenés nélkül alakítja át a hagyományt. A súlyos kronológiai hibákat, amelyeket írás közben elkövet, eleinte hajlandók volnánk mint elírásokat figyelmetlenségének vagy felületességének tulajdonítani. Mivel azonban egyszer már tetten értük, hogy a budai prépostság javára II. Géza király által kibocsátott oklevelet I. Gézától származónak mondotta csak azért, mert így kedvezőbb helyzetbe hozhatta káptalanját, ott sem hunyhatunk szemet eljárása felett, ahol nem mutatható ki, hogy közvetlen előnyét látta a valóság megmásításának. Egyébként sem lévén hivatásos író, eljárásának nem is volt anyagi indoka. A főurakkal származásra egyenrangúnak tartva magát, úgy érezhette, hogy mint előzékeny jóbarát tesz szívességet az udvar nagyjainak, amikor ismereteinek tárházából előkelő ősökkel ajándékozza meg őket és megszépíti családjuk történetét.

Egy esetben különösen sajnálhatjuk, hogy magatartásának indítókát nem ismerjük bizonyosan. Egyrészt jelleme határozottabb vonásokkal rajzolódna elénk, másrészt munkája befejezésének időpontját pontosabban lehetne megállapítanunk. Mindössze azt kellene tudnunk, hogy a Héder nemzetségről szóló fejezetet, a 39.-et mikor írta: V. István uralma alatt, vagy már a király 1272. aug. 6-án bekövetkezett halála után. Közelebbről: akkor tette a nemzetség beköltözésének időpontját a valóságosnál másfél századdal korábbra, II. Géza király uralkodása helyett Géza fejedelem idejére, amikor a legismertebb tag, írónk kortársa, Henrik, a

⁶⁰ SRH I. k. 188. l. — A nemzetségös kultuszának szívósságára jellemző, hogy a XIII. századi tagok között még mindig vannak Tibold nevétek (Karácsonyi III. k. 99. l.). Visszakövetkeztetve joggal tehető fel, hogy az a Tibold comes, aki 1060-ban elkísérte I. Endre királynak Ausztriába menekülő családját, valamint az 1111—1113-ban somogyi ispán gyanánt szereplő Theobald szintén ebből a nemzetségből származtak (Wertner i. m. Turul 21 (1903) 171. l. Vö. Pauler I. k. 107. l., Reg. Arp. I. k. 43., 46. sz.).

⁶¹ Wertner Mór: *Smaragd vajda és utódai*. Turul 15 (1897) 189. l., Ua.: *Az Árpádkori ország- és udvarbírák genealógiája*. Turul 19 (1901) 15. l.

Nagy (†1274) számkivetetten élt Ausztriában, vagy amikor V. István halála után, visszatért Magyarországra és újból elfoglalta helyét a társadalom élén. Azaz Ákos mester egy minden vagyonát elveszített barátira emlékezett vissza és jelezte előtte a sorok között együttérzését, vagy a hatalmát visszanyert nagyúr előtt mutatta be hódolatát.

Ezt a főurat, akinek kedvéért a gestaíró akár így, akár úgy, de mindenképpen meghamisította a történelmet, rendkívüli egyéniségnek ismeri az utókor. Mint egymás után országbíró, nádor, szlavón bán, másfél évtizeden át IV. Béla uralmának támasza volt, egyszerűsége „az első oligarchikus méretű magánhatalom alapítója” s ezzel egy új korszak legerőteljesebb képviselője (Hóman). Mivel V. Istvánnal állandóan szemben állott, ennek trónralépte után jobbnak látta Ausztriába menekülni. Itt II. Ottokár cseh királyt szolgált, s mintha végleg elhagyta volna hazáját, ő, az ötvenes éveiben levő férfi, feleségül vette Lichtenburg Smil cseh főúr leányát. V. István váratlan halála után mégis visszatért. A pártharcok vonzhatták, beléjük is vetette magát. 1272. nov. 27-től sói és ozorai, 1273. máj. 12-től szlavón bán. Kezet fogott Gutkeed Joakhimmal, s még 1272-ben kísérete élén legyilkolta IV. Béla unokáját és V. István párthívét, a fiatal, vitéz Béla macsói és boszniai herceget, 1274-ben pedig szövetségesével egy időre hatalmukba kerítették a gyermek IV. László királyt.⁶²

Ákos mester, akinek halála időpontját ma már közelebről tudjuk megállapítani, mint Győrffynek módjában volt, amennyiben utolsó okleveles említése 1273. aug. 24-ről ismeretes,⁶³ a budai préposti székben utódja pedig 1273 végétől szerepel,⁶⁴ háromnegyed év alatt találhatott alkalmat a bán származását feldicsérni. De vajon ugyanekkor írta munkáját? Nem valószínű. Nem széljegyzeteket fűzött a gestaéhoz, hanem ezt átdolgozta, miközben a változatlanul hagyott részeket is le kellett másolnia. Maga az írás is időbe került. Azután oly nagy munkához, amilyenre vállalkozott, nem közvetlenül haláluk előtt szoktak az emberek hozzáfogni. Mindent összevetve úgy gondoljuk, hogy V. István uralma alatt készült el könyvével, az indítékot pedig ahhoz, hogy a tollat kezébe vegye, IV. Béla halála adta meg. Az ő elhunyt, akit tehát 1240 óta adatszzerűen kimutathatóan, korábbi időtől, ifjú korától, pedig feltehetően szolgált, válthatta ki elhatározását, hogy teljessé teszi a

⁶² Pauler II. k. 278—315. l., Karácsonyi II. k. 145. sk. 1., Hóman, M. Tört. II. k. 172., 198. l., Reg. Arp. II/2—3. k. 2362. sz.

⁶³ Reg. Arp. II/2—3. k. 2403, 2404. sz.

⁶⁴ Reg. Arp. II/2—3. k. 2429—2431. sz., Fejérfapatak 130. l.

gestát, s ezzel saját letűnt világának is emléket állít. Csakhogy az új éra, V. István uralma, megdöbentően rövid ideig tartott, s IV. Béla kora visszatért Kőszegi Henrik személyében. A királyához mindenkor hű klerikus, aki a bánnal évtizedekig egy táborba tartozott, úgy fogadhatta, mint eltemetett idők tanúját, s ezért gestája fogalmazványának módosítására könnyen elszánhatta magát.

De mit is írt Henrik bán, pontosabban a Héderfiak nemzetségéről? Az alamann Heunburg grófi családból ered — mondja —, ennek Wolfer nevű tagja testvérével, Héderrel, kíséretükben 300 páncélos lóval, Géza vezér idejében jött Magyarországra, tőle Küsszin hegyet kapta, ahol favárat, temetkezési helyül pedig monostort építtetett, míg Héder dunai szigetet nyert szálláshelyül.⁶⁵ A leírásban Ákos mester korára jellemző a dextrarius, a páncélos ló kiemelése. Ez arra mutat, hogy a XIII. században még élt Magyarországon a keleti lótipus, amely mellett a dextrarius⁶⁶ különlegessége s nyilván ezzel összefüggően drágasága miatt érdemelt említést.⁶⁷ Ákos mester bőkezűsége, amellyel a teljes értékű nehéz fegyverzettel ellátottakból háromszázat rendelt a két testvér mögé, oly nagy túlzás volt, hogy Kézai jónak látta a kísérlet létszámát negyvenre csökkenteni.⁶⁸ A vár, amely ekkor újnak számított, mint a tatárjárás után épült többi erődítmény, kővár volt. Az Újvár helynév tehát azt is jelzi, hogy a régi vár korábbi típust képviselt. Lényegében

⁶⁵ 39. fejezet. SRH I. k. 296. l.

⁶⁶ *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Conditum a Carolo Du Fresne domino Du Cange ... digessit G. A. L. Henschel. Editio nova ... a L. Favre. III. k. Niort, 1884. 92. l.

⁶⁷ A honfoglaló magyarságnak, mint általában a török etnikumu nomád népeknek lova, a sírokból talált csontokból következtetve, alacsony termetű volt (Hankó Béla: *A magyar ló eredete*. Debreceni Szemle 9 [1935] 73. sk. l.) s nem bírta el a nehéz páncélba öltözött lovagot. Bár a nehéz fegyverzet szükségessé tette Magyarországon a nyugati lótipus meghonosítását, a XIV. század elején írott *Descriptio Europae Orientalis* még mindig azt jegyezte fel, hogy a magyaroknak aszerint, melyik társadalmi osztály tagjai, kétféle lovuk van: „Általában kis, bár egyébként nagyon eleven és fáradtságot tűrő lovakat tartanak, az előkelők és a nemesek lovai azonban nagyok és szépek.” (Ed. O. Görka. Cracoviae, 1916. 49. l.).

⁶⁸ SRH I. k. 189. l. Erdélyi László (*Kronikáink magyarul*. Szeged, 1943. 133. l.) túlzással nyilasnak fordítja a phaleratust. Helyesek a leírás földrajzi megjelölései. Küsszin, amely a Güssing német helynév magyar alakja, a későbbi Németújvárral azonos, Vas megye nyugati részében, a mai Burgenlandban Szombathely és Szentgotthárd között. 1263-ban a helyet így jelölték meg: „castrum Kysun, quod nunc Vyuar nuncupatur”. (*Ürkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. Bearbeitet v. H. Wagner. I. k. Graz-Köln, 1955. 284. l.).

ugyancsak helyes a Hédernek jutott birtok megjelölése. Ez nem sziget, hanem Duna menti oly terület volt, amely áradáskor sziget-szerűvé lett. Azonos a ma Hédervárnak nevezett faluval, amely a Szigetközben fekszik. Megfelel a tényeknek a küszini monostor építéséről szóló értesítés is. Maga Wolfer ispán mondja el 1157-i oklevelében, hogy „in loco inhabitato et solitario, qui dicitur Quizun”, monostort épített s azt a felsorolt birtokokkal, szolgálkkal megadományozta.⁶⁹ Az oklevél ugyan nem hiteles, s valószínűleg 1225 körül készült, mégpedig a pannonhalmi monostor érdekében, a küszini bencés monostor megalapításáról és az alapító személyéről szóló rendelkező része azonban megbízhatónak tekinthető. Más emlékekből ismeretes ugyanis, hogy Wolfer fiától, Aenztól III. Béla kárpótlás ellenében elvette a monostort s azt erősséggé alakította át, vagyis a monostor tényleg felépült, s mert az alapítás célja általában temetkezési hely biztosítása szokott lenni, a Wolfer eltemetéséről szóló előadás is helytálló.⁷⁰ Tévesen tulajdonítja ellenben Ákos mester a várépítést Wolfernek. A monostor alapítólevele nem szól várról; a favárat bizonyosan III. Béla emelte.

Amíg ez a tévedés kétségtelenül akaratlan, bizonyosra vehető a szándékosság a Héder nemzetségnek a Heunburg gróftól származtatásában és a beköltözés időpontjának Géza fejedelem idejére tételében. Arra vonatkozólag, hogy Ákos mester nem régi családi hagyományt szólaltatott meg, bizonyítékul tekinthetjük Kézai eltérő megállapítását, amely szerint Wildon volt a nemzetség származási helye. Karintiában élt Heunburg család, ennek azonban Magyarországra került ágáról vagy itteni rokonságáról adat éppen úgy nem ismeretes,⁷¹ amint a stájerországi Wildon birtokosaival sem mutatható ki kapcsolat. Közvetlen adatok hiányában is valószínű, hogy Magyarországon általában a karintiai őrgrófságot tartották a magyarrá lett család szülőföldjének, s e hagyomány hatása alatt próbálta mindkét krónikás az összekötő szálát megtalálni. Mind a Heunburg, mind a Wildon név a stájerországi magyar uralom korából válhatott előttük ismeretessé.⁷² Semmi kétségünk sem lehet, hogy a beköltözés ideje II. Géza uralkodása. Erre vonatkozólag határozott bizonyítékokkal rendelkezünk. Wolfer ispán 1158 körül II. Géza személyes környezetében levőnek tünteti fel egy oklevél,⁷³ ugyanó a király követe gyanánt békét közvetített

⁶⁹ PRT I. k. 603. sk. 1.

⁷⁰ Závodszy Levente: *A Héder nemzetség és a küszeni monostor*. Turul 31 (1913) 97. sk. 1., PRT I. k. 332. sk. 1., Reg. Arp. I. k. 87. sz.

⁷¹ Tangl, K.: *Die Grafen von Heunburg*. AÖG 19 (1858) 59. 1.

⁷² Pauler I. k. 488. l., II. k. 230. l.

⁷³ Reg. Arp. I. k. 90. sz.

Eberhard salzburgi érsekkel. Testvére, Héder valószínűleg azonos II. Géza 1150–1157-i udvarbírájával és III. István 1162-i nádorával. Éppen az előkelő tisztségek, amelyeket viselt, indokolhatják, hogy az ő, nem pedig a monostoralapító Wolfer neve lett nemzetségnévvé.⁷⁴ A beköltözés időpontjának másfélszázaddal korábbra tételével a Héder nemzetség a felsorolás rendjében megelőzte a Ják és a Hont-Pázmán nemzetséget. Ákos mesternek kétségtelenül éppen az volt a célja, hogy az ősgestában már szereplő Vecelin, valamint Hont leszármazottjai elé helyezze a Héder nemzetséget.

A Ják nemzetségről szóló fejezet (40.) megismétli az ősgestának Koppány legyőzését tárgyaló részéből a leírást, amely a nemzetség őse gyanánt szerepeltetett Vecelinre vonatkozik, kiegészítve a család származásának közelebbi meghatározásával, amennyiben nem egyszerűen alamann-nak nevezi, hanem a bajorországi Wasserburgból származónak mondja. Ez a közlés hitelesnek tekinthető. Bajorországban ma két Wasserburg nevű helység van: az egyik Lindau-, a másik Oberbayern-kerületben. Mindkettő neve szerepel középkori kútfőkben. A Lindau-kerületnek 1230-ból ismert Weizenburch neve és a Budai, Dubnici krónikák Ueyzenburch alakja⁷⁵ feljogosítanak, hogy Ákos mester Vazunburgját ezzel a Wasserburggal azonosítsuk. Ez az Inn folyó mellett, München és Salzburg közt fele távolságra fekszik, a grófi család pedig, amely a XII. században oklevelek tanúsága szerint, korábban meg a birtokviszonyokból következtetve kezében tartotta, Aribo, a IX. század végén az Ostmark élén álló határgróf nemzetségének egyik ágával azonos.⁷⁶ Az előkelő szerep, amelyhez az ősgesta és Ákos mester előadása szerint Vecelin Magyarországon jutott és a család életéről ismeretes németországi oklevelek tanúságtétele megerősítik egymást.⁷⁷ Vecelin azonban Ákos mester elhatározásából lett a

⁷⁴ Závodszy i. m. 106. l.

⁷⁵ Oesterley 739. l., SRH I. k. 296. l.

⁷⁶ Egger, J.: *Das Aribonenhaus*. AÖG 83 (1896) 387. sk., 492. sk. l. Ariboról E. Dümmler: *Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern* (795–907). AÖG 10 (1853) 40., 49. l.

⁷⁷ Karácsonyi a személynév alapján a gesta Vecelinjét azonosítja egy Vecelin (Vezzelin) nevű isztriai-krajnai gróffal, s felteszi róla, hogy IV. Henrik bajor herceg, a későbbi II. Henrik császár parancsára sietett Szt. István segítségére (*Szent István anyja. I. András atyja. Új eredmények*. Turul 24 [1906] 110. l.). A feltevés pusztán ötletnél többre nem tartható, bár Nagy Géza még tovább építette ilyen formán: Wezzelin gróf leányát, Azzikat Poppo weimari gróf vette feleségül, az ő fiúk, a gazdagságáról híres Ulrik isztriai örgróf († 1070) pedig I. Béla király leányával, Zsófiával lépett házasságra (Vö. Wertner 148. sk. l.) s így a Gesta S. Ladislai-ban szereplő Vecelin-leszármazottak (SRH I. k. 314. l.) a királyi családdal rokonságba kerültek volna (Nagy Géza: *Szent István vérsége és a magyar kútforrások*).

Ják nemzetség ősevé. Tőle a Rád nemzetség származik.⁷⁸ Ennek tagjai közül a XI. és a XIII. század végén egy-egy püspök tűnt ki, a XII. század közepén a gyermektelen Színes asszony az ország vezetőit, a királyi környezet tagjait rokonainak és barátainak nevezte, s így akkor előkelőségben még nem volt hiány, Ákos mester korára azonban, mivel országos méltóságot viselő nem akadt köztük, nem tudván lépést tartani az új arisztokráciával, már csak nemeseknek számítottak. Éppen ellenkezően alakult a Ják nemzetség sorsa. Ennek genealógiai táblázatán az élen a XII. és XIII. század fordulóján nádort, majd bánt találunk, a pornói monostor alapítóit, azután ispánt, aki a jáki templomot építtette, IV. Béla és két utódja korában pedig királyi pohárnokmestert, aki a monyorókeréki és rohonci váruradalmak birtokosa. Csupa fény, pompa, gazdagság és hatalom, alig csodálható, hogy Ákos mester elbűvölten a Ják nemzetségnek adományozta Vecelint és XI. századi leszármazottait minden dicsőségükkel. Amit azért is nyugodtan megtehetett, mert a Rádiak tiltakozásától semmiképpen sem kellett tartania.

A Héder nemzetség kedvéért a sorrendben háttérbe szorított másik nemzetség őseiről, Hontról és Pázmánról az ősgestában Ákos mester oly részletes megemlékezést talált, hogy annak kiegészítését feleslegesnek látta. A régebbi szerkesztményből egyszerűen átvette tehát a szerepüket ecsetelő elbeszélést.⁷⁹

A német eredet hangsúlyozása vezette tollát kortársa, Altenburgi Konrád származásának ismertetésében. Altenburgira úgy utal, mint kora egyik közismert szereplőjére. Ismerhették is, mert mint oklevelekből megállapítható, 1258-ban borsodi ispán, 1260-ban pohárnokmester, részt vesz a IV. Béla és V. István közti viszályokban, közben elveszíti, majd 1263-ban visszanyeri birtokait, 1272-ben a Lajta folyó mellett erős várat épít, hol a csehekkal, hol az osztrákokkal működik együtt, 1290-ben Baranya megyei birtokaira szorul, itt 1295-ben pálos kolostort alapít; az utolsó adat, amely megemlékezik róla, 1299-ből maradt fenn.⁸⁰ Messze túlélte tehát Ákos mestert, ennek azonban így is módjában volt megismernie

Turul 26 (1908) 120. l.). Karácsonyi feltevését az életrajzi adatok megcáfolják. Ezek szerint Wecellinus görzi gróf, akit 1001-ben Werihent néven említ egy oklevél, 1027-ben Adalbero herceg volt s vele férfiágon kihalt családja (Schmidinger i. m. 49. l.). Egyébként azt is joggal kérdezhetnők, hogy a gazdagságáról híres Wezzelin az isztriai örgrófságot miért is cserélte volna el magyarországi birtokokért. (Kállay Ubul: *Kopán krónikája*. Turul 33 (1915) 25. l.).

⁷⁸ Csóka (i. m. 540–546. l.) megállapítása. Egyes részletekről Karácsonyi II. k. 244. sk., 252. sk. I., III/1. k. I. sk. I.

⁷⁹ SRH I. k. 297. l., 41. fejezet. Vö. Horváth 314. sk. I.

⁸⁰ Karácsonyi II. k. 99. sk. I.

érzelmeit. Ezért nevezte Pot leszármazottjának, nem pedig a Győr nemzetség tagjának. A magyar nemzetségnév használata Altenburgi részéről oly ösztönös tanúságtétellel ért volna fel, amilyenről a nemzetség Győr, Dama, Pósa, Szaján nevű tagjai tettek bizonyosságot, s amelynek hatása alatt Karácsonyi János egész rokonságukkal együtt, legelső ősükig felmenően, magyar eredetűeknek tartotta őket.⁸¹

Az első ős, akiről oklevél szól, német volt. Ez Atha (Ottó) nádor, aki az általa alapított zselicszentjakabi bencés monostort 1066-ban szenteltette fel,⁸² s német eredetű a Pot név is, amelyet a nemzetség ugyancsak nádorságot viselt egyik tagja a XII–XIII. század fordulóján, valamint ennek fia viseltek.⁸³ A Pot, Potho név ugyanis a Botho névvel egyezik.⁸⁴ Mint ismeretes, egy név jellege korántsem határozza meg viselőjének nemzetiségét, aminthogy sem Pot nádor és fia, sem azok, akiknek nevét Pat alakban Somogy és Komárom megyei falvak, későbbi nyelvfejlődéssel pedig Moson megyében Pátfalu (Potesdorf ~ Podesdorf) máig fenntartották,⁸⁵ nem tekinthetők németeknek. Ugyanakkor az a tény, hogy Altenburgi a Moson megyei Óvár nevének német változatát használta⁸⁶ s keresztnéve is Konrád volt, a némettség melletti vallomástételnek tekinthető. Mindenképpen Altenburgi kedvére lehetett tehát, hogy Ákos mester népi etimológiával a német Bote közzszóból magyarázta a nemzetségősnek tekintett Poth nevét: „Hic Hernistus est vocatus, scilicet propterea Poth fuit appellatus, quia internuncius erat inter imperatorem Corardum et Andream et Salomonem reges. Poth enim Teutonice, Latine nuncius sonat.”⁸⁷ Mivel II. Konrád német-római császár 1039-ben halt meg, I. Endre 1046-tól 1060-ig, Salamon 1063-tól 1074-ig uralkodott, s így közöttük diplomáciai kapcsolat nem alakulhatott, követjárásra sem kerülhetett sor. Ugyanakkor aligha véletlen, hogy az Ákos mester által megörökített nemzetségős neve egyezik II. Konrád fiának, Ernestnek nevével. Elhomályosult, bizonytalanra lett hagyomány utalhat itt a korra, a XI. század közepére, amikor Atha nádor élt.

A hagyomány mögött esetleg rejlő valóság felderítésére, ami alapfeltétel Ákos mester feljegyzésének helyes értékeléséhez, a törté-

⁸¹ Ua. II. k. 95. l.

⁸² Ua.: II. k. 96. l., Pauler I. k. 137. l., Gerics 70. l.

⁸³ Az előbbi 1199–1221, az utóbbi 1221–1233. évi adatokkal.

⁸⁴ Wertner Mór: *Nemzetségi kutatások*. Turul 17 (1899) 120. l., Ua.: *Név-magyarázatok. I. Férfi- és helységnevek*. (Nyelvészeti Füzetek. 73. sz.) Bp., 1916. 38. l.

⁸⁵ Csánki II. k. 635. l., III. k. 510., 685. l., Karácsonyi II. k. 98. l.

⁸⁶ Csánki III. k. 676. l.

⁸⁷ SRH I. k. 297. sk. l., 42. fejezet.

neti kutatás ismételten kísérletet tett. Elfogadható a megállapítás, hogy az a Botho nevű német lovag, akihez a családi hagyomány kapcsolatot keresett, azonos az 1104-ben elhunyt Bátor Boto comessel, a bajor palotagróf fiával. Ugyanazzal, akinek 1060-ban Weimar Vilmos türingiai és meissenai örgróffal együtt végbevitt hőstettei a Nibelung-ének egyik híres epizódjához, Hagen és Volker őrállásához a történeti alapot szolgáltatatták.⁸⁸ Az ő magyarországi mondai alakká változását Ekkehardus Uraugiensis krónikája tanúsítja.⁸⁹ Marczali Henrik találoán utalt arra, hogy a név hasonlósága alapján a magyar Botond mondai alakja kezdett a bajor Botoéval összeolvadni, s az a veszély fenyegetett, hogy az előbbinek vonásait a német eredetű hagyomány kisajátítja. Az ugyanis kétségtelen, hogy a Pannoniában, a magyar nép körében élő Botond-monda, bizánci vonatkozásainál fogva, régibb a német Boto-mondánál.⁹⁰ Az összeolvadást feltehetőleg a Botond-mondának — a magyarság körében — általános elterjedtsége akadályozta meg.⁹¹

Az idézett fejtegetések megerősítik, hogy Ákos mester azért szerepeltette Altenburgit Pot utódja gyanánt, mert ezzel is hangsúlyozni kívánta mondai német hóstól származását. A nemzetség ily ősré joggal igényt tarthatott: előkelő és gazdag volt. Tekintélyének jele, hogy a XII. és XIII. század fordulóján három testvér közül kettő nádor, egy pedig kalocsai érsek volt, vagyonosságát pedig bizonyítja, hogy a Somogy megyei Szt. Jakab-monostoron

⁸⁸ Riezler, S.: *Geschichte Baierns*. (Allgemeine Staatengeschichte. I. Abt. Geschichte der europäischen Staaten. 20. Werk.) I. k. Gotha, 1878. 477. l., Pauler I. k. 108. l.

⁸⁹ „Botonem sicuti corpore proceriorem et elegantiorum, ita rebus bellicis prestantiorem atque famosiorum, totius pene Germaniae et Italiae testatur populus. Pannonia vero talem illum ac tantum se fatetur aliquando sensisse, ut is vere de gigantibus antiquis unus apud illos credatur fuisse” (Gombos II. k. 872. l.).

⁹⁰ Marczali Henrik: *A Botond-monda történeti kapcsolatai*. Akadémiai Értesítő 27 (1916) 99. l.

⁹¹ Hóman Bálint merész fantáziával Botho lovagot azonosnak tartja a zselicszentjakabi monostort megalapító Átha (Atha, Otho) nádorral, nevük eltérését hibás másolással magyarázza s felteszi, hogy azonos az előkelő Aribó ostmarki határgróf nemzetségéből származó Potho comessel, aki Aribó nevű testvérével együtt mint a lázadó Konrád bajor herceg párthíve 1054-ben Magyarországra I. Endre királyhoz menekült. Potho mint Salamon exponált párthíve Hóman szerint visszatért Bajorországba, Aribó azonban Magyarországon maradt, ahol a magyar Győr névvel illették. Éspedig azon az alapon, hogy Győr város latin neve, Arabo összecsengett az Aribó személynévvel. (*Geschichtliches im Nibelungenlied*. [Ungarische Bibliothek. Erste Reihe. 9.] Berlin und Leipzig, 1924. 39. sk. 1. Az azonosítás akadályaira utal Kumorovitz L. Bernát: *A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből*. Tanulmányok Budapest múltjából 16 [1964] 50. l.).

kívül egy másik, ugyancsak Szt. Jakab tiszteletére szentelt bencés monostort alapított Lébényben, a Moson megyei Óvár közelében.⁹² Erre a monostorra emlékezve írta azután Kézai az ős nevét Lébényi Potnak.⁹³

A Guillaume le Cornu rokonságával kitüntetett Becse-Gergely nemzetség felől már tisztázódott, hogy magyar eredetű, a Kökényes-Radnót nemzetségre vonatkozólag pedig elfogadtuk Kézai kritikáját, hogy nem tekinthető advenának.⁹⁴ Az utóbbi nemzetség életkorát Ákos mester visszamenőleg több mint egy évszázaddal meghosszabbította azzal, hogy Margit királynéval, Szár László fia Béla király feleségével beköltözöttek mondja: „cum regina Margaretha, coniuge Bele regis filii Zaar Ladizlai Pannoniam adeuntes. Hic enim Bela primo uxorem de Polonia habuit.” Az utóbbi megjegyzés, amely a gesta XI. századi elbeszélésén alapszik s megfelel a valóságnak, amennyiben I. Béla valóban lengyel hercegnőt vett feleségül,⁹⁵ az író jólétesültségének látszatát hivatott erősíteni. Erre a jelen esetben nagy szükség is volt, mert Margit királyné, II. Fülöp Ágost francia király (1180—1223) nővére nem I., hanem III. Bélának volt a hitvese. Szerzónk tehát tudta, hogy hívták királya, IV. Béla nagyapjának francia feleségét, ha tehát ezt mégis egy évszázaddal korábban szerepelteti I. Béla soha nem élt második felesége gyanánt, ez csak meggondolt elhatározásával magyarázható.

Visszatérve a Gut-Keled nemzetségre: dicsőségének fokozására a származás és anyagi állapot közti különbséget emeli ki, tagadhatatlanul hatásosan utalva arra, hogy szerény vagyonú volt otthon, sváb földön, de tekintélyes. Nem éri be azonban azzal, hogy az ottani előkelőkkel egyenrangúnak tekintse, hanem Hohenstaufen várból származónak is mondja: „De castro Stoph sunt exorti de Sueuia, unde imperator Fridricus ortum habet. Ista enim generatio de primatibus Sueuie extitit, pauperes enim sunt hereditatibus, sed probi et valentes sunt in patria memorata.”⁹⁶ Nem állítja, hogy az uralkodó család rokona volna, azzal azonban, hogy jelzi: Frigyes császár is onnan származik, azt a meggyőződést iparkodik felébrésztetni az olvasóban, hogy a beköltöző ősöknek kellett valami

⁹² PRT XII/B. k. 238. sk., 207. sk. I.

⁹³ SRH I. k. 189. l.

⁹⁴ SRH I. k. 298. l., 43., 44. fejezet.

⁹⁵ Wertner (142. sk. l.) szerint Richeza, J. Dowiat (*Bela I węgierski w Polsce [1031/32—1048]*. Przegląd Historyczny 56 (1965) 12. l.) szerint Adelheid.

⁹⁶ A szöveg tehát nem a Baden freiburgi kerületében levő Staufen várra, hanem Hohenstaufenre utal, amely Württembergben fekszik, az egykori sváb hercegségben és az ismert császári család (1138—1254) ősi fészke volt (Oesterley 651. l.). I. (Barbarossa) Frigyes császárra (1152—1190) és II. Frigyesre (1215—1250) Ákos mester egyaránt gondolhatott, mivel azonban

közüknek lenniük a hatalmas uralkodóházhoz. Mi mást is jelenthetne a Stauf várból való eredet kifejezés, ha nem a várúr családjával való vérségi kapcsolatot?

A Rátót és a Zsámbok nemzetségről szóló következő két rövid fejezet (46. és 47.) szövegkritikai meggondolásokat tesz szükségessé, mielőtt a bennünket érdeklő részeket kiemelnök belőlük. Az előbbi bővebb fogalmazványát a Budai Krónika tartalmazza, az utóbbi szövege egyedül a Képes Krónikában van meg. Mivel általában a Budai Krónika őrizte meg a gesta régibb felfogású előadását, hajlandók volnánk a Rátót nemzetség történetét részletesebben tárgyaló változatot a korábbi fogalmazásnak tartani. A problémát bonyolítja, hogy Kézai mindkét fejezetnek a Képes Krónikában olvasható szövegét ismétli meg.⁹⁷ Ez a körülmény egyrészt bizonyítja, hogy a Zsámbok nemzetségről szóló fejezet nem késői betoldás, hanem Ákos mester fogalmazványa, másrészt arra a feltevésre készlet, hogy a Budai Krónika Rátót-fejezete a Kézai utáni korban készült. Ez az eshetőség azonban nem az egyedüli. Amint a Képes Krónika őrizte meg, Domanovszky által interpolációknak nevezett részeiben, az ősgesta szövegét, ugyanúgy máshol ennek ellenkezője is megtörténhetett, s a Kézai által meg rövidített szöveg kerülhetett Ákos mester fogalmazványa helyébe.

Ha fenntartásokkal is, Ákos mesternek tulajdoníthatjuk a megjegyzést, hogy a Rátót nemzetség ősei nem egyszerűen Casertából származtak, hanem Caserta grófjának rokonságából, ugyanúgy bizonyosan ő mondotta, hogy a Zsámbok nemzetség Champagne grófjainak utóda. Személyes indítóokai voltak, hogy Zsámbok nemzetségről beszéljen. Ilyen nemzetségről okleveles adat nem szól, s mert azokról, akik tagjainak volnának tekinthetők, nagy számú oklevél maradt fenn, a bizonyítékok hiányát az írásos emlékek elveszésének nem tulajdoníthatjuk. Zsámbok nemzetség egyszerűen nincs.⁹⁸ Ákos mester azért beszélt mégis róla, mert ily módon

az előbbiről a gestában nem esik szó, ellenben az utóbbiról éppen szerzőnk beszél el kifogástalan pontossággal, hogy Imre király özvegyét III. Ince pápa kezdeményezésére és tervei szerint ő vette feleségül („Huius uxor Constantia filia regis Arragonie cesari Frederico per consilium apostolici copulatur”. SRH I. k. 463. l., 172. fejezet), bizonyára az utóbbit érti itt.

⁹⁷ SRH I. k. 190. l.

⁹⁸ Nem szól ily nemzetségről Karácsonyi sem. Szemben Gerics fejtegetéseivel (i. m. Történelmi Szemle 9 (1966) 3. sk. 1.) Györffy szerint az *illi de* kifejezéssel Ákos mester maga is — nyelvtanilag — hangsúlyozni kívánta, hogy a Zsámbokiak nem tekinthetők nemzetségnek. (Uo. 26. sk. 1.) Szerintünk a kérdés eldöntéséhez kívánatos volna bővebb forrásanyagot, Ákos mester elbeszélésének a Nagymartoni nemzetségről szóló részét pedig mindenképpen figyelembe venni.

kívánt két kortársának is kedveskedni. Az egyik Smaragd fehérvári prépost, majd kalocsai érsek, 1255—1258 IV. Béla alkancellárja, 1258—1265 V. István ifjabb király kancellárja,⁹⁹ tehát írónknak a hivatali munkában közeli társa volt, a másik Smaragd testvére: Ajnárd (Eynardus), aki 1257-ben a királynéi lovászmester tisztét viselte, akkor, amidőn Ákos mester volt a kancellár. Ezt az Ajnárdot leszármazottjai a névadó ősnak kijáró tisztelettel övezték, nemzet-ségősnek azonban mégsem mondták, amennyiben magukat Ajnárdfiaknak nevezték.¹⁰⁰ Rokonaik használták azonban a Smaragdfi megjelölést is azon Smaragd ispán után, aki 1205/6-ban udvarbíró és szolnoki ispán, 1206-ban erdélyi vajda, 1208/9-ben bihari, 1214-től 1222-ig pozsonyi s 1222 végén bácsi ispán volt.¹⁰¹ A monostor, amely a Smaragdfi-Ajnárdfi rokonság összetartozását szimbolizálta, a Pilis megyei Zsámbékon épült fel, a francia eredet-hez illően premontreiek számára.¹⁰²

A nürnbergi Herman nemzetséget Ákos mester nem méltatta különösebb figyelemre, mindössze annyit jegyzett meg róla, hogy őseinek vagyoni helyzete szerény volt,¹⁰³ annál inkább kiemelte ellenben Buzád bán nemzetségének előkelőségét.¹⁰⁴ Ez a Buzád 1222—1224 pozsonyi ispán, 1223-ban a II. Endre és IV. Béla közti viszályban az utóbbi pártján állott s vele volt, amidőn VI. Lipót osztrák herceghez menekült,¹⁰⁵ hazatérte után vasvári ispán lett, 1226—1228 a szlavón bánság élén állott. Ettől kezdve, szokás szerint, az oklevelek állandóan kitették neve mellé egykor viselt tisztének címét — ezért nevezi így Ákos mester is; 1233-tól mint a domonkos rend tagja a pesti kolostorban élt. Ez évben így nevezte magát egyik oklevelében: „Buzad quondam banus, nunc vero ordinis predicatorum frater minimus.”¹⁰⁶ Nagy tekintélyű idősebb kortársát Ákos mester méltó ősökhöz juttatva az orlamündei grófoktól

⁹⁹ Fejérpataky 105. sk., 116. l., Reg. Arp. I. k. 1023. sz.

¹⁰⁰ Csánki Dezső: *Ajnárd-fiak és Matucsinaiak*. Száz. 27 (1893) 217. sk. 1.

¹⁰¹ Wertner i. m. Turul 15 (1897) 190. sk. 1., 19 (1901) 15. l.

¹⁰² Györffy György: *Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez*. Művészettörténeti Értesítő 4 (1955—1956) 280. sk. 1.

¹⁰³ „Liberi homines sunt de Nurumburg hereditatibus pauperes”. (SRH I. k. 300. l., 48. fejezet).

¹⁰⁴ 49. fejezet.

¹⁰⁵ Pauler II. k. 88. l.

¹⁰⁶ Fejér III/2. k. 334. l. A hagyomány szerint 1241-ben a tatárok itt az oltár előtt ölték meg (Karácsonyi II. k. 122. sk. 1., Wertner i. m. Turul 20 [1902] 66. l.). Buzád halálának leírását a kortárs Thomas Cantimpratis (Vö. H. Hurter, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*. II. k. Oeniponte, 1906³. 356. sk. 1.) jegyezte fel. (Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. II/2. k. Bp., 1890. 347. l., Pfeiffer, N.: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenver-*

származtatta: „Ex comitibus enim Orlamundi sunt.”¹⁰⁷ Orlamünde város — az egykori Sachsen-Altenburg hercegségben — a Saale folyó mellett fekszik. A Weimar grófi család Ottó nevű tagja (†1067), egyszerismind meissenai őrgróf, volt az első, aki Orlamünde grófjának nevezte magát. A család az előkelő, tekintélyes dinasztia-családok egyike volt. Ákos mester előtt a név valószínűleg azért lett ismeretes, mert a család a XI. században rokonságba került a magyar királyi házzal, amennyiben I. Béla Zsófia nevű leánya jegyese lett az említett Ottó őrgróf Vilmos nevű testvéreinek, majd ennek halála (1062) után unokaöccsükhöz, Ulrik grófhhoz ment feleségül, amidőn pedig férje meghalt (1070), Magnus szász herceg felesége lett.¹⁰⁸

Nemcsak a mai olvasó kételkedik, hogy a Magyarországra beköltöző lovag az Orlamünde család tagja lett volna — Karácsonyi egyenesen „hihetetlennek” mondja az állítást¹⁰⁹ —, már Kézai sem fogadta el hitelesnek Ákos mester elbeszélését. Ő, elvetve az Orlamünde-származtatást, jóval szerényebb környezetben kereste a nemzetség őseit: „Buzad autem generatio de Mesn originem trahit, nobiles de districtu Wircburg (Wurburg, Vurburg).”¹¹⁰ Ha Mesn-en Meissent értjük, Wurburgon pedig Wartburgot, két XIII. századi krónikásunk előadását össze lehet egyeztetni. Igaz, Wartburg nem volt az Orlamünde család birtoka, földrajzi fekvése azonban — így mondhatjuk — az összetévesztést megkönnyítette.¹¹¹ Így magyarázva szövegeinket, a Buzád nemzetség meissenai, türingiai származását valószínűnek tarthatjuk.¹¹² Bár módosítással, a törté-

wüstung 1241—1242. Zürich, 1913. 30., 155. sk. 1.). Az eseményt Pauler (II. k. 155. l.) említés nélkül hagyta, Karácsonyi és Pfeiffer (*A Domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története.* Kassa, 1917. 54. sk. 1.) azonban a leírást hitelesnek fogadta el.

¹⁰⁷ SRH I. k. 300. l.

¹⁰⁸ Wertner Mór: *Glossák az Árpádok genealógiájához.* Turul 5 (1887) 14. sk. 1., a család nemzedékrendjével, Pauler I. k. 107. sk., 110. sk., 431. l.

¹⁰⁹ II. k. 116. l.

¹¹⁰ SRH I. k. 190. l.

¹¹¹ Karácsonyi Kézai elbeszélését önkényesen így magyarozza: Wurburgnak Marburg vagy Murburg felel meg, mivel „az osztrák—német a „w”-t az „m”-mel gyakran feleseréli”, Marburg és Murburg kerület egyaránt Stájerországra utal, ahol Gráctól délkeletre valóban van is Messendorf falu (II. k. 116. l.). Domanovszky láthatólag nem helyesli Karácsonyi erőltetett magyarozatát, a két XIII. századi előadás közt azonban áthidalhatatlan ellentétet lát. Úgy véli, hogy Kézai a Keled fiairól szóló részletes elbeszélésből vette át adatait (SRH I. k. 190. l.). Véleményünk szerint az utóbbi feltevésre sincs szükség, ha Ákos mester és Kézai egyeztetésére törekszünk.

¹¹² A német eredetről a nemzetségi címer is tanúskodik (Csoma József: *Magyar nemzetségi címerek.* [A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III/2. k.] Bp., 1904. 55. sk. 1.

neti kutatás hitelesnek fogadta el a sorrendet, ahogyan Ákos mester a nemzetség legelső magyarországi őseinek egymás után következését megállapította.¹¹³ Az oklevelek egyébként a nemzetséget összességében Hahótnak, Buzád leszármazottait külön Buzádnemnek nevezik. Ákos mester írói modorának a korra jellemző egyik vonását, az etimológiák kedvelését tanúsítják szavai, ahogyan a Hahót név eredetét magyarázza: „Hic enim Hadolch (Hadolth) exprimi non potuit, sed paloyzando (paralogisando) Hoholth dicitur.”¹¹⁴

Az 50. és 52. fejezetekkel más vonatkozásban már foglalkoztunk s így elég, ha az előbbivel kapcsolatban utalunk a megállapításra, hogy Keled fiainak ősvév Hersfeld grófit tette meg Ákos mester, a Nagymartoniaknak a másik fejezetben megtárgyalt történetéhez pedig pótlólag megjegyezzük, hogy a spanyol ősnek az aragon királlyal folytatott viszálya szintén a származás előkelőségét hivatott bizonyítani. Egyúttal megismételjük észrevételünket, hogy a Nagymarton nemzetség elnevezés, bár Ákos mester úgy használja, mintha élt volna,¹¹⁵ nem gyökerezett meg. A közbeeső (51.) fejezet sajtáságosan szűkszavú: „Eorum vero [generatio], qui dicuntur de Babocha (Boiotha), de Samberg descendit in Pannoniam.”¹¹⁶ Még azt is, hogy a Tibold nemzetségről van itt szó, Kézai segítségét igénybe véve lehet megállapítani. A dicső ősökre hivatkozás elmaradása már Kézainak feltűnt s a maga módján igyekezett pótolni a hiányt.¹¹⁷ A Samberg név alapján a családnak a Schaumburg nyugatnémet dinasztaházzal azonossága¹¹⁸ valószínűtlennek látszik. Inkább a felső-ausztriai, Duna menti Schaumburg várra és a róla elnevezett grófi családra lehetne gondolnunk.¹¹⁹ Ákos mester

¹¹³ A nemzetség leszármazási tábláját előbb Wertner Mór állította össze (*A Buzád-Hahót nemzetség*. Turul 16 (1898) 63. sk. l.), majd Karácsonyi (II. k. 116. sk. l.), helyesen kapcsolva össze azon ágakat, amelyeknek ősei között Wertner még nem mert rokonságot feltételezni. Karácsonyi szerint a betelepülő Hahót fiai Buzád és Hahót voltak, Buzádnak pedig fia volt Arnold, míg Ákos mester, kihagyva Buzádot, Arnoldot I. Hahót fiának mondja. A nemzetség ősenek nevét a Zala megyei Hahót falu őrzi, ahol Arnold Szt. Margit tiszteletére bencés monostort alapított (Karácsonyi II. k. 116. l., Wertner i. m. Turul 19 (1901) 65. l., PRT XII/B. k. 252. sk. l.).

¹¹⁴ SRH I. k. 300. l. „Itt a Hadolchot nem bírták kimondani, hanem tévesen Haholtnak ejtik ki.”

¹¹⁵ „Symonis enim et fratris eius Michaelis generatio quidem Mortundorf nominatur” (SRH I. k. 302. l.).

¹¹⁶ SRH I. k. 301. l.

¹¹⁷ SRH. I. k. 188. l.

¹¹⁸ Wertner Mór ötlete, i. m. Turul 21 (1903) 171. l.

¹¹⁹ Hóman (M. Tört. I. k. 182. l.) egyeztetés megkísérlése nélkül a Kézainál olvasható Fanbergi megjelölést fogadja el, Pauler (Szt. István 194. l.) Tanbergi Tiboldot mond.

szükszavúsága és előadásából a dicsérő jelzők elmaradása egyaránt azzal volna magyarázható, hogy Tibold bán, a nemzetség legkiemelkedőbb tagja, a közéletben nem játszott feltűnő szerepet.¹²⁰

A hagyomány, amely az egyes külföldi eredetű családok emlékezetében az ősökrolt élt, eleve szerfelett alkalmas volt, hogy nemzedékről nemzedékre öröklődve, a múltat még szebbé varázsolja. Ahhoz, hogy a képzélet a bizonytalanul homályos, mitizáló emlékek szövevényében eligazodjék és a hitelesnek látszó történeti háttért megismerje, a történetíró nélkülözhetetlen segítséget tudott adni. A társadalom elvárta tőle, hogy ezt tegye s ő teljesítette kötelességét. Feladatául tehát nem a múltban szerepet játszó családok emlékeinek megmentését, az utókor számára megörökítését tekintette, hanem a jelenben, a műve írásakor hangadóknagyságát, jelentőségét próbálta fokozni, mintegy a hitet ébresztgetve, hogy az utód nem lehet méltatlan a bemutatott ősohkhöz. Ábrándot és valóságot vegyített össze s a két elem közül nem az utóbbi volt a fontosabb. Nemcsak tudatosan formálta a hagyományt, hanem ősoket is teremtett a hiányzóknak helyébe. Közben kegyelet nem befolyásolta: ha úgy látta jónak, más család hagyományát illesztette a múlt nélküli nemzetség történetének élére. Azzal a szándékkal, hogy a feudális uralkodó osztály legfelsőbb rétegét teljesen homogénnek mutassa be. Magyar eredetű nemzetségeket ezért is mondott idegenből jötteknek. Az összeolvadást sikeresen bizonyította, azonban — életfelfogásának, világnézetének, összefoglalóan: társadalmi helyzetének megfelelően — a valóságosnál magasabb régióban lejátszódónak ábrázolta. Azt nem tudjuk, mint vélekedtek eljárásáról legérdekeltebb kortársai; a Kórógyiak vonakodását túlzás volna általánosítanunk, s egyébként ezek sem azért visolyogtak, mert nem tetszett nekik az előkelők közé sorolás. A fiatalabb kortárs Kézainak határozott állásfoglalása azt tanúsítja, hogy a társadalom nem helyeselte egyértelműen ezt az eljárást. Kézai nem egy nemzetséget megfosztott a fejedelmi rokonságtól, s arra ítelt, hogy érje be a nobilis, satis nobilis jelzővel, amelynek pedig az ő szótárában már más volt az értelme, mint ahogy Ákos mester használta. Többé nem előkelőt, hanem nemest jelentett.

¹²⁰ Karácsonyi III/I. k. 98. sk. 1.

V. KIEGÉSZÍTÉSEK A RÉGI GESTÁHOZ

Az összehasonlítás Kézaival, mint egy újabb kor képviselőjével, jelentékenyen megkönnyíti, hogy Ákos mesternek a honfoglalás utáni időszak tárgyalásánál vallott felfogását és ugyanitt követett írói eljárását megismerjük. Az egybevetés segít megállapítani, hogy munkáját, egy évtizeddel elkészülte után, mily vonatkozásokban érezték kortársai meghaladottnak. Nehezebb a helyzetünk, ha tisztázni próbáljuk, ő miben tért el elődjeitől, hozzájuk viszonyítva mi volt az új, amit ő fogalmazott meg először. Hiányzik ugyanis az alap, amelyhez előadását viszonyíthatnók. Az ősgesta, amelyet mind Anonymus, mind Ákos mester forrásul használt, eredeti fogalmazásában nem ismeretes. Ami fennmaradt belőle, az csak következtetések segítségével állítható helyre, első sorban azokból a szövegrészekből, amelyek éppen az utóbbi átdolgozásának köszönhetik, hogy elkerülték az enyészetet. Mint kiindulópont, rendelkezésünkre áll továbbá az ősgesta egyik forrása, Regino krónikája, amelynek előadása a valóságot tükrözi, s így feltehető, hogy visszfénye feleszillan a későbbi szerkesztményekben is. Feltevések árán megismerhetjük tehát, hogy a X. századi eseményeket megörökítő külföldi krónika híreit mily tendenciával, mily cél érdekében csoportosította a XI. század közepén történetünk első szintézise, s az utóbbiban kifejeződő felfogás miként módosult a XII. század végére, a következő század közepén pedig mily mértékben változtatott rajta Ákos mester. Mindez a szövegek folytonos összehasonlítását teszi szükségessé, a lépésről lépésre való haladást. Munkánkat nemcsak megkönnyíti, hanem — a szó szoros értelmében — a lehetőséget adja meg hozzá, hogy az egybevetést már elvégezte Hóman Bálint, túlzásai ellenére is időt állónak bizonyult művében, „A Szent László-kori Gesta”-ban. Csakhogy ő feladatául az ősgesta jellegének megállapítását tűzte ki, arra vonatkoztatta megfigyeléseit, míg a mi kötelességünk Ákos mester írói magatartását megismertetni.

A kor, amelyre vonatkozólag Ákos mester az ősgesta felfogásával nem volt megelégedve, a királyság megalapítása előtti évszázad.

Állásfoglalása sajtóságaos és egyezik Anonymuséval. A Névtelen el sem jut a királyság koráig, Ákos mester tartózkodik attól, hogy a XI–XII. századi magyar események leírását új részletekkel bővítse. Mindketten Taksony vezérrel zárják a kort. Felfogásukat annyira egyező szavakkal fejezik ki, hogy a szövegek összefüggése kétségsbe nem vonható. Anonymus: „milites Hungarorum hec et alia huiusmodi bella usque ad tempora Tucsun ducis gesserunt”,¹ Ákos mester: „Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis sive ducibus hec et alia huiusmodi usque ad tempora Toxon ducis gessisse perhibetur”.² Az egyezés magyarázható volna ugyan közvetlen átvétellel is,³ valószínűbb azonban, hogy az ősgesta felfogása hagyományozódott át s a szerzők közt csak az a különbség, hogy mindkettő saját korának társadalmi viszonyaira jellemző kifejezésekkel fogalmazott. Ily vonatkozásban az eltérés lényeges: amíg Anonymus a fejedelmet és nemeseit (dux et sui nobiles) említi máshol is az események irányítói gyanánt,⁴ addig Ákos mester szerint a communitas és az élén álló kapitányok vagy vezérek szava dönt. Kézai, a kialakuló köznemesség iránti vonzalmától vezetve, egyrészt mindkettőjükkel szemben szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy a kapitányok választással szokták elnyerni tisztségüket, másrészt a korszak határául Taksony helyett Géza fejedelemségét jelöli meg,⁵ kétségtelenül logikusabb megfontolásról téve tanúságot, mint a hagyományos beosztáshoz ragaszkodó Ákos mester. A korszak nyitányául szolgáló évszám viszont az utóbbi közvetítésével maradt fenn a Budai Krónikában, amely szerint a magyarok Pannóniába 888-ban vonultak be.⁶ Ez az évszám Reginoból származik: „Anno 889 gens Hungarum (!) . . . a Scythicis regnis . . . egressa est.”⁷ Egy évnyi különbség van a két szám között, ez azonban egyszerű szövegromlás következménye. A Zágrábi Krónika még a 889-es számot tünteti fel,⁸ és 888 úgy állhatott elő, hogy a római számokkal jelzett évszámból (DCCCL-

¹ SRH I. k. 113. 1.

² SRH I. k. 311. 1.

³ Így Györffy, aki tovább menve azt is következteti, hogy ezek szerint Anonymus műve ismert volt a XIII. században (138. sk. 1.).

⁴ *P. magister, Gesta Hungarorum*. Ed. L. Juhász. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.) Bp., 1932. 113, 160, 170, 181, 186, 188, 241, 249, 261, 285, 291, 292 stb. mondatok.

⁵ „Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis seu ducibus, quos pro tempore praeficere usa erat, usque tempora ducis Geichae hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse” (SRH I. k. 172. 1.).

⁶ SRH I. k. 286. 1.

⁷ Gombos III. k. 2038. 1.

⁸ SRH I. k. 206. 1.

XXXVIII) egy vonás kiesett, amint pl. Regino X. századi müncheni kódexében meg egy X maradván ki, itt az évszám 879-re változott.⁹ 889 mellett szól Anonymus évjelzése is, amely szerint a magyarok Szkítiából 884-ben vándoroltak ki. Nem lehet kétségünk, hogy ez a szám a római V-nek a kiesésével keletkezett.¹⁰ Vagyis az ősgestában az az évszám, amelyből az író kiindult, amelyhez viszonyítva állapította meg kronológiai meghatározásait s amely a hozzákapcsolódó szövegekben eltorzulva jelentkezik: 889.

A korszak bevezető eseményét, a honfoglalást Ákos mester az ősgesta nyomán írta le. Új hazájukat a magyarok nála sem harcokkal szerzik, hanem a steppénépek körében szokásos szimbolikus földvásárlással. Ezt az eseményt, amely a vándorlások során gyakran megismétlődött, a néphagyomány megszokott kifejezésekkel örökítette meg a fehérló-mondában. A magyarok, olvassuk, miután meggyőződtek, hogy a kiszemelt új haza földje termékeny, vize édes, rétje jó, a tartomány urához fehér lovat küldenek aranyozott nyereggel és fékkel, cserébe földet, vizet és füvet kérve. Amidőn óhajukat a fejedelem teljesíti, maguknak követelik az országot, „mivel a földet a léért, a füvet a fékért, a vizet a nyeregért megvásárolták”. A fejedelem elutasító feleletére, hogy a lovat fakalapáccsal agyonvereti, a féket a fűbe dobatja, a nyeret a Dunába vetteti, válaszuk gondolatismétléssel így hangzik: A ló majd kutyáiknak szolgál eledelül, a féket megtalálják a kaszások, a nyeret a halászok, mert akié a föld, a fű és a víz, azé minden.¹¹ Az ősgesta szerzőjének felfogásához jól illett, hogy a magyarságot mint békés szándékkal megtelepülő népet tüntethette fel, amely csak az európai országok szomszédságába jutva lett, isteni rendelésből, azok ostorává.

Ákos mester, bár az ő korára már értelmét veszítette, hogy felüntesse a rendkívül éles ellentétet, amely a magyarság ősi nemzeti szervezetét a törzsrendszer harcias viszonyaitól elválasztotta, nem ejtette el a mondát, hanem teljes egészében átvette művébe. Csak éppen áthelyezve a hét kapitányról szóló genealogikus részbe, hogy beiktatásával az Árpádról szóló elbeszélés terjedelmét, a többi kapitányéhoz viszonyítva, rendkívül megnövelje. Elhatározása főleg azért meglepő, mert ily módon ellentétbe került nemcsak Anonymus, hanem saját, sőt kora, a XIII. század felfogásával is. Mivel Anonymus már régen dicsőséges harcok sorozatává változtatta át a honfoglalást, s ő maga is — mint látni fogjuk —

⁹ Pauler, Szt. István 217. l.

¹⁰ SRH I. k. 41. l., Pauler, Szt. István 219. l.

¹¹ SRH I. k. 288. sk. l.

a kalandozó magyarokat győzelmet győzelemre halmozó hősök gyanánt szerepeltette, logikus lett volna, hogy a honfoglalást e harci dicsőségtől bearanyozott korszak nyitányává teszi. Kétségtelen, hogy az ősgestában feljegyzett fehérló-monda átvételével Ákos mester ősi hagyományvilágunk értékes elemét mentette meg az enyészettől, ugyanakkor bizonyosnak látszik, hogy következetlensége a legjobb esetben forrásához ragaszkodásával magyarázható.

Arra, hogy igyekezett megtartani az ősgestának mint írásműnek szerkezeti beosztását, a kalandozások korát tárgyaló fejezetei félre nem érhető bizonyosságot szolgáltatnak. Ez világosan kitűnik, ha elbeszélését összehasonlítjuk az ősgesta és Kézai szövegének megfelelő részével. Mint Hóman éles elméjű kombinációival megállapította, az ősgesta Regino krónikájából átvett egyes évszámokat, hozzájuk fűzte, részben összevonva, az eseményeket, az évszámok közti űrt pedig, amikor forrásában semmi érdemlegeset sem talált a magyarokról, úgy töltötte ki, hogy megfelelő számú évet a pihenés idejének nyilvánított. Az első, általa feljegyzett évhez, a a 889.-hez mindkét (889 és 894) morva és a karantán háborút kapcsolta. Ezt követően négy évi szünetet (890—893) iktatott be és 894-re tette át a bolgár háborút, így biztosítva, hogy a Reginonál szereplő év a gestában is eseményt jelezzen. 895-től 900-ig hat évi pihenést csatolt, majd 901, ismét egybevágoan Reginóval, az olasz háború éve következett.¹² Kézainál nyoma sincs az egyeztetésnek, az ő elbeszélése folyamatos. Ellenben Ákos mesternél megtaláljuk az ősgesta évszámhoz kötött eseményeit csakúgy, mint a közbeeső szünetekre utalást. Igaz, rendkívül összekuszálva, de mégis oly mértékben felismerhetően, hogy éppen rájuk támaszkodva sikerülhetett Hómannak teljes láncolatukat rekonstruálnia.

A honfoglalást követő első nagy események, a morva, karantán és bolgár háborúk leírása Regino művében rendkívül szűkszavú: „Anno 889 . . . Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt, perpaucos gladio, multa milia sagittis interimunt . . . Anno 894 Circa haec etiam tempora Zuendibolch rex Marahensium Sclavorum . . . diem clausit extremum . . . Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus.”¹³

Közülök a morva háborúk Ákos mesternél két részletre bontva tűnnek fel. *Svętoplč fejedelem alakját már az ősgesta kiemelhette, megtevé őt annak a fejedelemnek, akivel Árpád küldöttei tárgyal-

¹² Hóman 80. sk. 1.

¹³ Gombos III. k. 2039. 1., *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*. Dritter Teil. Unter Benutzung der Übersetzungen . . . neu bearbeitet von R. Rau. Berlin, 1960. 284. sk., 302. 1.

nak az új haza földjének átengedéséről. Az ő, forrásához ragaszkodó előadásában azonban még nem veszíti el harcban életét. Akinek a mondában ez a sors jut, az a morva népet megszemélyesítő Marót, akit Kézai úgy próbál *Svętoplċ-kal összeegyeztetni, hogy megteszi ennek apjává.¹⁴ A *Svętoplċ nevet, amely IX—XI. századi stájerországi és karintiai oklevelekben Zuentibolch alakban fordul elő, Ákos mester változtathatta Svętoplukká. A gesta Zuataplug, Zuatapolug névalakjai nem lehetnek ugyanis az eredeti *Svętoplċ névnek a magyar nyelvben tovább élő fejleményei, hanem egy későbbi, XI. század után keletkezett cseh Svętopluk névnek az átvételei.¹⁵ A névalak késői jellege arra utal, hogy ily formában még nem szerepelhetett az ősgestában, s mert Anonymus egyáltalán nem említi, minden okunk megvan feltételezni, hogy Ákos mester tette meg annak a fejedelemnek, akit a magyarok harc árán országától és életétől egyaránt megfosztanak. A békés fehérlő-monda ekkor, az ő fogalmazásában nyerte disszonáns befejezését. A helyet, ahol a honfoglalás döntő csatájára sor került, ugyancsak Ákos mester állapította meg: az ütközet Bánhidán zajlott le. Ennek a mezővárosnak romjai ma is láthatók, teszi hozzá mintegy állítása bizonyosságául.¹⁶ Az ősgesta a mondai Marót legyőzésén kívül általánosságban, egyszerű utalásnál semmiképpen sem részletesebben megemlékezhetett azonban, Regino szövege alapján, morvákkal vívott más harcokról is.

Pár szavas félmondatát kevesellte Ákos mester s ezért annak helyébe egy külön fejezetet, az 54.-et iktatta. Ennek érdemleges része így hangzik: „per sex annos eorum arma et equos meliorare curaverunt. Anno igitur VII-o Morauiam et Bohemiam, in quibus eo tempore dux Vratizlaus regnare videbatur, crudeliter spoliaverunt. Exinde cum victoria redeuntes treugis ordinatis cum prefato duce uno anno quieverunt.”¹⁷ Az időmeghatározások 894-re utalnak, amely nemcsak Regino szerint, hanem az Annales Fuldenses¹⁸ szerint is *Svętoplċ halálának éve. Mivel a morva háborúk a honfoglalással nem értek véget, a morvák és csehek, valamint a szászok elleni zsákmányoló hadjáratok emléke volna kereshető a fejezetben. Pauler az Annales Alamannici 902-i feljegyzését hozza kapcsolatba az itt említett eseményekkel: „Bellum in Maraha

¹⁴ SRH I. k. 164. l., Györffy 19. sk. 1.

¹⁵ Melich János: *Svętopluk*. M Ny 18 (1922) 110. sk. 1.

¹⁶ „cuius opidi adhuc apparet interruptio” (SRH I. k. 281. l.); Kézai: „cuius interrupta adhuc eminent” (SRH I. k. 164. l.).

¹⁷ SRH I. k. 304. l.

¹⁸ Gombos I. k. 132. l.

cum Ungaris et patria victa.”¹⁹ A feltevést, hogy *Svętoplċ halála utáni események emlékét őrzi a fejezet, alátámasztja a Vratizlaus hercegre hivatkozás. Ily nevű uralkodó ugyanis valóban élt. Mint a cseh uralkodócsaládból, a Přemysl nemzetségből származó Bořivoj hercegnek fia 895-ben testvérével s a többi cseh herceggel megjelent Regensburgban Arnulf előtt. A két testvér, Spitignewo és Witizla, akik Cosmasnál Spitigneu és Wratislaus néven szerepelnek, *Svętoplċ halála után hercegségüket felszabadították a morva függőség alól, majd felhasználva a magyaroknak a nagymorva birodalom elleni támadásait, örökségének északi részére rátették kezüket.²⁰ Vratizlaus életkora (†921) és nevének a Cosmas által feljegyzett változattal egyezése bizonyítéku­l volna tekinthető, hogy Ákos mester konkrét esemény emlékét örökítette meg. A megtévesztő látszat ellenére sem tartjuk ezt valószínűnek, bár ugyanakkor azt is be kell vallanunk, hogy Vratizlaus szerepeltetésének nem tudjuk magyarozatát adni.

Legfőképpen az a tény készlet elutasító álláspont elfoglalására, hogy Ákos mester nyomban következő két fejezete, a karantán és a bolgár háborúról szólók, az ősgestának Regino ugyanazon mondatára támaszkodó szavait bővítették ki, amely a morvákról tesz említést. Ezeket a fejezeteket már korábban megtárgyaltuk, amidőn az Ákos mestert V. Istvánhoz fűző kapcsolatokat ismertettük. Most összefoglalóan még egyszer utalunk arra, hogy Regino mondatának három szava: „*Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines . . . irrumpunt*” bővült Ákos mesternél ugyanannyi fejezetté. Nem közvetlenül Regino alapján, ez tény, és az ősgestának is csak olyan támogatásával, amely jóformán számba sem vehető. Mily lakonikusan szűkszavú lehetett az ősgesta-szöveg, azt Anonymusból következtethetjük. Nála a karantán háborúról mindössze ezt találjuk: A magyar vezérek „cum exercitu Caranthino decreverunt”.²¹ A karantán és bolgár háborúk leírása közt helyet foglaló fejezet, amelynek tárgya Konrád császár magyarországi vállal-

¹⁹ Gombos I. k. 91. l. Dümmler (III. k. 530. l.) a morvák győzelmére érti az utalást („Im J. 902 trugen die Mährer noch einmal den Sieg davon”), vele szemben Pauler (Szt. István 44. sk., 161. l.) megállapítja a helytállóbb. Eszerint Pozsony, Nyitra, Trencsén vidékének, azaz a Vág és Nyitra folyók völgyének elfoglalását kell rajta értenünk; sőt, tehetjük hozzá, a Morva folyón túl terjedőleg a közvetlen magyar fennhatóság érvényesítését, aminek bizonyossága volna, hogy Brno város neve a magyar Berény névből alakult (Melich János: *Brünn nevéről*. M Ny 36 [1940] 11. sk. l.).

²⁰ Bretholz, B.: *Geschichte Böhmens und Mährens*. I. k. Reichenberg, 1924. 71. sk. l., Krones i. m. 178. l., Huber I. k. 157. sk. l., szerinte Wratislav Spitignewnek nem testvére, hanem fia volt.

²¹ SRH I. k. 107. l.

kozása, mint szintén megtárgyaltuk, teljes egészében Ákos mester képzeletének alkotása.

Forrásból — a Reginót átiró ősgestából — merít ellenben a 901-i — valójában 899-i — olasz hadjáratot tárgyaló 58. fejezet. Ez az a rész, amely a három szöveg tükrében a legvilágosabban, mondhatnók: minden magyarázatot feleslegessé téve mutatja forrásaink összefüggését:

Regino	Anonymus	Budai és Képes Krónika
<p>Anno 901 gens Hungariorum Langobardorum fines ingressa caedibus, incendiis ac rapinis crudeliter cuncta devastat. Cuius violentiae ac beluino furori cum terrae incolae in unum agmen conglobati resistere conarentur, innumerabilis multitudo <i>ictibus sagittarum</i> periit, quam plurimi episcopi et comites trucidati sunt. Liudwardus episcopus Verceilensis ecclesiae, Caroli quondam imperatoris familiarissimus et consiliarius a secreto, assumptis secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra, quam estimari potest, habundabat, cum effugere eorum cruentam ferocitatem omnibus votis elaboraret, super eos inscius incidit ac mox interficitur; opes quae secum ferebantur, diripiuntur. (Gombos III. k. 2039. l.)</p>	<p>per Forum Iulii in marchiam Lombardie venerunt, ubi civitatem Paduam cedibus et incendiis et gladio et rapinis magnis crudeliter devastaverunt. Ex hinc intrantes Lombardiam multa mala facere ceperunt. Quorum violentie ac belluino furori cum terre incole in unum augmen congregate resistere conarentur, tunc innumerabilis multitudo Lombardorum per Hungaros <i>ictibus sagittarum</i> periit quam plurimis episcopis et comitibus trucidatis. Tunc Lutwardus episcopus Verceilensis ecclesie vir nominatissimus Caroli minoris quondam imperatoris familiarissimus amicus ac fidelissimus consiliarius a secreto hoc audito assumptis secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra, quam estimari potest, habundabat, cum omnibus votis effugere laboraret eorum cruentam ferocitatem, tunc inscius super Hungaros incidit et mox ab eis captus interficitur et thesaurum existimationem humanam transcendentem, quem secum ferebat, rapuerunt. (SRH I. k. 107. sk. l.)</p>	<p>per Forum Iulii usque in marchiam Longobardie intraverunt, ubi civitatem Paduam igne ac gladio consumperunt. Ex hinc intrantes Lombardiam Linthar Vercelline civitatis episcopum imperatoris Karoli consiliarum fidissimum occidentes ex ipsius ecclesia thesaurum maximum rapuerunt (SRH I. k. 306. sk. l.).</p>

Mint látjuk, az ősgesta bővítette Reginót Friaul és Padua elpusztításának említésével, az utóbbi eseményt illetőleg bizonytalanságban hagyva bennünket, hogy miért éppen ezt a várost emelte ki, amelyet az okleveles adatok szerint a magyarok, környékén sok kárt okozva, felgyújtottak, elfoglalni azonban nem tudtak.²² Hosszabb fejlődés eredményének látszik és már Ákos mester korán túlmutat a XIII. században anakronisztikus „longobárd örökség” (marchia Longobardie) kifejezés alakulása. Regino helyesen „Langobardorum fines”-nek nevezte a magyarok által meg-

²² Gombos F. Albin: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898—904)*. Hadtörténelmi Közlemények 28 (1927) 477. sk. l.

támadott országrészt; Anonymusnál a kifejezés „marchia Lombardie” alakban tűnik fel, hasonlóképpen a Sambucus-codexben, ami arra mutat, hogy az ősgestában ugyanez a megjelölés állhatott. Ugyancsak az ősgestára mehet vissza, hogy Anonymus „marchia Lombardie”-t megkülönbözteti egyrészt Friaultól, másrészt a tulajdonképpeni Lombardiától. Mivel Lombardiát Észak-Olaszországnak a Po-síkságot is magában foglaló középső részével, a ma is így nevezett területtel azonosíthatjuk, a közte és Friaul közt húzódó területnek Verona és Treviso vidéke felel meg. 899-ben a veronai grófság és a friauli örgrófság egy kézben egyesült, ugyanígy a X. század közepén. Az ősgesta nem ezt az állapotot tükrözi, hanem a másfél századdal későbbit. A változás azzal következett be, hogy a veronai örgrófság elcsatoltatva Itáliától, 952-ben a bajor hercegséghez, 976-ban pedig Karintiához került. Az örgrófság három grófságra oszlott: Veronára, Trevisóra, Friaulra. Élükön önálló grófok állottak, a veronai örgrófi címmel. Friault az aquileiai patriarcha tartományúri hatalmának kifejlődése további önállósuláshoz segítette, aminek jeléül 1076-ban a patriarcha elnyerte a grófi jogkört, azonban már a század közepén a világi grófok, az Eppenstein család tagjai szintén az önállóság érdekében tevékenykedtek.²³ A „marchia Lombardie” ezek szerint a Friaul és Lombardia közé eső XI. század közepi veronai örgrófságot jelenti. A megjelölés, felváltva Regino általános és határozatlan „Langobardorum fines” kifejezését, megerősíti az ősgesta megírásának időpontjáról általánosan kialakult felfogást. Mivel „marchia Longobardie” XIV. századi módosításnak látszik, Ákos mester a Sambucus-codex által is megőrzött „marchia Lombardie” kifejezést használhatta.

Fejezetét Ákos mester szűkszavúbban fogalmazta meg, mint az ősgesta. A kifejezések egyikét semmiképpen sem stiláris okból hagyhatta el, hanem a korra jellemző meg gondolásból. A fegyverzet és ezzel párhuzamosan a hadviselés módjának a X. századtól az 1270-es évekig bekövetkezett átalakulása ösztönözhetette. Regino még azt írta a 889. évnél, hogy a magyarok a karantánok, morvák és bolgárok közül nagyon keveseket karddal, sok ezret ellenben nyíllal öltek meg,²⁴ s ugyanők 901-ben ugyancsak nyíllövésekkel pusztították el Olaszországban ellenfeleik óriási sokaságát. Az

²³ Schmidinger i. m. 60. sk. 1.

²⁴ „Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrupunt, perpaucos gladio, multa milia sagittis interimunt, quas tanta arte ex corneis arcubus dirigunt, ut earum ictus vix precaveri possit” (Gombos III. k. 2039. 1.).

utóbbi szövegrész, amely a nyilas haremódor uralkodó jellegét tanúsítja, oly mértékben, szószerint azonos Anonymus elbeszéléssel,²⁵ hogy bizonyosra kell vennünk: az összekötő százat jelentő ősgesta nem térhetett el tőlük. Mindebből kétségtelenül joggal következtethető, hogy a XII—XIII. század fordulóján Anonymus azért nem tartotta szükségesnek módosítani forrása leírását, mert még mindég a könnyű fegyverzet jellemezte a magyar haderőt, amit különben egyéb megfigyelések is megerősítenek. Viszont a Regino ill. ősgestaszöveg XIII. századi átdolgozásából a nyíl mint lőfegyver említésének elmaradása Ákos mester tudatos elhatározásának következménye lehet. Mint idejétmúlt jelenséget nem tartotta érdemesnek emlegetni a nyilas haremódort, amihez magyarázatul hozzáfűzhetjük, hogy az ő korára valóban a lovagi, páncélos fegyverzet lett a korszerű, amint azt más írásos emlékeink is egyértelműleg tanúsítják.

Forrásának szövegét azonban Ákos mester nemcsak rövidíti, hanem bővíti is: „totamque pene Longobardiam spoliante cum maximo spolio in Pannoniam cum victoria redierunt”.²⁶ A zsákmányolás mint a győzelmes háború célja nem most először tűnik fel nála. Idéztük már, hogy a Vratizlaus cseh herceg elleni hadjárat leírásában büszke meglegedettséggel emelte ki a kegyetlen zsákmányszerzést, a karintiai harcokról szólva pedig a zsákmány tömegét. Tehát számára közhellyé lett, hogy a háború akkor győzelmes, ha zsákmány koronázza a vállalkozást. Ha következetesek kívánunk maradni felfogásunkhoz, amely szerint a XIII. századi hadviselés jellegének megváltozását mutatja a nyílnak említés nélkül hagyása, a zsákmányszerzés dicsőítéséből azt olvashatjuk ki, hogy írónk számára a háborúk nem politikai akciók befejező mozzanatai, a zsákmányolás nem célkitűzésükkel indokolható hadi vállalkozások elkerülhetetlen velejárója. A kancellár tollából kegyetlen ridegséggel előtörő szavak leplezetlenül tanúsítják, mennyire nem változott szemében a háború lényege. Ebben a vonatkozásban kora közfelfogását osztotta, mint Kézainak az övéivel azonos kifejezései mutatják,²⁷ abban is egyezve vele, hogy a győzelem fogalmával kapcsolta össze a zsákmányszerző háborút, s így ennek mintegy erkölcsi jogosultságot biztosított.

A nyilat mint főfegyvert nem említi Ákos mester a X. század eleji németországi kalandozó háborúkat összefoglaló 59. fejezetben

²⁵ Regino és Anonymus megfelelő részét idézetünkben dőlt betűkkel jelöltük.

²⁶ SRH I. k. 306. l.

²⁷ SRH I. k. 167. sk. 1.

sem. Az ősgestának Anonymus által megőrzött szövege még szükségesnek tartotta megmondani, hogyan futamították meg a magyarok ellenfeleiket: „multis milibus eorum cesis *ictibus sayittarum* in turpem fugam converterunt”,²⁸ Ákos mester már nem: „in fugam turpiter converterunt cesis multis milibus ex eisdem”.²⁹ A hadjáratokról Continuator Reginonis a 907., 908., 909., 910. és 912. éveknél emlékezett meg,³⁰ s híreit egy eseménnyé, mint Anonymus és Ákos mester egyezése mutatja,³¹ még az ősgesta foglalta össze. Éppen két szövegünk eltérése tanúsítja azt is, hogy írónk a szerkesztésben önállóan járt el, amidőn a hadjárattá összevont eseményeket oly csatává kerekítette ki, amelynek színhelyét Bajorország határvidékén a Duna menti Abah vár, nagyságát háromezer magyar halála jelzi. Önkényesen téve mindezt, hiszen Abah ismeretlen helynév, az állítólag itt történetekkel pedig semmiféle, mégoly távoli forrásadat sem hozható kapcsolatba.³² Azt, hogy mily könnyen fordult tolla téves magyarázatra, megítélhetjük, ha a fejezet hely-, illetőleg népneveit egybevetjük a forrásszövegekben említettekkel:

Continuator Reginonis

Bavarii, Saxoniam et Turingiam, Alamanniam, Franci in confinio Bavariae et Franciae, Franciam et Turingiam, 932: orientales Francos (Gombos I. k. 781. l., Hóman 80. sk. 1.)

Anonymus

Bavariam, Alemanniam, Saxoniam atque Turingiam, Lotoringiam et Alemanniam, Francos orientales in confinio Francie et Bavariae (SRH I. k. 112., 110., 108. l., Hóman 80. l.)

Ákos mester

Saxoniam, Turingiam, Sueviam, Francosque orientales, id est Burgundos, in confinis Bauariae (SRH I. k. 306. l.)

Mint látjuk, a burgundokat a keleti frankokkal Ákos mester azonosította. Magyarázatunkban a frank hercegség elnevezéséből indulhatunk ki. Ennek területét a Main folyó szelte ketté, s északra a szász, délre a sváb és bajor hercegségekkel volt határos. A keleti frankok által lakott terület (Francia orientalis, Franconia) legismertebb helye Würzburg, a rajnaiakénak (Francia Rhenensis) Frankfurt a.M. A határ vonal köztük a Spessart. Continuator Reginonis erről a keleti Franconiáról beszélt, amidőn a magyarok támadásairól szólott, s mert Anonymus ugyanilyen értelemben használta a Franci orientales kifejezést, kétségtelen, hogy az ősgesta meghatározása is pontos volt. Ákos mester követte tehát el a tévedést, amidőn a frankokat a franciákkal azonosítva a háborúk színhelyét messze nyugatabbra helyezte, s a keleti francia névhez magyarázatul hozzáfűzve „azaz” kötőszóval a burgund nevet, Burgundia,

²⁸ SRH I. k. 109. l.

²⁹ SRH I. k. 306. l.

³⁰ Domanovszky megállapítása, SRH I. k. 306. l. 5. j.

³¹ A szövegeket párhuzamosan közli Domanovszky, 89. sk. 1.

³² Pauler, Szt. István 222. sk. 1.

tehát Kelet-Franciaország területére lokalizálta.³³ Talán azért is, mert az ő korában a „Francia orientalis” elnevezés már nem dívott: a würzburgi püspökök, 1168-ban I. Frigyes császár által elismert frank hercegi jogkörük hangsúlyozására, csak a XV. század elején vették fel a Herzog von Ostfranken címet.³⁴ A helymeghatározásoknál is bizonytalanabbak az utalások az időrendre. Ez nemcsak itt, hanem a következőkben is teljesen össze van zavarva. Nem hiszünk, hogy Ákos mester hibájából. Elsősorban a másolók figyelmetlenségét okolhatjuk. A helyes sorrend megállapítására Pauler³⁵ és Domanovszky³⁶ egyaránt kísérletet tettek. Sikerültebb és meggyőzőbb Hóman³⁷ fejtegetése. Eszerint a fejezetet a 912. évnél lezáró 16 évnyi szünet: „annis sedecim immobili in Hungaria permanserunt”,³⁸ később, a 917. év után következett (918—933), mert az ősgesta szövege itt csak öt évnnyt (912—916) jelzett, az a 20 évnnyi hasonló periódus (935—954) pedig, amelyről a 62. fejezet tesz említést, a 934. évi eseményekhez csatlakozott. Ez a kombináció főleg azért megvesztegető, mert összhangban van Continuator Reginonis előadásával.³⁹

³³ Uo.

³⁴ Másképp magyarázza az elnevezést Pais. Ő a frank birodalom keleti részének Rajna menti lakóit érti keleti frankokon, szemben a Maas és Loire közti tulajdonképpeni frankokkal (SRH I. k. 108. l., *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. [A Napkelet könyvtára. 14.] Bp., 1926. 115. l.).

³⁵ Szt. István 224. sk. l.

³⁶ SRH I. k. 307. l. l. j.

³⁷ 81. l.

³⁸ SRH I. k. 307. l.

³⁹ Ki kell emelnünk a szellemes magyarázatot: miért szabad feltételezni, hogy egy öt éves időszak következett az ősgestában a 912. év után? A döntő érv az, hogy Anonymus megfelelő helyén, a Lél és Bulesú haláláról szóló fejezet élén az „anno quinto” meghatározás (SRH I. k. 109. l.), a hun-történetben pedig „Atyla quinque annis Sicambrie repausasset” (SRH I. k. 269. l.) kitétel olvasható, s mert a hun-történet az ősgesta magyar történeti anyagából is átvett elemeket, közös forrásukban, az ősgestában szükségképpen benne kellett lennie a kifejezésnek (Hóman 80. l.). Hóman feltevését egy pontban helyesbítünk kell. Az ő számítása szerint a 916. évvel végződő öt éves periódus első éve 912 volna. 912 azonban, mint láttuk, háborúkkal teljes év volt Continuator Reginonis, az ősgesta és Ákos mester szerint egyaránt s így nem lehet egy békés félévtized kezdő éve. Eloszlik a nehézség, ha Anonymus „quinto anno” kifejezéséből nem öt-, hanem négy éves periódusra következtetünk, az ötödik évet pedig, mint Anonymus is tette, nem a nyugalom, hanem az újabb események évének tekintjük. Ily módon a pihenés időszaka 913—916. Ez esetben a hun-történet „quinque annis” kitétele „quattuor annis” helyett vagy egyszerű íráshibának volna felfogható, vagy a „quinto” sorszámnévből gondatlanul átalakított tőszámnévnek.

A nyugati kalandozó hadjáratokat tárgyaló 60. és 61. fejezet Ákos mester történetfelfogását és írói modorát egyaránt tanulságosan szemlélteti. Felfogása itt is messze eltávolodott az ősgestaétól, túlhaladt Anonymusén, ugyanakkor megértésre talált Kézainál. Az ősgesta Continuator Reginonisnak a magyarok zsákmányoló hadjáratait megörökítő tizenkét feljegyzése⁴⁰ közül, hogy elbeszélése el ne lapsodjék, kiemelt négy évet (913, 917, 934, 955) s hozzájuk fűzte a forrásában talált adatokat, ugyanazon hadjárat részeivé téve több év eseményeit. Valószínűleg nem egyedül a hatásos elbeszélésre törekvés volt a XI. századi író ösztönzője, hanem a megváltozott haremódió látattaszokatlannak, talán érthetetlennek is a hadjáratok sűrűn egymás után következését. A háború fogalma a XI. század közepére a jelek szerint átalakult a magyarság tudatában, amióta az egyes kisebb-nagyobb csapatok felelőtlen, csak zsákmányolást célzó vállalkozásai helyébe a központi hatalom, a királyság tervszerűbb hadmenetei léptek. Ettől függetlenül, az írói összevonás az eseményeknek az olvasóhoz közelebb hozását, könnyebb megérthetését is célozta és egyúttal biztosította.

A kielemezhető négy év közül háromban a magyarok kudarcot vallottak. Continuator Reginonis 913-i feljegyzése az Inn menti vereségről szól, a 934-i az előző évi balul végződő riadei nagy csatáról, a 955-i pedig az augsburgi katasztrófáról. Mindez arról tanúskodik, hogy az ősgesta nem hallgatta el a kedvezőtlen tényeket, a magyarokban nem legyőzhetetlen, soha kudarcot nem szenvedő hőskéket látott. Utódai fokozatosan tompították, sőt elhagyták a kedvezőtlen színeket. Anonymus összevonta a 913-i és 955-i vereségek leírását,⁴¹ úgy azonban, hogy „iuxta fluvium Hin” szavaival elárulja, hogy tud a 913-i eseményről, bár ezt a bajorok és alemanok „nefande fraudes”-ének tulajdonítja s biztosítja olvasóit, hogy a magyarok „quamvis erant victi, tamen victores suos fortius et victoriosius vicerunt”,⁴² képzeletünkre bízva, hogyan volt ez lehetséges. Ugyanő, bár szűkszavúan, utalt a 933-i csatavesztésre, nem titkolva el ennek nagyságát.⁴³ Ákos mester elejtette az Inn nevet s még inkább a hozzá fűződő ütközetet, a riadei csatáról az események sorrendjében nem szólt s valamennyi vereséget összevonta egyetleneggyé, az augsburgivá. Azt, hogy ismerte az említés nélkül hagyott eseményeket, elárulta, amikor — I. (Nagy) Ottó (936 — 973)

⁴⁰ 912, 913, 915, 917, 924, 926, 932, 934, 938, 944, 954, 955. éveknel (Gombos I. k. 781. l.).

⁴¹ SRH I. k. 109. l.

⁴² SRH I. k. 110. l.

⁴³ „ex insidiis Saxonum magna strage perierunt. Qui autem ex ipsis evaserunt, ad propria redierunt” (SRH I. k. 111. l.).

helyett — I. Konrád királyt (911—918) tette meg a 955-ben ural-
kodó fejedelemnek, holott ennek nevéhez a 913-i vereség emléke
kapcsolódik.

Az augsburgi csata leírásánál felhasználta Continuator Reginonis
955-i feljegyzését,⁴⁴ amint annak szavai az ősgestában tovább él-
hettek, továbbá Viterbói Gottfried Pantheon-ját.⁴⁵ Mindkét forrás-
ból a magyarokat ért vereség katasztrofális méretűvé nagyítása
hatott elhatározóan Ákos mesterre. Felfogásukat magáévá téve, a
csatából megmenekülőket, akiknek száma Viterbóinál hat,⁴⁶ azo-
nosította a levágott fülű hét magyarral, akiknek elszakítatva
családjuktól, szegényszemre koldus módra kellett alamizsnáért
könyörögniök.⁴⁷ Bár Augsburg volt a vereség színhelye, a hét
magyarról szólva a csatát oly történeti körülmények közé helyezte,
amelyek kevésbé a 955-i, inkább a 933-i háborúra emlékeztetnek:
a magyarok Galliába törnek, hazatérve átkelnek a Rajnán s Eise-
nachnál, Turingiában a szász herceg győzi le őket,⁴⁸ ami mind meg-
erősíti, hogy forrása valóban megemlékezett a felsorolt események-
ről, említésük elmaradása, mintegy a szégyenbélyeg letörlése tehát
Ákos mester elhatározásának következménye.

Még kevésbé kétséges, hogy a Lél-mondát ő jegyezte fel, és ő
iktatta be annak tartalmát a magyar történet eseményei közé.
Erről a szerepéről Kézai félre nem érthetően tanúskodik. Világosan
Ákos mesterrel polemizálva alaptalan mesének nyilvánítja az állítást,
hogy az elfogott vezérek egyike kürtjével úgy vágta fejbe a császárt,
hogy az szörnyethalt. Ez azért valószínűtlen, teszi hozzá magyará-
zatul, mert a foglyokat megkötözött kézzel szokták a fejedelmek
elő vezetni. Az az igazság, folytatja, a krónikák könyvei is így
tartalmazzák, hogy a foglyok vakmerően megfenyegették a császárt
német foglyaik örök szolgaságba vetésével vagy leölésével. Az érde-

⁴⁴ „Ungarii ... ingenti multitudine exeuntes ... ab exercitu regis
apud Lichum fluvium tanta caede, deo praestante, prostrati sunt, ut num-
quam ante apud nostrates victoria talis audiretur aut fieret” (Gombos I. k.
782. l.).

⁴⁵ „Ungarorum gens erupit ... atque super fluvium Lichum iuxta civita-
tem Suevie Augustam consedit. Quibus Otto precibus et oratione Udalrici,
sanctissimi illius urbis episcopi, in domino confisus, occurrit tantaque illos
virtute prostravit, ut ... ab infestatione aliorum quiescerent ... Barbari
autem exceptis sex viris residuis omnes gladio narrantur extincti.” (Gombos
II. k. 1071. l. Vö. Hóman 61. sk., 80. l.).

⁴⁶ Köpke, R.—Dümmler, E.: *Kaiser Otto der Grosse*. (Jahrbücher der
Deutschen Geschichte.) Leipzig, 1876. 589. l. (Excurs: *Über die Sage von den
sieben Magyarern*. 588—592. l.).

⁴⁷ SRH I. k. 293. sk. l.

⁴⁸ SRH I. k. 293. l.

kes fejtegetésnek fontos része az utalás az ősgestára. Semmi két-ségünk sem lehet, hogy Kézai ezt érti a krónikán s mert Anonymus is arról értesít, hogy Lél és Bulcsút a németek felakasztották,⁴⁹ arra kell következtetnünk, hogy az ősgestában helyet foglalt az adat. Ide viszont a népi hagyományból kerülhetett a vezérek nevével együtt. Az ősgesta tehát, a tényeket felemlítve, a hagyományból átvette a lényegét, ugyanakkor a Lél vezérré vonatkozó mondai elemeket mellőzte. Ezek azonban tovább éltek, úgyannyira, hogy két évszázad múlva Ákos mester a részleteiket is lejegyezhetette. Ugyancsak az ősgestából származik a vezérek felelete, amely a császár kérdésére hangzik el, miért oly kegyetlenek a keresztényekkel szemben. Az indokolás az Isten ostora-motívum: Isten rendeléséből járnak el, úgyannyira, hogy maguk esnek fogságba és veszítik el életüket, ha ellanyhulnak kötelességük teljesítésében. Mivel a XI. század végére, mint a három Szt. István-legendá segítségével megállapítható, többé nem hivatása a magyarságnak a flagellum deiszerepet játszani, ennek vállalását a század közepén élő történetíró kellett hogy néptől megkövetelje.

Maga a monda, amelyet Ákos mester megörökített, mint Soly-mossy Sándor tanulmánya meggyőzően kifejti, hosszú — három százados — fejlődés eredménye. Teljes anyagát az ősgesta szerzője nem ismerhette, mert az ő idejében még csak csírái éltek. A történeti tény, a magyar vezérek kivégzése már a hagyomány alakulásának legelső stádiumában összekapcsolódhatott a császár halálával. Ez úgy történhetett, hogy a hagyomány a császárt Léellel ölette meg. A császár, I. Ottó ugyan 973-ban halt meg, az augsburgi ütközetben veszítette el ellenben életét veje, Konrád lotaringiai herceg, anyai ágról I. Konrád német király unokája, akit mint „vörös Konrádot” emlegettek.⁵⁰ Sem a magyar hagyományban, sem a Lél-mondában nem szerepelhetett a német császár nevén nevezve, hanem általánosságban a németek vezére, akinek azután Ákos mester adott nevet. Konrád herceg halálát említi ugyan Continuator Reginonis,⁵¹ mivel azonban Anonymus mellőzi említését, arra lehet gondolnunk, hogy az ősgesta sem szólt róla. Ez esetben Viterbói Gottfried Pantheon-jából⁵² vehette át Ákos mester a Konrád nevet, s ruházta át a herceggel azonosult császárra, amit megkönnyített számára, hogy már előzőleg, az 56. fejezetben említett egy Konrád császárt, aki szerinte — a honfoglalást követően — harcolt a ma-

⁴⁹ SRH I. k. 109. l.

⁵⁰ Pauler, Szt. István 79., 86. l.

⁵¹ „Cuonradus quondam dux ibi occiditur” (Gombos I. k. 782. l.).

⁵² „Cecidit in eo prelio gener regis Conradus” (Gombos II. k. 1071. l.).

gyarok ellen. A magyar vezérek és a császár halálát egybefonó hagyomány tartalmazhatta az indokolást, miért öli meg Lél ellenfelét.

A motiválás, amint Lél szavai kifejezik,⁵³ a magyarságnak kelet-ről magával hozott vallásos hiedelme: a megölt ellenség szolgálja elejtőjét a másvilágon. A felfogás, hogy a túlvilági élet a földinek egyenes folytatása s ezért a halottat el kell látni minden odaát szükséges dologgal, általánosan elterjedt, s Herodotosz éppúgy tanúságot tett róla a szkíta király temetéséről szóló elbeszélésében, mint Ibn Fadhlân, amikor egy gazdag, előkelő orosz úrnak hajójával együtt történt elhamvasztását (921) leírta. Egyedül a közép-ázsiai nomád harcos népek körében ismert azonban a hiedelem, hogy a megölt ellenség szolgálni tartozik azt, akinek kezétől elesett. Marco Polo szerint a nagy khánt, bárhol hal is meg, az Altájba temetik, kísérői pedig megölnék mindenkit, akivel az úton szembe kerülnek s azt mondják hozzá: Eredj, szolgálj a mi urunknak és fejedelmünknek a másvilágon! A lovakat is megfojtják, ha útban találják. A magyarság ezt a régi vallásos hiedelmét a XIII. század közepén még nem feledte el, ezért is tudta Ákos mester megörökíteni. Lejegyzéséből viszont következtethető, hogy az egyház akkor már nem látta a kereszténységre veszélyesnek a hagyományt. Nem úgy, mint két évszázaddal korábban az ősgesta írója, aki — Anonymus hallgatásából következtetve — jobbnak vélte egyetlen szóval sem tenni róla említést.⁵⁴

Erre a hagyományra épült fel a kürt-monda, amely a következő elemekre bomlik: A hős 1. bitófa alatt, 2. előre kieszelt cselből, 3. kürtjét kéri, hogy belefújhasson s 4. kezétől előbb az hal meg, aki halálra ítélte. A monda nem magyar eredetű. A tárgy, amely köré mesés történetek szálai fonódtak, a zsidók királyának, Salamonnak kürtje. Ezt Jeruzsálemben a zarándokok közszemlére kitéve láthatták s ugyanott hallhattak hozzá fűződő regényes történeteket. Ezekből az elbeszélésekből Bizáncban alakult ki a Salamon-monda oly formában, amely a négy alapelemet, bár epizódok tömegétől övezetten, világosan feltünteti. A Nyugat-Európába eljutó variánsok, a német, francia, angol változatok, amelyek a XII. században már készen voltak, irodalmi munkák s nem váltak ismeretessé a nép körében. Ellentétben a kelet-európai változatokkal, amelyek a görögkeleti egyház területéről maradtak fenn az orosz, román,

⁵³ „Dixitque ei: „Tu preibis ante me michique in alio seculo eris serviturus”. Est namque fides Sciticorum, ut quosecumque viventes occiderent, in alio seculo ipsis servire teneantur” (SRH I. k. 308. 1.).

⁵⁴ Solymossy Sándor: *Lél vezér kürt-mondája*. Ethnographia 40 (1929) 21. sk. 1.

szerb folklórban. Feltehetőleg úgy kerültek ide, hogy a görögkeleti egyház felvette a történetet a prédikációk példázatai közé s a papságtól a templomban hallhatta a nép. A magyarság a Salamon-monda keleti változatát ismerte meg, tehát az nem irodalmi közvetítéssel került hozzá. A XII. században a monda már egész Európában annyira elterjedt, hogy Magyarországra is eljuthatott a kürtmotívum. Közszájon élt s mint ismert motívumot kapcsolták Lél vezér alakjához a hivatásos énekmondók. Az összefonódás alapja a kürt volt, amelyre Lél vezér neve és Anonymus jellemzése egyaránt utalnak. A Lél személynév azonos a *lélek* alapszavával, a 'lélegzet, lehellet' értelmű *lél* szóval s tulajdonosának legjellemzőbb vonása gyanánt hatalmas lélegzetvételét emeli ki,⁵⁵ mint a kürtfúvásra természettség bizonyítékát. Arra, hogy Lél mesterien kezelte a hangszert, Anonymus jónak találta a figyelmet külön is felhívni.⁵⁶ Az énekmondók, akik a 955-i katasztrofális vereséget, Bulcsú és Lél halálát panaszos énekeikben megörökítették, s nemzedékről-nemzedékre áthagyományozták, a költői igazságszolgáltatással a hallgatóikra nehezédő komor hangulatot mintegy eloszlaní segítették. Az ily módon teljessé vált Lél-mondát örökítette tehát meg Ákos mester írásban, azaz a monda alulról felfelé haladva lett „hitelesnek elfogadott, kötelező hitelű történetté”.⁵⁷

Bár a Lél-monda alkalmas volt jelentékenyen csökkenteni az augsburgi vereség lesújtó hatását, Ákos mester ezzel nem érte be. Egy 40 000 főnyi magyar hadsereget helyezett tehát el Augsburg és a Rajna közt — erdőbe vagy szigetre, egyre megy, a kódex-variánsok tetszésünkre hagyják a színtér megválasztását —, s a hazatérő császár hadainak nagyobb részét törbe csalva, értük cserébe a regensburgi fogoly magyaroknak visszaadatta szabadságukat.⁵⁸ A leírás az első betűtől az utolsóig légből kapott, az augsburgi ütközetet nyomban vagy akár később követő hasonló eseménynek nyoma sincs az egykorú forrásokban. Teljesen valószínűtlen, hogy az ősgestában meglett volna. Anonymus megfelelő helyén⁵⁹ mindössze az olvasható, hogy az életben maradottak hősiessen harcoltak, nem hagyták el, ellenkezőleg, segítették egymást. Oly általános jellemzés, amely az Ákos mester által leírt esemény visszhangjának semmiképpen sem tekinthető. Bár a vereség, elveszítve katasztrofális jellegét, kudarccá törpült, írónk számára még mindig kevés volt elégtételnek. Az ő nemzeti büszkesége még ennyi megterhelést

⁵⁵ SRH I. k. 82. l., Pais: *Magyar Anonymus* 125. l.

⁵⁶ „tuba cecinit” (SRH I. k. 82. l.).

⁵⁷ Solymosy i. m. 22. sk., 39. l.

⁵⁸ SRH I. k. 308. l.

⁵⁹ SRH I. k. 109. sk. l.

sem bírt el. Éppen ezért képzeletbeli hadseregével, a 40 000 vitézzel, soha nem látott hatalmas hadjáratban késlekedés nélkül azonnal megbosszultatta az Augsburgnál történeteket. Az események, amelyekről mint a hadmenet részleteiről megemlékeznek, igazolhatóan megtörténtek, a fuldai kolostor és a felsorolt német, francia, olasz városok valóban látták a falaik alatt száguldó magyarokat és szenvedték pusztításaik következményeit — csak éppen nem 955-ben, hanem a megelőző évtizedekben. Continuator Reginonis alapján, Anonymus segítségét is igénybe véve, sorra ki tudjuk mutatni, mely évek hírei nyertek helyet Ákos mester folyamatos elbeszélésében, a részletek tehát forráskritikailag kifogástalanul igazolhatók, ugyanakkor összességükben a legnagyobb írói önkény termékei.

Egyetlen helyen akadunk csak oly nyomra, amely Ákos mestert ott is túlzásoktól óvatosan tartózkodó írónak mutatja, ahol pedig a forrásszövegből bátorítást meríthetett volna. Continuator Reginonis azon 932-i adatát keressük nála hiába, amely szerint a magyarok Galliát egész az óceánig pusztítva, Itálián át tértek haza: „usque ad mare oceanum Galliam devastantes per Italiam redierunt”.⁶⁰ A magyaráratot Kézai adja meg. Ismerjük eljárását, hogy a magyar történet eseményeit egyszerűen áthelyezte a hun-történetbe, csak-hogy ezt minél dicsőbbnek láttassa⁶¹ s mert a hunokat valóban szerepelteti Gallia oly távoli részeiben,⁶² ahol azok soha sem jártak, joggal tehetjük fel, hogy a magyar események ábrázolásánál megmutatkozó mérséklet Attila tettei felnagyításának a következménye, azaz Ákos mesternél még a magyar részben szerepelt az óceán.

Azt, hogy Ákos mester, nem pedig az ősgesta a bosszúállás gondolatának szerzője, az Anonymusszal való összehasonlítás is mutatja. Anonymus szövegének megfelelő része szétágazóbb, magán viseli annak bélyegét, hogy forrása, az ősgesta a félévszázad háborúit időben elosztva tárgyalta meg, ami egyébként az évszámok és a pihenési időszakok változásából is következik. Ákos mester felfogására, általánosságban, az a legjellemzőbb, hogy éppen az utolsó hadjáratot, a katasztrófát változtatta át a félvilágot átfogó egyetlen diadalmenetté, mintha csak a nyugati hadjáratok megszakadása nem kényszer, hanem önkéntes elhatározás, belátás következménye lenne.⁶³ Bizonyára túlzás nélkül mondhatjuk, hogy

⁶⁰ Gombos I. k. 781. l.

⁶¹ Hóman 61. l.

⁶² SRH I. k. 264. l.

⁶³ Regino, Anonymus és a hun-történet ide vágó szövegeit párhuzamosan közli Hóman (80. sk. l.), azonban az óceánt említő részt elhagyja.

felfogásának ez az érvényesítése hazai történetünk egyik jelentős korszakának átértékelését eredményezte. Mit sem számít, hogy merő önkény jellemezte eljárását. Minél inkább eltér előadása a valóságtól, annál határozottabban tűnik elénk az V. István-kori Magyarország uralkodó osztálya. Ez azt akarta hallani, hogy a múltban legyőzhetetlen volt, s nem tudott betelni a visszaemlékezéssel, mily messzi tájak látták ősei fegyvereit. A múlt dicsőségével kiáltó ellentétben volt a jelen kicsinyessége, s minél kevésbé tudott az utóbbin változtatni, annál csapongóbb fantáziával növelte az előbbit. A történelemnek tehát pótolnia kellett számára mindazt, ami jelenéből hiányzott.⁶⁴

Azt, hogy mily érzékeny műszer módjára mutatja a krónikafírás a kor hangulatának rezdüléseit, azonnal megértjük, ha megvizsgáljuk, az imént tárgyalt eseményeken mit változtatott Kézai. A békés, szelid természetűnek látszó Ákos mesterrel szemben ő két vérfürdőt rendeztet. Az egyik folyamán Lél és Bulcsú haláláért, valóra váltva fenyegetésüket, az összes német foglyokat, szám szerint 20 000-t, köztük nőket és gyermekeket, lemészároltatja, a másik során, az augsburgi csata után elfogottakat, úm. nyolcezer lovagot és csatlóst irgalmatlanul lefejeztet.⁶⁵ Amíg tehát Ákos mesternél az utóbbi foglyok arra szolgálnak, hogy általuk magyarok nyerjék vissza szabadságukat, Kézainál esztelen öldöklés áldozatai lesznek. Joggal kérdezhetjük, vajon nem a hadi erkölcsök eldurvulását jelzi-e a változás, s nem a magyar haderő kötelékébe beosztott kun kontingensek pusztító zsákmányolása hozta-e közel a X. századot Kun László korához? Az osztrák krónikák IV. Bélát okolták a sok kegyetlenségért, amelyet népüknek a magyaroktól el kellett szenvedniök, valójában azonban a vándorlás és kalandozások korának újjáéledéséért a nomadizáló kunság társadalmi elmaradottsága volna okolható, amelyen a királynak akkor nyilván nem állott módjában változtatni. Kun László korára azonban az uralkodó mintha maga sem akart volna már emberibb hadi szokásokat. Ha Kézai felfogását azonosítjuk a királyi udvar, a királyi környezet érzelmeivel, az eldurvulással szembeállítva Ákos mester emberies gondolkozásának mondható.

⁶⁴ Azt, hogy mily követelően nyilvánult meg a történetírással szemben a kor kívánsága, leginkább úgy érzékeltethetjük, ha megismételjük, hogy a történetíró egykor kancellár volt, viszonylag független helyzetben, aki tehát hivatásánál fogva hozzászólt, hogy a valósághoz igazodva gondolkozzék. Magatartásának megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy a XIII. századi Európa a történetírástól — mint látni fogjuk — nem kívánta meg, hogy a valósághoz ragaszkodjék, azt tükrözze.

⁶⁵ SRH I. k. 169. sk. 1.

A kalandozásokról szóló két fejezet, mint már jeleztük, szerzőnk írói magatartásának megismeréséhez is tanulságos felvilágosítással szolgál. Ennek jellemzésére példa gyanánt az Erchanger és Berthold sváb grófokról szóló részt idézzük. Sorsuk jól ismert, több egykori kútfő megemlékezik róluk. I. Konrád király ellenzékéhez tartoztak, merészen szembe szálltak a püspökökre támaszkodó uralkodóval, mire ez, egyébként sógoruk, 917-ben lefejeztette őket.⁶⁶ A magyaroknak semmi közük sem volt a két testvér halálához, az ősgesta azonban félreértve és összetartozóknak véelve Continuator Reginonis 917. évi következő két feljegyzését: „Ungarii per Alamanniam in Alsatiam et usque ad fines Lothariensis regni pervenerunt. Erchanger et Berahtold decollantur; fuerant comites Alamannici”,⁶⁷ nekik tulajdonította kivégzésüket. Az, hogy az ősgesta követte el a tévedést, Anonymusból világosan kitűnik. Anonymusnál, akinek éppen Ákos mesterrel egyezése bizonyítja, hogy mindketten az ősgestából merítettek, Continuator Reginonis szövege ily formában olvasható: A magyarok „Alemanniam . . . et regnum Lathariense igne et gladio consumperunt et Erchangenum atque Bertoldum duces eorum decollaverunt”.⁶⁸ Ákos mester az ősgesta időbeli egymásutánját földrajzival is megtoldva, Erchangert megtette lotaringiai, Bertholdot brabanti hercegnek és Strassburg beiktatásával egész ütközetet konstruált: „Lothoringensem ducatum igne et gladio vastaverunt, ubi circa Strozburg, que in Latino dicitur Argentina, in quodam prelio Echardum ducem Lothoringie et Pertoldum ducem Barbancie, qui ei venerat in auxilium, captivantes decollaverunt”.⁶⁹ A szövegek egymás mellé állítva oly félreérthetetlenül bizonyítják Ákos mester önkényes eljárását, hogy felesleges is hangsúlyoznunk: a lotaringiai hercegeknek és a brabanti grófoknak nincs közük Erchangerhez és Bertholdhoz. Ugyanakkor meggyőzőnek, hogy írónk, képzeletére hagyatkozva, folyamatos elbeszéléssé szereti kikerekíteni a töredékes adatokban rejlő elszigetelt tényeket.

Ez a mesélő kedve különös erővel nyilvánult meg X. századi történetünkről szóló utolsó fejezetében, a 62.-ben.⁷⁰ Helyzete itt mindenképpen könnyű volt. Egyrészt az anyagot készen kapta a Botond-mondában, csak le kellett jegyeznie és formába öntenie

⁶⁶ Dümmler III. k. 611. l., Cartellieri, A.: *Die Weltstellung des deutschen Reiches 911—1047*. München u. Berlin, 1932. 6. sk. l., Müller—Mertens, E.: *Das Zeitalter der Ottonen*. Berlin, 1955. 41., 43. l.

⁶⁷ M. G. H., SS. I. k. 615. l.

⁶⁸ SRH I. k. 110. l. Téves az 5. jegyzet feltételezése, amely szerint halálukat Anonymus tulajdonítja a magyaroknak.

⁶⁹ SRH I. k. 309. l.

⁷⁰ SRH I. k. 310. sk. l.

az énekesektől hallott szöveget, másrészt elhatározása megvalósításában örömét lelhetette, mert a megénekelt esemény alkalmas volt mind saját, mind a feudális társadalom nemzeti büszkeségét sokszorozni. Anonymus tudott a mondáról, mivel azonban csak szájhagyományból ismerte, elutasította.⁷¹ Botond és két vezértársa hőstetteit felsorolva kijelentette: „Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higyjétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a történetíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beleírni.”⁷²

A monda archaikus voltát egyaránt mutatja a tárgy, amelyről szól és a mód, ahogyan az eseményt elbeszéli. Az énekesek görög és magyar vitézről zengtek, miközben nemzetük képviselőivé tették őket. A két harcok küzdelme nem lovagi párharc, hanem paraszti birkózás. Az izmok erejének és az ügyességnek ily összemérése régóta és folyamatosan részesült művészi megörökítésben. Először szkíta aranylemezekon,⁷³ de később is, amidőn már lovagi harcmodor dívott, a küzdők letették fegyverüket és egymást derékon kapva igyekeztek ellenfelüket földhöz vágni. A Képes Krónika XIV. századi miniatura bár nem Botondot, hanem Szt. Lászlót és a leányrabló kunt ábrázolja birkózva, akárcsak a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásának fametszete.⁷⁴ A költészet a képzőművészettel párhuzamosan tolmácsolta az egymást követő századok felfogását, sőt megőrzött archaikus vonásokat még a XVI. században is, annak ellenére, hogy akkor már nemcsak a gótika, hanem a renaissance világnézetének elemei is gazdagították szemléletét. Ilosvai Selymes Péter énekében Toldi Miklós mint jó vitéz a bús özvegy sorsának megbosszulására vállalkozik, ellenfelét lovagi szokás szerint tollküldéssel hívja ki párbajra, teljes lovagi fegyverzettel indul a Nyulak szigetére, de azután a csónakban hagyja fegyvereit és a cseh bajnokot „szörnyű rángatással” fásasztja.⁷⁵ A küzdelem Konstantinápoly előtt is eltart egy kis óráig, amíg Botond úgy földhöz nem vágja ellenfelét, hogy az kileheli lelkét.

⁷¹ Horváth 297., 301. sk. 1.

⁷² Pais D. fordítása. *Magyar Anonymus* 76. 1., SRH I. k. 87. 1.

⁷³ László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp., 1944. 424. sk. 1.

⁷⁴ Ua. 421. sk. 1., Vargyas Lajos: *Kutatások a népballada középkori történetében*. Ethnographia 71(1960) 494. sk. 1.

⁷⁵ Régi Magyar Költők Tára. IV. k. Bp., 1883. 245. 1.

Ákos mester feljegyzése, bár csak tartalmi kivonat, elárul valamit az előadás népköltészeti jellegéből. Erre emlékeztet az elbeszélés fonalának ellentéteket kiemelő fűzése és az események menetét élénkítő fokozás. Nagyobb ellentét a szó szoros értelmében el sem képzelhető, mint a görögök és magyarok képviselőinek termete közötti. Az óriás, emez a legkisebb honfitársai közt. Mélyértelműen nagy a távolság azok közt is, akiknek érdekéért küzdenek. A görög császáráért, a magyar nemzetéért lép porondra. Az ellenfelek a küzdelem megkezdése előtt egymást mülják felül a hetvenkedésben. Az óriás egyszerre két magyarral kész mérkőzni, Botond három görögöt akar maga előtt látni. Igaz, nem bajt vívni valamennyiükkel, hanem a végső tisztesség megadásához segítségül, amennyiben egyikük feladata volna az elszálló lelket felfogni, a másiké az élettelen testet eltemetni. A győzelem díja az a census, amelynek fizetése a császárt terheli, ha Botond a nyertes. Szintén korszerű mondai elem, oly jól illik a X. századi viszonyokhoz, amikor találóan jellemzi Bizánc és nomád szomszédai kapcsolatát. Census fizetésével távoltartani a nomádokat éppen olyan megszokott politikai fogás volt, mint a hatalmi viszonyok változásával megtagadni a fizetést. Mondánk is ily szószegéssel fejeződik be, hogy aztán következményeül a magyarok egész Görögországot végig pusztítsák és hatalmas zsákmánnyal — arannyal, drágakövekkel és végtelen nyájakkal — térjenek haza, s e költői igazságszolgáltatással megadassák maguknak rablásaikért a felmentést.

Ehhez a mondai fonalhoz külön szállal szövődik a bizánci érckapu bárddal beszakításának elbeszélése. A jelenet Botond erejét hivatott bizonyítani. A magyar vitéz vezérének, Apornak parancsára üti a hatalmas rést, amely akkora, hogy azon egy ötéves gyermek ki-be járhat. Anonymus őrizte meg a fontos mozzanatot, hogy a mondában említett kapu nem érc, hanem aranykapu. Konstantinápolynak valóban volt ily kapuja, a *χρυσή πόρτη* a város nyugati részében, amelyen a győztes hadvezérek diadalmenetei szoktak keresztül vonulni. Marczali Henrik⁷⁶ figyelemre méltó hasonlóságot talált az aranykapunak a Botond-mondában és két történeti esemény leírásában való említése között. Az egyik Theophanes tudósítása: 813-ban Krum bolgár kán teljes hadi erejével körülvette Konstantinápolyt, illetlen és ördögi áldozatokat mutatott be az Aranykaputól a tengerig terjedő réten, majd felszólította a császárt, engedje meg hogy lándzsáját az Aranykapuba szúrja, amikor pedig a császár ezt megtagadta, visszavonult sátrába. A másik leírás a Gallus-féle

⁷⁶ A *Botond-monda történeti kapcsolatai*. Akadémiai Értesítő 27 (1916) 92. sk. 1.

Chronicae Polonorum-ban olvasható: 1018-ban Chrobry Boleszláv, Lengyelország első királya feleségül kérte Jaroszláv kijevi nagyfejedelem, Szt. Vladimir fia és utóda nővérét, amidőn pedig elutasításban részesült, háborút indított, elfoglalta a várost, kardjával áthasította az aranykaput s bámulói előtt nevetve jegyezte meg: A tőle rútul megtagadott királyleányt nem feleségévé, hanem ágyasává teszi, hogy az oroszok gyalázatára megtorolja a nemzetiségén esett sérelmet. Marczali szimbolizmust lát a barbárok zsákmányszomját csillapíthatatlanul tápláló gazdag városok aranykapujának beszakításában, hasonlóságot egy város elfoglalása és egy nő birtokbavétele között.⁷⁷

A monda, mint tárgya és archaikus vonásai egyaránt igazolják, X. századi eredetű. 969 az utolsó év, amely mint a magyarok bizánci kalandozásának időpontja szóba jöhet,⁷⁸ ezen az éven túl már nem volt olyan esemény, amelyhez bizánci vonatkozású emléképp hozzá tapadhatott volna. Az énekesek száján természetesen még módosulhatott részleteiben a szöveg, lényegében azonban változatlan maradt. A lényeg az, hogy a monda hőse nem uralkodó, nem hadvezér, nem is előkelő ember, hanem egy a népből. Erejét Apor vezér parancsára mutatja meg. Alakjában a nép önmagának teremtett emléket: Botond a legkisebb a magyarok közt, mégis képes egyedül győzni, még pedig önzetlenül, mert a dicsőséget nem magának szerzi meg, hanem nemzetének s nem számít jutalomra. De nem is kap. A nép képzelete nem juttat számára hatalmat és gazdagságot, megtartja a magáénak, hogy alakjában megtestesülve lássa az önmagában szunnyadó képességeket.⁷⁹ Anonymus megkísérelte, hogy Botondot és dicsőségét, ha már elhomályosítani nem lehetett, az uralkodó osztály javára lefoglalja. Botondot Árpád korában szerepelteti, megteszi Lél és Bulcsú társának és hatalmas balkáni hadi vállalkozások hőségévé. Szerinte ők hárman tűzokat vesznek a bolgároktól, behatolnak a Szófia és Philippopolis közti Vaszil-kapuig, elfoglalják a rác földet és elfogják ennek hercegét, átvágnak az Adriai tengerig, beveszik Spalato várost és meg-

⁷⁷ Fehér Géza: *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége*. Bp., 1940. 9. l., egyszerűen a hadüzenet jelének tekinti lándzsának kapuba szúrását, Theophanesnek Marczalitolól is idézett szövege azonban ennek a magyarázatnak ellenmond: „In ipsam Chrysen portam hastam infigere ab imperatore expetiit: quo petita respuente in proprium tentorium recessit” (*Chronographia*. Ed. I. Classen, Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonn, 1839. I. k. 785. l.). Ez a szöveg semmiképpen sem értelmezhető úgy, mint Fehér tette: vagy megfizeti követelését a császárral, vagy beszúrja lándzsáját a kapuba.

⁷⁸ Pauler, Szt. István 91. l.

⁷⁹ Marczali i. m. 98. l.

hódítják Horvátországot.⁸⁰ Ugyancsak Anonymus az augsburgi csatavesztést követően vele bosszultatja meg két vezértársa halálát, őt hozza győzelmesen haza. Felruhazza előkelő rokonsággal is, megtéve atyjává a besenyő Kölpenyt, Tas vezér nagybátyját, egyre azonban még az ő képzelőereje sem elég: nem tudja a XII—XIII. század fordulóján szereplő nagy nemzetségek egyikének sem az ősvé tenni. Nincs ugyanis olyan ismert család, amelynek hagyományaiiban mint ős élne, s éppen e hagyományok hiányában nem tud Árpáddal hatalmas birtokokat sem adni neki jutalmul hőstetteiért. Így Botond nála is utódok nélkül maradt, azaz a néptől elszakítása és az uralkodó osztályba való végleges beiktatása nem sikerült. A Győr nemzetségből származó Óvári családban meg lett volna ugyan a hajlam, hogy a névhasonlóság alapján Botond alakját összeolvassza a XI. századi Boto bajor lovaggal, akit ősenek szeretett látni, célját azonban nem sikerült elérnie, valószínűleg azért, mert a Botond-monda a magyarság körében meggyökerezett.⁸¹

A XIII. századi Botond-nemzetség családi hagyományaiiban, a névhasonlóság alapján, több joggal élhetett volna a mondai hőstől származás hiedelme, ez a nemzetség azonban igen szerény vagyonú volt s így a hozzá kapcsolódás még nem jelentette szükségképpen az elszakadást a néptől. Anonymusnak tudomása lehetett a Botond nemzetség birtokainak fekvéséről, tudhatta, hogy a Száva menti Kölpeny vár közelében terülnek el, talán ezért is tette meg a várnak nevet adó Kölpenyt Botond rokonának,⁸² azonban maga is oly nagy távolságot láthatott a kalandozáskori vezérré avatott Botond és a XIII. századi nemzetség helyzete között, hogy óvakodott az utóbbit, talán mert túlságosan is közel állott a néphez, a monda hőstől származtatni. Ákos mestert együttérzése kora hatalmasaiival visszatartotta, hogy bármelyiküket is olyan vitéz rokonságával ajándékozza meg, aki nem dicsekedhet előkelő származással. Tartózkodása, bármennyire nem a valósághoz ragaszkodásból sarjadt, ez alkalommal a történetíró kötelességét teljesítette vele. A nyereség, hogy megmentett az utókor számára egy mondat az elkallódástól, oly jelentős, hogy önmagában is elismerésünk kifejezésére készlet.

A XI. század történetét tárgyaló részben két olyan fejezetet találunk, amelyek anakronisztikus jellegük miatt, sem az ősgesta, sem a Kálmán-kori Gesta Ladislai regis írójától nem származhatnak, ellenben valószínűsíthető, hogy szerzőjük Ákos mester volt. Az egyik, a 80. fejezet Endre és Levente hercegek Rusciába kerülését beszéli el. A következőképpen: A lengyel fejedelem udvarából,

⁸⁰ SRH I. k. 86. sk. 1.

⁸¹ Marczali i. m. 99. sk. 1.

⁸² Vö. Karácsonyi I. k. 273. sk. 1., Györffy 120. l.

ahol testvérükre, Bélára tekintettel részesültek vendéglátásban, Lodoméria királyához mennek, ez azonban nem fogadja be őket. Útjuk a cumanusokhoz vezet, de itt meg kémeeknek nézik őket s csak egy magyar fogoly közbelépésének köszönhetik megmenekülésüket. A cumanusoktól, akik egy ideig visszatartják őket, jutnak el végre Rusciába.⁸³ Az események időpontjával, a XI. század közepével nem egyeztethetők össze a Lodoméria királya és cumanus elnevezések, a Ruscia név előfordulása pedig az általánosan elfogadott értelmezéstől eltérő magyarázatot kíván.

A volhiniai Vladimir város Nagy Vladimir kijevi fejedelem uralkodása alatt (980—1015) keletkezett s más városokhoz hasonlóan, amelyekben megbízott helytartók, vagy a fejedelem fiai, rokonai kormányoztak, egész országrész központjává lett. Amint a többi városban a helytartók magukat fejedelmeknek nevezték és fegyveres kíséretükre támaszkodva kormányoztak, ugyanaz megtörtént Vladimírben. Hasonlóképpen az a jelenség is megisméltódott, hogy az országrész a városról kapta nevét.⁸⁴ Vladimir város neve a magyarországi latinságban Lodomeria alakban honosodott meg,⁸⁵ valószínű azonban, hogy ez a latin országnév a magyar „Lodomér” alak közvetítésével alakult ki. Lodoméria királyáról a XI. század közepén nem lehet beszélni, az ellenben feltehető, hogy a gesta eredeti szövegében Lodoméria hercege állott s ezt a kifejezést II. Endre királyi címének hatása alatt változtatta meg egy XIII. századi interpolátor. II. Endre ugyanis nem érve be bátyjának, Imrének címeivel, a „rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serrviae” mellé 1206-ban felvette „Galliciae”-t és „Lodomeriae”-t is.⁸⁶

Szintén korszerűtlen az 1040-es években a kománok földjén át vezetni a két herceg útját. A bizánci kútfőkben *κόμενοι*, *κόμεναί*, a gestaiban pedig Cumani néven a polovecek szerepelnek (polovec jelentése: fehér). Ők kelet felől sorrendben a besenyők és az orosz évkönyvekben torkoknak nevezett úzok után jutottak az orosz fejedelemségekkel érintkezésbe. Előcsapataikkal 1055-ben érték el a fejedelemségek határát, 1061-ben megvívták első csatájukat, 1068-ban pedig véres győzelmet arattak három orosz fejedelem felett.⁸⁷

⁸³ SRH I. k. 336. 1.

⁸⁴ Kliutschewskij, W.: *Geschichte Russlands*. Herausgegeben von F. Braun und R. von Walter. I. k. Leipzig und Berlin, 1925. 149. sk., 160., 133. 1.

⁸⁵ Melich János: *László, Ulászló*. M Ny 37 (1941) 152. sk. 1.

⁸⁶ Fejérpataky László: *Oklevelek II. István király korából*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XVI. k. 4. sz.) Bp., 1895. 40. 1., Szentpétery 101. 1.

⁸⁷ Kossányi Béla: *Az úzok és kománok történetéhez a XI—XII. században*. Száz. 57—58 (1923—1924) 526. 1., Kliutschewskij i. m. I. k. 289. sk. 1., SRH I. k. 42. 1., 3. j.

Az évszámok nem hagynak kétséget, hogy 1040 körül Vladimír-ből tovább keletre Jaroszláv kijevi nagyfejedelem (1019—1054) udvarába tartva, Endre és Levente nem juthattak kománok közé. Ezek hatalma alá csak a XI. század végén került a dél-oroszországi, moldvai és havasalföldi síkság⁸⁸ s ettől fogva már el lehetett képzelni, hogy Vladimír-ből Kijevbe — kerülővel — igyekvők érintik a kománok földjét. Fel lehetne éppen tennünk, hogy cumanusokon az úzokat ill. torkokat kell értenünk, akik a polovecektől vagy kománoktól ill. a XI. század közepén már elérték a Dnyeszter vonalát. Annak ellenére is megkockáztathatók ezt az állítást, hogy az úzokat a gesta „Cunus”-oknak nevezi. Úgy foghatnók ugyanis fel, hogy a magyar kun nevet, amelynek a „Cumanus” és „Cunus” egyaránt tükörképe, a gesta a Béla hercegről szóló részben az úzokra vonatkoztatva „Cumanus” alakban használta. Ez esetben azonban, mivel a „Cuni” megjelölés utolsó okleveles említése 1201-ből ismeretes, Anonymus pedig csak a „Cumani” nevet használja,⁸⁹ azt is fel kellene tennünk, hogy a „Cumani” elnevezés a XI. század közepi rövid érvényesülése után egy évszázadra háttérbe szorul, majd újból felszínre tör. Mindez eléggé valószínűtlenül hangzik. Elfogadhatóbb megoldásnak látszik a „Cumani” név itteni előfordulását XIII. századi interpolációnak fogni fel.⁹⁰

Nem anakronisztikus a XI. században a Ruscia elnevezés. Ez használatos később is, amint hogy Anonymus a kijevi fejedelmi család uralma alatt álló területet szintén Rusciának nevezi,⁹¹ bár mind nála, mind a gestában a Rutenia megjelöléssel is találkozunk. A probléma máshol rejlik. A tény, hogy fejezetünk Lodoméria és Ruscia között különbséget tesz, a továbbiakban pedig a gesta akkor is Rusciát, nem pedig Lodomériát mond, amidőn igazolhatóan vladimíri eseményekről szól, Gerics József⁹² annak bizonyosságául tekinti, hogy a fejezetnek „legkésőbbben a XI. század végén már meg kellett lennie”. Bár Gerics szellemes érvelése igen tetszetős, mivel arra hivatkozhat, hogy Kézai Lodomériát beleérti Rusciába, következtetését nem tartjuk elfogadhatónak. Véleményünk szerint éppen fordítva áll a dolog. Mint ismeretes, a valóság az, hogy Ruscia nem önálló részfejedelemségekből alakult, hiszen az Oroszország elnevezés a XI—XII. században is élt, a részfeje-

⁸⁸ Kossányi i. m. 527. l.

⁸⁹ Gerics 26. l.

⁹⁰ Domanovszky Sándor: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Száz. 67 (1933) 183. l.*, Györfly György: *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. Antiquitas Hungarica 2 (1948) 173. l.*

⁹¹ SRH I. k. 42. l.

⁹² Gerics 28. l.

delelmések élére pedig az uralkodó család tagjai egymás közti gyakori osztozkodások során váltakozva kerültek, s a fejedelemségek az egyes ágak birtokává csak idővel lettek.⁹³ Ezek szerint az az előadás archaikusabb, amely egységes Rusciáról beszél, Lodóméria önállóságának érzékeltetése pedig inkább a XII. század végére, nem pedig a XI. századra jellemző, amint hogy Anonymus is saját korának viszonyaira gondolva szolt Szuzdalról, Kijevről, Halicsról, miközben Szuzdalt egyenesen Rusciával azonosította („Ruscia, que vocatur Susudal”), továbbá a galíciai és lodoméri hercegekről.

Bármennyire kétségtelen tehát, hogy Kézainál régibb a gesta most tárgyalt része — mivel ez a kapcsolat akkor is fennmarad, ha szövegünket nem a XI. század végén keletkezettnek tekintjük —, a fejezetet vagy lényeges részeiben interpoláltak, vagy a XIII. században keletkezettnek kell tartanunk. Minden valószínűség szerint az interpolátor Ákos mester volt, de a legtöbb érvet szintén mellette lehet felhoznunk akkor is, ha az önállóan fogalmazó személyét keressük. Döntőnek arra vonatkozólag, hogy nem egyszerű interpolátor volt, az elbeszélés jellegét tartjuk. A tárgy, amelyről szolt mesészerű, de mentes minden, Kézaira oly jellemző túlzástól. Nem hiányzik az ihletet adó ösztönzés sem. Ákos mester gyermekkorától kezdve két testvérével együtt IV. Béla öccsének, Kálmán szlavóniai hercegnek udvarában nevelkedett, Kálmán pedig 1226 előtt, amíg Szlavónia élére nem került, halicsi király volt. Trónjától ismételtelen előzetve, nyugtalan viszonyok közt uralkodott⁹⁴ s ezekre emlékezhetett környezete akkor is, amidőn, már Szlavóniában, Ákos mester tagja lett a hercegi udvarnak.

A másik XI. századi tárgyú rész, amelynek szerzője minden jel szerint Ákos mester, a váci egyház I. Géza király általi alapításáról szolt. Száma szerint a 124. fejezet ez. A késői eredetre utal maga az elbeszélés esemény. A váci püspökséget Szt. István szervezte meg, ami oly közismert volt a XII. század elején, hogy akkor senki sem állíthatta I. Géza királyt negyedszázad előtti alapítónak. Másfél-század múlva azonban a birtokokat adományozó jótevő és az alapító személye már összeolvadhatott annyira, hogy az utóbbi érdeme teljesen feledésbe merült. Ákos mester nem a tulajdonképpeni alapítást ecsetelte, hanem előzményéül egy csodálatos eseményt írt le. Elbeszélése szerint Géza király és László herceg előtt, amidőn a legalkalmasabb helyet keresték, ahol a váci székesegyház felvolna építhető, hirtelen egy hím szarvas jelent meg agancsai közt égő gyertyákkal, majd az erdő felé iramodva egy helyen megállott,

⁹³ Kliutschewskij I. k. 206., 175. sk. 1.

⁹⁴ Györffy 167. l.

amidőn pedig a vitézek nyilazni kezdték, a Dunába ugrott és eltűnt.⁹⁵ A leírás az Eusztách-legenda motívumait tartalmazza, s annak magyarországi meghonosodását jelzi. Ez a legenda i. sz. a VII. században Bizáncban keletkezett, de elterjedt Nyugat-Németországban s kultusza élénk volt Rómában. Benne a vadásznak maga Krisztus jelenik meg hím szarvas képében, agancsai közt sugárzó feszületet hordva. A gesta elbeszélésében a legendán kívül az alapító monda is felismerhető. Ebben a mondatípusban, amely Bizáncban és Franciaországban egyaránt feltűnik, szarvas mutatja meg a helyet, hol kell építkezni. A két motívum, amelyek a Nagy Károly-mondában együttesen szerepelnek — itt ragyogó aranykeresztrel ékes szarvas határozza meg az aacheni székesegyház helyét —, Magyarországon külön-külön, de összekapcsolódva is ismeretes lehetett.⁹⁶

Arra vonatkozólag, hogy Ákos mester a hazai viszonyokra alkalmazva miért iktatta be az Eusztách-legendát elbeszélésébe, feltevésekre vagyunk utalva. Az Eusztách-kultusz nem volt élénk Magyarországon, legalább is a XIII. század közepe előtt nyoma sincs. Ekkor, 1264-ben IV. Béla Csúton premontrei monostort alapít Szt. Eusztách tiszteletére, ugyanebben az évben egyik udvari klerikusát, László mester honti főesperest a pápa, 1265-ben maga a király „archidiaconus sancti Leustachii”-nek nevezi. Mintha csak a főesperesség a magyar Eusztách-kultusz központja lenne, annak ellenére, hogy nem ismerünk oly adatot, amely szerint itt Eusztáchról nevezett egyház állott volna. Arra, hogy a premontreiek honosították meg a szent kultuszát, azért nem gondolhatunk, mert a rend nemcsak Magyarországon, de máshol sem tűnt ki Eusztách emlékének ápolásával. Mint legvalószínűbb feltevést meg kell tehát kockáztatnunk, hogy Csúton a király kívánsága tette azt a szerzetesek különös kötelességévé. IV. Béla figyelmét — így fűzhetjük tovább a feltevések láncolatát — László mester irányíthatta Eusztáchra, ugyanő adhatott neki tanácsot a monostor alapításánál, míg maga olaszországi útjain diplomáciai küldetési során ismerkedhetett meg a szent tiszteletével, vagy ha ez már virágzott a honti főesperességben, a kultusz újabb mozzanataival. Végül ugyancsak az ő hatása alatt és kedvért keresve iktathatta be gestájába udvari klerikus társa, Ákos mester, történetivé formálva és királyok személyéhez kötve a legendát.⁹⁷

⁹⁵ SRH I. k. 394. l.

⁹⁶ Moravcsik Gyula: *A csodaszarvas mondája Bizáncban*. Ethnographia 37 (1926) 146. l., Berze Nagy J.: *A csodaszarvas mondája*. Ethnographia 38 (1927) 73. sk., 162. l.

⁹⁷ Mályusz Elemér: *A „csúti főesperesség”*. LK 40 (1969) 274. sk. l.

Tárgyalásunk fonala ezzel a királyi udvarba vezetett vissza bennünket. Ezt többé nem is kell elhagynunk. Nem egyedül azért, mert szerzőnk itt szerzett tudomást mindazokról a fejleményekről, amelyeket III. Béla uralkodásától kezdve szükségesnek talált munkája befejező részében megörökíteni. Mielőtt emlékei alapján összefoglalta volna a XIII. század hét évtizedének történetét, előbb a gesta előadását a királyság megalapításától kezdve kiegészítette két feljegyzéssorozat adataival. Az egyik lajstrom a királyok halálának pontos dátumát tartalmazta, valamint azt, hogy hol vannak eltemetve, a másik uralmuk tartamát tüntette fel szintén napnyi pontossággal. Az utóbbi adatokra a kancelláriának volt szüksége, mert ahhoz, hogy okleveleiben a király uralkodási évét feltüntethesse, tudnia kellett, hogy a trónralépés epochális napjától mennyi idő telt el.⁹⁸ Az első lajstrom adatait a kancellária — munkája közben — nélkülözhetette, valószínű tehát, hogy nem ott vezették a jegyzéket. Annál fontosabb volt az udvar klerikusainak testülete, a kápolna számára, hogy tudja, melyik egykori királyért mely évfordulón kell halotti misét mondania, róla imáiban megemlékeznie. Régi és általános hagyomány szerint a nagyobb egyházi testületek világszerte számon tartották jötevőik halálának napját, mivel azonban felesleges volt tudniuk az elhalálozás évét, azok a könyv formájú naptárak, amelyekben megörökítették az elhunytak emlékezetét, az év feltüntetését mellőzték. Ily kalendáriumokat Magyarországon is vezettek.⁹⁹ Az a jegyzék, amelyhez Ákos mester — feltevésünk szerint — hozzájutott, más jellegű volt, mert az évszámokat is tartalmazta.¹⁰⁰ Mindkét jegyzék, a középkori

⁹⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy királyi okleveleink a XI—XII. században — nem kivétel nélkül — csak időnkint tüntetik fel az uralkodási évet.

⁹⁹ Knauz Nándor: *Kortan.* Bp., 1876. 117. sk. 1., Dankó, J.: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae.* Bp., 1893. 433., 438. 1.

¹⁰⁰ Azt bizonyosnak mondhatjuk, hogy ő fűzte a gesta-hoz a II. Géza halála (1162) utáni feljegyzéseket. Ezek, a 169. és 170. fejezetek (SRH I. k. 461. sk. 1.), áthidalják az úrt, amely a XII. századi folytató munkája és III. Bélával kezdődő saját fogalmazványára közt tátong. Már csak valószínű, bár nagy mértékben, hogy ugyanő iktatta be a hasonló jellegű időrendi feljegyzéseket a XI. század közepétől kezdődően a gesta-ba. A terminus ante quem itt Kézai gesta-ja; ebben már megtaláljuk a kérdéses adatokat, még pedig sokszor hibásan, annak jeléül, hogy átírás, másolás során torzultak el az Ákos mesternél még teljes számok. Van jogosultsága a feltevésnek, hogy a XII. század közepe előtti feljegyzéseket elődei — tehát az ősgesta, a Gesta Ladislai regis, a XII. századi folytató — maguk illesztették szövegükbe. Több azonban a valószínűsége, hogy az ő elhatározásán múltott fennmaradásuk. De ez a probléma még további kutatást igényel. Diplomatikai irodalmunkból ugyanis sajnálatosan hiányzik annak vizsgálata, hogy más kancelláriák hogyan vezettek nyilvántartást az uralkodói évekről. Maguknak

királyi udvar életének többi írásos emlékével együtt, megsemmisült. Így nem fog túlzásnak látszani, ha azt mondjuk, hogy Ákos mester elismerést érdemlő munkát teljesített azzal, hogy a két jegyzék adatait átmentette a gesta-ba s ezzel történettudományunk kronológiai rendszerező munkáját jelentékenyen megkönnyítette.

az adatoknak kritikai mérlegelése terén Mátyás Flórián tanulmányainak megjelenése óta érdemleges kutatás nem folyt. Nem hallgathatjuk el, hogy a gesta XII. századi időmeghatározásai csak nehezen egyeztethek össze egyrészt a külföldi kútfők évszámaival, másrészt magukkal az eseményekkel. Nem igazítanak el a fennmaradt és hiteleseknek bizonyult magyarországi oklevelek sem, mert ezek III. és IV. István korában nem tüntetik fel a napi keltet s így még akkor is, ha az uralkodási évet megadják, megengedik, hogy ugyanarra az esztendőre egyenlő joggal tegyük két év eseményeit. Találgatásokra és feltevésekre így bőségesen nyílik alkalom. Pauler szükségesnek találta, hogy eltérjen a gesta évszámaitól s magyarázatait Domonovszky is követte kritikai jegyzeteiben. Csakhogy az első évszám elutasítása menthetetlenül maga után vont, hogy a többi is bizonytalanná lett, a napi kelték és a hét napjai közti összefüggés pedig összezavarodott. Ugyanakkor az oklevélszövegek egymással is ellentétben maradnak. III. István 1162-i oklevelének szavai: „ego Stephanus dei gratia sublimis ac triumphator rex Hungarie . . . paterni regni gubernacula deo auxiliante obtinens” (Nagy I. i. m. I. k. 2. l.) másra alig magyarázhatók, mint arra, hogy uralmát IV. István legyőzése után visszanyerte. Viszont IV. István egyetlen oklevele Esztergomban 1163-ban kelt, ami arra mutat, hogy öthónapos és ötnapos uralma talán mégsem 1162-re esik, hanem mint Pauler is számította, 1163-ra. Ezzel az oklevéllel kapcsolatban még azt sem lehet mondani, hogy másolatban maradván fenn, elírás az évszám. Az oklevél feltünteteti ugyanis az éven kívül az epactát (XIV) és az indictiót (XI) is, ezek pedig 1163-ra illenek (Reg. Arp. I. k. 102. sz., Fejér II. k. 166. l.). A gesta évszámai lehet hogy nem helyesek, azonban logikusan következnek egymás után s ez a rendjük tartalmi magyarázgatásokkal nem bontható meg. A probléma megoldásának feltétele, hogy az évszámszerű feljegyzések eredete és jellege beható vizsgálat alá kerüljön és eldőljön, vajon folytatólagosan egymás után rótt feljegyzések-e egész terjedelmükben vagy esetleg utólag nyertek-e kiegészítést.

VI. A GESTA FOLYTATÁSA

Az utolsó — a gesta-kiadás számozása szerint a 171 — 180. — fejezetek a kortárs munkája. Az író érdeklődését, szemléletét, kritikai érzékét ezek is jól mutatják. Talán még élesebben, mint az előző részek, ahol a hagyományos szöveg eleve befolyásolhatta. Itt teljesen szabad volt keze; azokat a jelenségeket s úgy emelhetette ki, amelyeket és ahogyan jónak látta. Nyoma sincs, hogy örült volna az alkalomnak. A lehetőség, hogy korlátozás nélkül írhat és ráhelyezheti a zárókövet egy generációk által épített munkára, nem lelkesítette. Sajátságos, hogy a gesta mint egész nem inspirálta. Mintha nem is terjedelemre jelentős munkát folytatna, egészen az utolsó szűkszavú, feljegyzésszerű fejezetek mintájára állította össze adatait III. Béla, Imre és a gyermek III. László koronázásáról, haláláról, temetéséről, kiegészítve vázlatát egy-két megemlékezéssel.¹ Hozzájuk képest II. Endréről részletesen szól. Jellemzően uralma egyházi vonatkozású mozzanatait emeli ki. A keresztes háború, a Szentföldön szerzett ereklyék és ezek itthoni sorsa, Szt. Erzsébet és férje, Lajos tübingiai örgróf állanak az elbeszélés központjában.²

A prépost azonban nem takarja el a történetírót. Ez, híven munkája előző fejezeteiben vallott felfogásához, a valóságot könnyű szívvel feláldozza előre kitűzött célja érdekében s mit sem törődve

¹ IV. Béla intézkedéseit III. Bélának tulajdonító megjegyzéseiről már szoltunk. Imre királlyal kapcsolatban mindössze azt említi meg, hogy özvegyét, Konstanciát, II. Alfonz aragon király leányát II. Frigyes császár a pápa tanácsára vette feleségül. Ákos mester helyesen emeli ki III. Ince szerepét. A császár és Péter aragóniai király legfiatalabb leánytestvére, Sancha eljegyzése ügyében 1202-ben valóban ő hozta létre a megállapodást, ugyanő vezette a tárgyalásokat, hogy Sancha helyébe az özvegy, Konstancia lépjen, majd irányította a további tárgyalásokat, amíg végül 1208-ban Frigyes és tíz évvel idősebb jegyese között a megállapodást ratifikálhatta. (Winkelman, E.: *Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig*. [Jahrbücher der Deutschen Geschichte] II. k. Leipzig, 1878. 51., 79. sk. 1., Schirrmacher, F. W.: *Kaiser Friedrich der Zweite*. I. k. Göttingen, 1859. 38. l.).

² A Gertrud királyné megöléséről szóló rész XIV. századi betoldás; szerzője János ferences provinciális. (Horváth 256., 267. 1.).

a tényekkel, a király felmagasztosult alakját állítja az utókor elé. Ákos mester szerint II. Endre azért vesz részt a hadjáratban, mert fogadalmát kívánja teljesíteni, a Szentföldön az egyiptomi szultán ellenében a kereszties sereg kapitánya és vezére lesz, s csakhamar a győzelem dicsősége fűződik nevéhez. A valóságban a király a konstantinápolyi császárságot kívánta megszerezni. Apósa, Courtenay II. Péter császár halála (1217) után számított anyósa és rokonai — köztük nővére, Margit, a thessalonikéi régenskirályné — támogatására, további híveket pedig újabb családi összeköttetések szövésével, fiainak, leányának eljegyzésével igyekezett szerezni. Hadseregével hazatérőben katonai hatalmát próbálta megmutatni, ezért is kímélte azt Palesztinában. 1218 január elején indult haza, addig a kereszties had minden látható eredmény nélkül töltötte idejét. A hadműveletek, amelyek célpontja Szíria lett volna, egyszerű portyázások maradtak. Maga II. Endre ezek közül is csak az elsőben vett részt, amidőn pedig, az eredménytelenség hatása alatt, a keresztiesek vezérei úgy döntöttek, hogy Szíria helyett Egyiptomot fogják megtámadni, már hazatérőben volt. Egyébként fellengzős törekvése célját nem érte el, mert a hadjárat eredménytelensége kiábrándítóan hatott az érdekelt uralkodókra.³ Helyes ellenben Ákos mester meghatározása, hogy a magyar király palesztinai tartózkodása mindössze három hónapig tartott.

Egyedülállóan érdekes részleteket köszönhetünk Ákos mesternek II. Endre ereklyevásárlásairól. Megtudjuk, hogy megszerezte Szt. István első vértanú és Antiochiai Szt. Margit fejét, Tamás apostol és Szt. Bertalan jobbját. A négy szent közül kettőnek kultuszát a lovagi élet népszerűsítette. István első vértanú a lovak védőszentje volt,⁴ Margitot Szt. György női megfelelője gyanánt tisztelték, s ezért is ábrázolták úgy, mint a sárkány legyőzőjét.⁵

³ Pauler II. k. 63. sk. 1., Hóman, M. tört. I. k. 23. sk. 1. Vö. Waas, A.: *Geschichte der Kreuzzüge*. I. k. Freiburg, 1956. 258. sk. 1.

⁴ Lex. f. Theol. IX. k. 1052. 1. (Beitl).

⁵ Künstle, K.: *Ikonographie der christlichen Kunst*. II. k., *Ikonographie der Heiligen*. Freiburg i. Br., 1926. 422. 1. Kultusza már a XII. század elején virágozott Magyarországon. Álmos herceg, Kálmán király megvakított öccse két egyházat is alapított tiszteletére: Meszesen bencés monostort, Dömösön pedig társaskáptalant (PRT XII/B. k. 449. 1., Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső: *A zichi és vásonkeői Gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*. I. k. Pest, 1871. 2. 1., Reg. Arp. I. k. 107. sz.). Bár Szt. Margit emlékét a VII. sz. óta a nyugati egyházban, főleg Angliában, élénken ápolták, s így az onnan is eljuthatott Magyarországra, mivel a görög egyházban sokkal régebb és elterjedtebb volt kultusza (Lex. f. Theol. VII. k. 19. 1., [Baus]), feltehető, hogy Álmos herceg bizánci közvetítéssel s talán éppen szentföldi útján ismerkedett meg vele.

A lovagi étellel összefonódottságukat tükrözi egy érdekes archaeológiai lelet, a XIII. század közepéről való kigyópusztai övcsát is, amely lovagi csatajelenetet ábrázol, a hozzátartozó négy gomb feliratai pedig egy-egy szentnek a segítségét kérik. Ezek a szentek István, Bertalan, Margit és Jakab,⁶ vagyis az Ákos mester által említett négy szent közül három kultuszának elterjedtségére a csat közvetlen bizonyítékul szolgál. II. Endre relikvia-szerzési akcióját a divat magyarázza meg. Magyarország csak utánozta nyugati szomszédait. Kelet már a keresztes háborúkat megelőzően nagy tömegben szolgáltatott Európának relikviákat. Márk apostol maradványai 829-ben kerültek Velencébe,⁷ II. Ottó császár görög házassága a Miklós-kultusz németországi meghonosodását mozdította elő és a lotaringiai kolostori élet reformálói nem maradtak el a fejedelmek mögött az ereklyék importálásában.⁸ Amíg szentek ereklyéinek adásvételénél a jóhiszeműség még feltételezhető, „sok más” relikviától, amelyek jellegéről Ákos mester a továbbiakban ízelítőt ad, „a család, hazugság és lelkiismeretlenség”⁹ fogalmai nem választhatók el.¹⁰

Ákos mester azonban nemcsak azt hitte el, hogy II. Endre valóban Áron vesszejének darabját és a kánai korsók egyikét hozta magával, hanem az ereklyék csodatevő erejének tulajdonította a királlyal, hogy hazatértekor az országot békés állapotban találta. A valóságban II. Endrét teljes felfordulás várta. Helytartója, János esztergomi érsek képtelen volt a rendet fenntartani, a féktelen előkelők elfogták, kiüldözték az országból, jövedelmeit lefoglalták.¹¹ Maga II. Endre 1219-ben a sátán csatlósainak nevezte azt a sok hatalmas urat, akik semmibe véve rendelkezéseit gyalázatosan megzavarták a békét és az országot ellenség módjára sanyargatták.¹² Ha tehát az ország állapota és az ereklyék hiteles-

⁶ Tóth Zoltán: *A kigyópusztai csat jelentősége*. Turul 47 (1933) 15. l.

⁷ Künstle i. m. II. k. 434. l.

⁸ Hauck IV. k. 78. sk. 1.

⁹ Hauck IV. k. 84. l.

¹⁰ II. Endre ereklyeszerzését elbeszéli Thuróczy krónikája nyomán S. Runciman, azonban sajtóságságos módon úgy, mintha semmi kétely sem ébredt volna fel benne forrása szavahihetősége felől. (*A History of the Crusades*. III. k. Cambridge, 1955. 148. l.: „King Andrew was delighted to obtain one of the water-jugs used at the marriage feast at Cana”. 149. l. 3. j.: „Andrew had also obtained the head of St Margaret, the right hands of St Thomas and St Bartholomew and part of Aaron's rod”. Nem tudjuk, mely kritikai elvek alapján nem fogadja el Runciman forrásának István vértanú ereklyéjéről szóló előadását.

¹¹ Pauler II. k. 69. l.

¹² Knauz I. k. 222. l.

sége közt kapcsolat lett volna, II. Endre ugyancsak hamar meggyőződhetett szerzeményeinek értéktelensége felől. Egyébként a relikviák további sorsáról is értesülünk Ákos mestertől. Mint elmondja, Benedek királynéi kancellár felszólította a prelátusokat, menjenek a hazatérő király elé, s akik eleget tettek utasításának, azok egyháza részesült a kegytárgyakból.¹³ A király fogadására sietők bizonyára ajándékokkal kellett hogy kedveskedjenek s így a szétosztogatott ereklyék mintegy a prelátusok áldozatkészségének méretét jelezték.¹⁴

Tartózkodóbban, mint várnók, szólott Ákos mester Szt. Erzsébet-ről. Feltűnő, hogy nem emlékezik meg királya leányának szentté avatásáról (1235). Csak házasságkötésének idejét (1221) és férje nevét mondja meg, az előbbit elég körülményesen, bár számunkra tanulságot nyújtóan: „Transactis itaque novem annis rex generosam Elyzabet filiam suam nobili viro Lodouico Turingie lantgravio copulavit.”¹⁵ A logikus az volna, hogy a kilenc évet attól az időponttól számítsuk, amelyről a szerző közvetlenül előbb szólt, tehát a király Szentföldről visszatérésétől, 1218-tól. Erről azonban szó sem lehet. Erzsébet (szül. 1207) életkörülményei jól ismertek, s így tudjuk, hogy anyja, Gertrud 1211-ben jegyezte el Hermann türingiai tartománygróf fiával, ugyanakkor bőkezűen megállapított hozománnyal elbocsátotta,¹⁶ az esküvő pedig 1221-ben ment végbe. Ákos mester a kilenc évet Gertrud királyné halálától számította. A királynét 1213-ban gyilkolták meg, halálának évétől azonban Ákos mester 1212-t jelölte meg az előző fejezetben. Ezt a téves évszámot oly feljegyzésből írhatta ki, amelynek egyik következő adata a házasságkötés időpontját tartalmazta. Ez, 1221, valóban a kilencedik év a tévesen megállapított 1212-től számítva. Vagyis Ákos mester, a feljegyzéssel kezében, és annak adatához viszonyítva, számítása eredményéül helyesen mondja, hogy az esküvő a kilencedik évben ment végbe.

Szükszavúságát látva kétszeresen feltűnő, mily részleteket tart megemlézésre érdemesnek Erzsébet férjéről: Sok év múltán felvette

¹³ II. Endre második feleségének, Jolánta királynénak, a Capeting-ház ifjabb ágából származó Courtenay II. Péter konstantinápolyi császár leányának valóban volt kancellárja. Ezt bizonyítja egy 1224-i királynéi oklevél, amely a veszprémi prépostot, Bertalant megnevezi mint kancellárt (Fejér III/1. k. 469. l., Fejérpataky 50., 98. l., Szentpétery 116. sk. l.). Ega fia Benedekről, aki az első névszerint ismert királynéi kancellár, Ákos mester megemlékezése az egyetlen adat, utalása helytálló voltában azonban nincs okunk kételkedni.

¹⁴ Másként Györffy, 172. sk. l.

¹⁵ SRH I. k. 466. l.

¹⁶ Pauler II. k. 41. l., Wertner 438. sk. l.

a keresztet, Jeruzsálembé ment, ahol meghalt, emlékünnepeét ugyanitt kegyelettel megtartják. Mindebből csak annyi a való, hogy IV. Lajos türingiai tartománygróf (1216—1227) 1227-ben, II. Frigyes császár felszólítását követve valóban elindult a Szentföldre, útközben azonban szept. 11-én Otrantóban meghalt. Itt temették el ideiglenesen, s a hazatérő türingiaiak innen vitték magukkal tetemeit.¹⁷ A nép ugyan szent gyanánt tisztelte, hivatalosan azonban nem kanonizálták.¹⁸ Érthetetlen, hogy Ákos mester miért tartja fontosnak állítólagos jeruzsálemi kultuszát kiemelni. Sem erre, sem Jeruzsálembé jutására egyetlen szóval sem céloz a tartománygróf részletes, XIII. századi hagiografikus életrajza. Ennek két adata volna csak a hiedelem kialakulásával kapcsolatba hozható: a jeruzsálemi patriarcha adta fel a haldoklónak az utolsó kenetet, a fehér galambok pedig, amelyek ágyát körülrepdesték s amelyeket rajta kívül káplánja is látott, amint kilehelte lelkét, kelet felé szálltak el.¹⁹ Mindez semmiképpen sem jogosít fel a határozott kijelentésre, amelyet Ákos mesternél olvashatunk.

A fejezet s általában a kortársként írott rész elkészítésénél Ákos mester már nem használt kancelláriai feljegyzéseket. Erről határozottan tanúskodik a mondat, amely II. Endre 1235-ben, uralma 30. évében bekövetkezett haláláról tudósít: „Migravit autem rex Andreas ad Dominum anno Domini M-o CC-o XXX-o V-o, tricesimo anno regni sui.”²⁰ Mivel II. Endre 1235. szept. 21-én halt meg,²¹ Ákos mester tévesen mondja, hogy ez uralkodásának 30. éve volt. Koronázásától (1205. máj. 29.) számítva is már a 31. uralkodási évre esik a király halálának napja. Ugyanakkor II. Endre több,

¹⁷ Winkelmann, E.: *Kaiser Friedrich II.* (Jahrbücher der Deutschen Geschichte.) I. k. Leipzig, 1889. 330. l., M. G. H., SS 30 /1. k. 642. sk. 1.

¹⁸ Lex. f. Theol. VI. k. 1195. l. (Drehmann), O. Holder-Egger, M. G. H., SS 30/1. k. 499. l.

¹⁹ Rückert, H.: *Das Leben des heiligen Ludwig, Landgrafen in Thüringen.* Leipzig, 1851. 60. l. Lehetséges, hogy Ákos mester abból a hagyományból merített, amely IV. Lajos nagybátyjával azonosította. III. (Jámbor) Lajos tartománygróf valóban eljutott a Szentföldre a harmadik keresztes hadjárat (1189—1191) alkalmával, részt vett az ottani harcokban és hazatérőben Ciprus szigetén halt meg. A két tartománygróf alakja a név azonossága alapján olvadhatott össze. Mily könnyen történhetett ez, mutatja a Bolko schweidnitz-i herceg udvarában 1301-ben keletkezett német költői munka, amely nagy anakronizmussal az 1190-ben elhunyt tartománygróf feleségének Szt. Erzsébetet teszi meg. (*Die Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwigs des Frommen von Thüringen.* Hrsg. v. H. Naumann. M. G. H., Dt. Chron. IV/2. k. Berlin, 1923. 201. l.). Ehhez a tévedéshez viszonyítva Ákos mester botlása kevésbé súlyosnak tűnik fel.

²⁰ SRH I. k. 466. l.

²¹ Pauler II. k. 128. l.

1235-ből fennmaradt oklevele²² a 32. uralkodási évet tünteti fel.²³ A jelenségnek az a magyarázata, hogy II. Endre, semmisnek tekintve III. László megkoronázását, a maga uralmát korábbról számította. A legtermészetesebbnek látszóan Imre halálától. Csak hogy Imre halálának napjával, amelyet Ákos mester 1204. nov. 30-ra helyez, a 32. uralkodási év, 1235-re vonatkoztatva, nem egyeztethető össze. Pauler a nehézséget azzal a feltevéssel hidalja át, hogy Imre 1204. szept. előtt halt meg²⁴ s így Endrének módjában állhatott, hogy 1235-ben mint 32. uralkodási évében bocsásson ki okleveleket. Ez a magyarázat ellenkezik az Imre halála napjával a gestában megörökített nov. 30-ával. Helyesebbnek látszik, ha úgy fogjuk fel, hogy Endre a maga uralmát László megkoronázásától (1204. aug. 26.) számította. Tehát nem Imre halálától, sőt nem is lemondásától. Ily módon az ellentmondás megszűnik. A gestában megadott uralkodási évnél eltérése az oklevelekben szereplőtől, ezzel együtt az említett kancelláriai gyakorlatnak, hogy ti. II. Endre Imre király közvetlen utódjának tekintette magát, figyelmen kívül maradása megerősíti feltevésünket, hogy Ákos mester a király halálának évét mint kortárs örökítette meg s nem kancelláriai jegyzéket használt. A napi kelet elmaradása szintén amellett szól, hogy adatát a szerző nem írott szövegből merítette. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a kancelláriai feljegyzés III. László adatait még tartalmazta.

A IV. Béláról szóló fejezetek a király koronázását, a tatárjárást, a Frigyes osztrák herceggel Bécsújhely előtt 1246-ban és Ottokár cseh királlyal 1260-ban Hainburgnál vívott ütközeteket emelik ki.²⁵

A koronázáson Ákos mester mint szemtanú maga is részt vehetett.²⁶ A két mozzanat, amelyet megemlít, erre mutat. Elmondja ugyanis, hogy IV. Béla oldala mellett öccse, Kálmán herceg vitte a királyi kardot, előtte pedig lovát Danilo vladimiri és halicsi herceg a legmélyebb hódolattal vezette. Mint már említettük, Ákos mester valószínűleg Kálmán szlavóniai herceg udvarában nevelkedett, a királyfi pedig, akit II. Endre 1214-ben a halicsiakkal elfogadtatott

²² Reg. Arp. I. k. 537—540. sz.

²³ Ugyanígy 1234-nek a 31. év felel meg. (Reg. Arp. I. k. 528—532., 534. sz.).

²⁴ II. k. 491. l.

²⁵ A 179. fejezet (SRH I. k. 469. sk. l.), amely a flagelláns mozgalomról, valamint az esztergomi érsek és a ferencesek közt IV. Béla temetkezési helye miatt kitört viszályról szól, a XIV. századi János provinciális műve (Horváth 258. l.).

²⁶ Györffy 168. l.

fejedelmüknek s akinek a pápával királyi címet és koronát adományoztatott, rex Ruthenorum-nak nevezte magát azután is, hogy országát végleg elveszítette.²⁷ Romanovič Danilo segítséget jött kérni bojárjai ellenében, s ezt minden jel szerint meg is kapta, mert 1235 végén sikerült országát visszaszereznie.²⁸ Ő vérrokona volt IV. Bélának, amennyiben ennek dédanyja, Euphrosina és az ő dédatyja, Izjaszlav kijevi nagyfejedelem, testvérek voltak.²⁹ Magatartása, hogy a koronázásnál vállalta a hűbéres szerepének eljátszását, a Magyarország és Halics közti kapcsolat gyökeres megváltozását jelentette. Élete ugyanis 1205-től, amidőn atyja halála után mint négy éves gyermek II. Endre fegyveres segítségével országa élére került, a magyar királlyal vívott folytonos harcban telt el. Ellenállását II. Endrének az a törekvése váltotta ki, hogy Halicsot közvetlen magyar kormányzat alá vesse, amivel szemben IV. Béla, szakítva atyja politikájával, feladta a magyar uralom illúzióját és beérte azzal, hogy befolyását közvetve érvényesítse.³⁰ Kálmán és Danilo szemtanú figyelmét vonhatták magukra, de olyan szemtanúét, aki tisztában volt szereplésük jelentőségével. Az sem érdektelen, hogy Ákos mester régi címével illette Danilót, noha az 1253-tól halicsi király volt.

A tatárjárás leírása nem részletező ugyan, de nem szűkszavúbb, mint általában az egész munka.³¹ Az események tüzetesebb ismeretetését azért is feleslegesnek vélhette Ákos mester, mert mint korábban jeleztük, minden jel szerint ismerte Rogerius könyvét és joggal gondolhatta, hogy az érdeklődő ott minden felvilágosítást megkaphat a tatárjárásról. Úgy látszik, olvasta Tamás spalatói főesperes (†1268) „Historia Salonitanorum” c. munkáját is. Fejezetének alig tíz soros szövegében két oly részt találunk ugyanis,

²⁷ Pauler II. k. 54. sk., 72. sk., 94., 175. l., Hóman, M. Tört. II. k. 20. l. Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.* Bp., 1916. 331. sk. l.

²⁸ Pauler II. k. 136. l. Magyarországi tartózkodását az évkönyvek is említik. (Hodinka i. m. 395. l.).

²⁹ Másrésztől mint Mstislav novgorodi fejedelem veje, sógora volt IV. Bélának, amennyiben ennek öccse, az 1234-ben elhunyt Endre herceg a fejedelem másik leányát vette feleségül (Hóman, M. Tört. II. k. 20. l.).

³⁰ Hóman, M. Tört. II. k. 35. sk. l.

³¹ Ákos mester a tatárokat mongoloknak is nevezi (Mangali sive Tartari). A hazai és külföldi történeti emlékek a tatár népvétet használják. A mongol névnek az 1301. évig terjedő magyar vonatkozású forrásanyagban, amint azt Gombos I—III. kötete tartalmazza, Csapodi Csaba indexe alapján felkeresve a megfelelő forráshelyeket, egyedül Jöhannes de Plano Carpininél akadunk nyomára. Ákos mesteren kívül Kézai említi a nevet „Mongli sive Tartari” (SRH I. k. 184. l.), továbbá a XV. századi Ebendorfer Tamás „Mangli qui et Tartari vocitabantur” alakban (Gombos III. k. 2209. l.), azonban mindketten kimutathatóan a gestát ismétlik.

amely kapcsolatba hozható a dalmáciai szerző művével. Az első szerint a tatárok három évig maradtak Magyarországon: „Manse-runt enim ipsi Tartari in regno Hungarie tribus annis.”³² Szerfelett különös kijelentés egy szemtanútól. Azt hinnők, hogy ha valamit megjegyeztek az emberek, az az idő volt, ameddig a tatárdúlás tartott. Esetleg másolási hibára is gondolhatnánk. Valószínűbbnek látszik azonban előttünk, hogy Ákos mester a főesperes következő mondatát értette félre vagy értelmezte tévesen: „Tribus ergo cla-dibus antedictis, videlicet ferro, fame, fera, totum regnum Hun-garie continuato *triennio* flagellatum ex divino iudicio penam suo-rum expendit non mediocriter peccatorum.”³³ Mivel a fegyver pusztításán kívül az éhség és vadállatok által okozott szenvedés a megpróbáltatás ideje már túlzás nélkül tehető három évre, Ákos mester pontos szöveget torzított el. A tatárjárás következ-ményeit ecsetelő mondat is értelmileg — sőt nemcsak így — meg-egyezik Tamás főesperes fogalmazásával:

Tamás főesperes

Licet autem barbarica rabies totum regnum Hungaricum immoderato *gladio* attrivisset, e vestigio tamen *famis* subsecuta pernicios miserabilem plebem tabe inedia devastavit. Instante namque furore Tartarico *non licuit* colonis miseris arvis *semina* tradere, non valuerit preterite messionis recogliere fruges. (Gombos III. k. 2244. l.)

Ákos mester

Et quia *seminare* illis temporibus *non potuerunt* Hungari, ideo multo plures post exitum illorum *fame* perierunt, quam illi, qui in captivitatem ducti sunt et *gladio* ceciderunt. (SRH I. k. 468. l.)³⁴

Az 1246-i és 1260-i ütközetek említésével Ákos mester mintha igazolni kívánta volna IV. Béláról mint hadvezérről adott jellem-zését: békeszerető férfiú volt, hadjáratokban és csatákban a leg-kevésbé sem szerencsés. Kudarc érte tehát annak ellenére, hogy az Ottokárral vívott csatában fia, István, az ifjabb király és Alpra, a kunok fejedelme vele tartottak. Az ő részvételükre utalással mintha még inkább ki akarta volna emelni Ákos mester Béla bal-szerencséjét, mely egész életén át üldözte.

³² SRH I. k. 468. l.

³³ 39. cap. (Gombos III. k. 2244. l. „Tehát ezen három említett csapás, tudniillik: fegyver, éhség és vadak által egész Magyarország, három egész sujtoló esztendőn át, bűneiért Isten ítéletéből istenigazában meglakolt.” Szabó Károly fordítása. Magyarország történetének forrásai. I. k. II. füzet. Pest, 1861. 84. l.)

³⁴ Az éhínségről a tatárjárás korának többi forrása is megemlékezik, így Rogerius (SRH II. k. 587. l.), Planctus destructionis regni Ungariae per Tartaros (SRH II. k. 597. l.). Vö. Curschmann, F.: *Hungersnöte im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte des 8. bis 13. Jahrhunderts.* (Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte. VI. Bd., 1. Heft.) Leipzig, 1900. 175. l.

Sajátságos módon éppen itt, az utolsó részben, ahol a bécsújhelyi eseményekről szól, oly finom megfigyelés és hangulatot tükröző érzékeny stílus jellemzi előadását, amely kiváló történetírónak is becsületére válna. Mivel ily jelző sehogy sem illik Ákos mesterre, helyesebb a körülmények véletlen összejátszásával magyaráznunk a sajtáságos jelenséget. Az értelmezést igénylő mondat így hangzik: „ducem bellicosum . . . gens occidit in prelio Hungarorum et transfixit per maxillam”.³⁵ Tartalma — amint Pauler³⁶ értelmezte: a krónika „úgy látszik, a herceg halálát saját népének tulajdonítja” — jól illik a hagyomány alakulásába. Harcias Frigyes halálának feltűnő körülményei a kortársakban ugyanis azt a gyanút ébresztették, hogy honfitársai ölték meg, utóbb pedig azt is tudni vélték, hogy halála bosszúból következett be. Ulrich von Lichtenstein, aki maga is részt vett az ütközetben, memoárszerű költeményében még csak azt találta különösnek, hogy egy könnyűnek látszó seb, amelyre Ákos mesterrel egyezően utal, okozta halálát: „er het niht wunden niwan ein / in sîn wange”.³⁷ Következő lépésül a sebesülést a „Continuatio Garstensis” „fraude vel malitia comite” bekövetkezőnek mondotta,³⁸ majd a „Chronicon Salisburgense” hangot adott gyanújának,³⁹ hogy azután egy későbbi salzburgi feljegyzés bizonyosan állítsa: cselvetés okozta a herceg halálát, a „Continuatio chronicae Magni presbyteri Reicherspergensis” (1279) pedig a gyilkos nevét is megmondja.⁴⁰ Ákos mester, a jelek szerint, kortársai hiedelmének adott kifejezést, eredetileg talán határozottabban is, mint ahogyan arról ma a gesta tanúskodik. Csak a Budai Krónika régebb kódexei (Acephalus, Sambucus), továbbá a Képes Krónika és ennek három változata (V₂, V₃, V₅) tartalmazza az általunk idézett szöveget, a Budai és a Dubnici Krónika, valamint a római kódex már így közli: „gens occidit Hungarorum in prelio”, végül a V₄ teljesen elejti a gyanú lehetőségét: „in prelio gens Hungarorum occidit”.⁴¹ Ákos mesternek gyanakvást sejtető szövege a má-

³⁵ SRH I. k. 468. l.: „a harcias herceget a magyarok csatájában nemzete ölte meg és állkapcsánál szúrta át”.

³⁶ II. k. 524. l.

³⁷ *Frauendienst*. Hrsgg. v. R. Bechstein. II. Teil. (K. Bartsch: *Deutsche Dichtungen des Mittelalters*. VII/2. k.) Leipzig, 1888. 257. l.

³⁸ Gombos I. k. 769. l.

³⁹ „vel a suis vel ab hostibus, sicut dubitatur, fuit interemtus” (Gombos I. k. 678. l.).

⁴⁰ Gombos I. k. 748. l. Vö. Ficker, A.: *Herzog Friedrich II der letzte Babenberger*. Innsbruck, 1884. 174. sk. l.; Lhotsky, A.: *Studien zur Ausgabe der Österreichischen Chronik des Thomas Ebendorfer*. *MIÖG* 57 (1949) 226. sk. l.

⁴¹ SRH I. k. 468. l.

solások során, úgy látszik, elhomályosulhatott s az átdolgozók a szórend megváltoztatásával próbálták több értelmet adni annak.

Ákos mester munkájának utolsó fejezete — a gesta számozása szerint a 180. — a szerzőt előnyös oldaláról mutatja. Megbízható írónak, akinek minden itteni állítását tények igazolják. Az 1271-i cseh háborúról egészében és részleteiben egyaránt tévedés nélkül szól. A hadjáratot II. Ottokár Ausztria, Stájerország, Karintia, Krajna megszerzése után a célkitűzéssel indította, hogy Magyarország nyugati határvidékén tartósan meg fogja vetni lábát. Pozsony, Nyitra, Nagyszombat, Óvár, Moson elfoglalása után azonban a Rába folyónál május 21-én visszavonulásra kényszerült, s a júl. 2-án megkötött békében, amely a IV. Béla-kori status quót állította vissza, le is mondott minden területi igényéről. Mivel Ottokár, ügyesen felhasználva a propaganda eszközeit, összefoglaló hadi jelentésében csak a számára kedvező eseményekről szólt,⁴² s mert az osztrák kútfők is a cseh király elhatározásával fátyolozták el kudarcát⁴³ vagy egyenesen győzelméről szóltak,⁴⁴ a német történetírás sokáig nem adott hitelt Ákos mesternek s csak miután tudomást vett a hadjárat egyes részleteit megörökítő magyarországi oklevelekről, látta be, hogy a magyar krónikás, nem pedig az említett osztrák kútfők érdemelnek hitelt.⁴⁵ Ákos mester pontosságát dicséri megemlékezése a brandenburiakról mint II. Ottokár híveiről. Ottó brandenburi örgróf Ottokár nővérét vette feleségül,⁴⁶ szövetségese volt a cseh királynak, aki a háborút lezáró békeokmányba be is vétette nevét⁴⁷ s így joggal feltehető, hogy részt vett a hadjáratban. Sem őt név szerint, sem a brandenburiakat az esemény nyugati forrásai nem említik meg, noha a „Continuatio Claustroneoburgensis” elég részletesen felsorolja a

⁴² *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého.* II/1. k. Praha, 1874. 292. l., Fejér V/1. k. 108. sk. l.

⁴³ *Continuatio Claustroneoburgensis:* „rex Otakarus . . . ex estu et labore nimium fatigatus . . . feliciter remeavit”; *Continuatio Vindobonensis:* „rex Boemie videns, quod pre nimia fame . . . diucius cum tanta multitudine stare non posset, secessit”; *Annales Praedicatorum Vindobonensium:* „rex Boemie . . . usque in Rab valida manu pervenit. Sed circa pentecosten dum expense deficerent, regressus Austriam”. (Gombos I. k. 766., 783., 182. l.).

⁴⁴ *Continuatio annalium Mellicensium:* „rex Boemie . . . cum victoria Austriam revertitur” (Gombos I. k. 756. l.).

⁴⁵ Huber I. k. 559. sk. l. már ily értelemben tárgyalja az eseményeket. Vö. Pauler II. k. 541. sk. l.

⁴⁶ Kronos i. m. 289. l.

⁴⁷ Fejér V/1. k. 115. l.

cseh király hadseregének kontingenseit.⁴⁸ Ákos mester figyelme bizonyára azért fordult feléjük, mert Ottó örgróf leánya, Kunigunda, az 1261-i bécsi béke értelmében IV. Béla fiatalabb fia, Béla herceg jegyese lett s a házasságot 1264-ben nagy ünnepségek közt kötötték meg.⁴⁹ A jelentéktelen kapcsolat csak a magyar királyi család viszonyaival ismerős kortárs szemében látszhatott oly fontosnak, hogy emlékezve reá, a brandenburgiakat megnevezze.

Pontos végül a fejezet s vele az egész munka záró híradása a király, V. István temetkezési helyéről: „sepultus est in ecclesia Beate Virginis in insula Budensi, in loco beginarum”.⁵⁰ A Margit-legenda XVI. század eleji magyar variánsa közelebről is meghatározza a helyet: a Nyulak szigetén, a dominikánus apácakolostor templomában a főoltár evangéliumi oldalán állott a király vörösmárvány koporsója.⁵¹ Csak abban téved a gesta, hogy az épület, amelyhez a templom tartozott, beginaház volt. Ennek az utalásnak azonban nem Ákos mester a szerzője, hanem a XIV. századi ferences provinciális, aki azzal, hogy az előkelő kolostort „monialis”, „sanctimonialis” lakóival beginaháznak nevezte, megjegyzésével rendjének a vetélytárs dominikánusok iránti ellenérzését juttatta kifejezésre.⁵²

⁴⁸ „Otakar rex collecta armatorum ex Austria, Styria, Bohemia et Karinthia, Saxonia, Polonia et ex aliis terris immensa multitudo Ungarum violenter ingrediens” (Gombos I. k. 766. l.).

⁴⁹ Wertner 496. sk. 1., Pauler II. k. 240., 259. sk. 1.

⁵⁰ SRH I. k. 471. l.

⁵¹ Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. VIII. k. Bp., 1879. 75. l., Gombos II. k. 1542. l.

⁵² Mezey László felteszi (*Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*. Bp., 1955. 25. l.), hogy a gesta a kolostort az alapítás jogilag tisztázatlan első periódusára gondolva emlékezőképpen nevezte beginaháznak. Ez nem valószínű. Ákos mester mint a kolostor „procurator et patronus”-a jól tudta, mily nagy kitüntetésben részesítette 1257-ben a pápa a kolostort azzal, hogy kivette az esztergomi érsek joghatósága alól és közvetlenül „in ius et proprietatem ecclesie Romane” fogadta (Gárdonyi I. k. 61., 63. l.). Ilyen értékes kiváltságot élvező kolostort csak lenéző szándékkal lehetett a beginaház elnevezéssel illetni.

VII. A KIRÁLYI KÁPOLNA

Az Ákos mestert megemlítő második oklevél, amely korunkra maradt, királyi káplánnak nevezi őt, s az utolsó egyike ugyanannak mondja. Az 1244-ben, ez 1268-ban kelt. A két dátum nem oly határvonal, amelyen feltevések segítségével át nem léphetnénk, amint hogy át is léptünk rajtuk az életrajzi adatok összeállításában. Azonban nemcsak az író felfogásából vont következtetések segítségével, hanem az adatok közti összefüggés valószínűsítésével is. Nem egyedül a nápolyi követjárásból és az V. Istvánra utalások hangjából kiolvasható érvek sorakoztathatók tehát fel emellett, hogy Ákos mester kapcsolata nem szakadt meg a királyi udvarral a fiatal uralkodó trónralépése után sem: a nevét 1272-ben említő oklevél tüzetesebb vizsgálata ugyanerre utal. IV. Lászlónak, a gyermekkirálynak ez a rendelete Ákos mestert csak budai prépostnak címezi ugyan, nem egyszersmind királyi káplánnak,¹ a feladat azonban, amelynek elvégzésére utasítja, ugyanaz, amellyel egyezőt IV. Béla reá mint udvari klerikusra bízott. A Nyulak szigeti apácák képviselőjét kellett annak a két esztergomi szőlőnek birtokába bevezetnie, amelyeket azok még V. Istvántól nyertek adományul. Mivel az apácák ügyvivője és védnöke tisztében Ákos mester 1266-ban és 1268-ban mint királyi káplán járt el,² joggal következtethetjük, hogy az 1272-i megbízatást ugyanily minőségben kapta. Mindez meggyőzően bizonyítja, hogy Ákos mester közéleti tevékenységének színtere végig a királyi kápolna maradt, s a királyi udvarban tartózkodása nem szorítkozott királynéi kancellársága idejére.

A királyi kápolna az uralkodó környezetében, udvarában élő egyháziak összességét jelentette.³ Mindazokat, akiket a világiaktól a klérushoz tartozásuk különböztetett meg, függetlenül attól,

¹ Wenzel IX. k. 6. l.

² Gárdonyi I. k. 63., 97. sk. l.

³ Klewitz, H.—W.: *Kanzleischule und Hofkapelle*. Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters 4 (1941) 226. l.

hogy szerzetesek vagy világi papok voltak-e, felszentelték-e már őket vagy csak az alsóbb rendeket vették fel, gazdag javadalmakat mondhattak-e a magukénak, vagy pályájuk kezdetén álltak. Iskolából imént kikerült kezdők és életük végéhez közeledő prépostok egyaránt tartoztak tehát közéjük. Ily különböző korú és képzettségű klerikusokra az uralkodónak azért volt szüksége, mert a munkakörök, amelyeket környezetében csak egyháziak tudtak ellátni, eltértek egymástól. Mindennapi teendő volt az istentisztelet, a liturgikus cselekmények végzése, aminek feltétele eleve a papi rendbe tartozás, de ugyancsak állandó elfoglaltság a segédkezés a kormányzati és diplomáciai teendőkben, első sorban pedig a latin fogalmazás és írás, amit a világiaknak a feudalizmusra jellemző idegenkedése az értelmiségi munkától hátrított a klerikusokra. Amíg a zsolozsmázást tanulók is végezhették, a misézés feltétele a felszentelés volt, s mert a liturgia más területén is az illetékesség megoszlott, azok a király környezetében élő papok, akik csak egyházi tevékenységet fejtettek ki, minden látszat ellenére sem olvadtak teljesen össze egyetlen csoporttá. Pedig ők összességükben élesen elhatárolódtak a diplomata-államkormányzati munkát végző klerikusoktól, akiknek tevékenysége oly mértékben világi jellegű, hogy teljesen közömbös, fel vannak-e szentelve, vagy csak az alsóbb rendek birtokosai. Egyébként az ő csoportjuk sem homogén, mert közülük egyesek, a kancellár vezetése alatt, egyre inkább hivatalyszerű intézménnyé fejlesztették munkahelyüket.

Az udvari papság, részekre szakadozottsága ellenére, tömör egység, mihelyt a világiakkal áll szemben. Míg ezek általánosságban az udvar tagjai, a klerikusok összessége külön elnevezés birtokosa. A kápolna megjelölés a Karoling-korból származik, jellege is akkor állapodott meg s ugyanakkor rögzítődött két további jelentése. Az egyik szerint a francia nemzeti ereklye, Tours-i Márton köpönyege, a cappa után a kápolna a királyi udvar ereklyéinek, kegytárgyainak, istentiszteleti felszerelésének őrzőhelye, a másik szerint mindazoknak az oratóriumoknak a neve, amelyek királyi birtokokon épültek fel, mint magánegyházak nem tartoztak a megyés püspök joghatósága alá s az országot járó uralkodónak, rövidebb-hosszabb tartózkodása idejére, alkalmat biztosítottak az istentiszteletek megtartatására.⁴ Ákos mester — ezt mint magától

⁴ A kápolna fogalmának tisztázása, hármasságának meghatározása H.-W. Klewitztól származik (*Königtum, Hofkapelle und Domkapitel im 10. und 11. Jahrhundert*. Archiv für Urkundenforschung 16 (1939) 102. sk., 119. l.). Felfogása általánosan elfogadottnak tekinthető. Teljes mértékben a magáévá tette a kápolna-problémát behatóan tárgyaló J. Fleckenstein (*Die Hofkapelle der deutschen Könige*. I—II. [Schriften der Monumenta

értetődő jelenséget tehetjük fel — bizonyára misézett szokottabb és ideiglenes tartózkodási helyeken egyaránt, s a királyi udvar előtt más liturgikus és egyéb egyházi teendőket szintén elvégezhetett, mindezek a maguktól értetődő részletek azonban, amelyekről mint sablonos teendőkről egyébként sem szólnak írásos emlékek, nem tarthatnak igényt figyelmünkre. Nekünk a kápolnának a királyi udvar klerikusait összefogó jelentése nyújt segítséget, ha Ákos mester tevékenységére, életpályájára, a hiányzó életrajzi adatokat pótlandó, a környezet segítségével némi fényt próbálunk vetíteni.

Annak ellenére, hogy a magyar klerikusok nem idegen mintaképet másolva követték a királyi kíséret tagjaiként az ereklyékkel az uralkodót útjain, hadjáratokba is, végezték az istentiszteletet, tettek eleget a kormányzati megbízatásoknak, fogalmazták az okleveleket,⁵ az uralom jellegének a társadalmi fejlődéstől meghatározott azonossága annyira hasonlóná tette a királyi kápolnát Magyarországon és a német birodalomban, hogy az utóbbi jellemző vonásaira, amint azokat a gazdag forrásanyag segítségével a történeti kutatás kielemezte, eredményesen utalhatunk hazai állapotaink ismertetésénél.

A leglényegesebb az a megállapítás, hogy a kápolna a királyság szervezetében a hatalom gyakorlásának nélkülözhetetlen eszköze azzal a rendeltetéssel, hogy az udvarból kiindulva segítse az uralkodó akaratának akadálytalan érvényesülését, szolgálja a centralizmus érdekét és biztosítsa az uralom tartósságát. Tehát a királyságnak oly megbízható és állandó szerv utáni igényét elégíti ki, amely alkalmas az uralom mindennapi feladatait az uralkodó megbízása szerint, azonban állandó együttműködése nélkül elvégezni. Tagjai nem irányítói a politikai életnek, nem részesei a hatalomnak, hanem segítői uruknak. „Nem a politikai döntés, hanem a királyi parancsok végrehajtása, a gyakorlati aprómunka az udvarban egyházi tevékenységük mellett a számukra kijelölt munkakör.” Szakismertük és rutinjuk képesíti őket, hogy a király idejének igénybevétele nélkül az uralom gyakorlásához nélkülözhetetlen mindennapi fel-

Germaniae historica 16/I—II.] Stuttgart, 1959, 1966. I. k. 110.1.), Kumoróvitz L. Bernát (*A budai várkápolna és a Szt. Zsigmond prépostság történetéhez. Tanulmányok Budapest múltjából* 15 (1963) 109. 1.) és Bónis György (*A capella regia és a pécsi egyetemalapítás. Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata.* 60. A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367—1967. Pécs, 1968. 21. 1.).

⁵ Fleckenstein (i. m. I. k. 3. sk. 1.) kiemeli, hogy a papság udvari szerepe nem germán eredetű, ugyanő hangsúlyozza, hogy hasonló viszonyok átvétel nélkül is egészen analóg új képződményekhez vezethetnek.

adatokat elvégezzék.⁶ Mivel minden uralom akkor szilárd, ha ellentmondó intézkedések nem keresztezik egymást, elengedhetetlen egyrészt a politika irányelveinek körültekintő megállapítása, közülök az örökölteknek a körülményekhez hajlítása, másrészt ingadozásoktól mentes alkalmazásuk. Mindennek személyi feltételét biztosítja a kápolna azzal, hogy tagjai kellő iskolai képzettséggel rendelkeznek, s papi fegyelem alatt élve legalábbis megtanulták, hogy érzelmeiken uralkodjanak, mint az udvar külsőleg is elhatárolt csoportja pedig mindennapi munkájuk során megszokták, hogy átadják egymásnak tapasztalataikat, s ily módon, generációk együttműködésével, az igazgatás elengedhetetlen folytonosságát biztosítsák.⁷ A szakszerűség, amely az eredményes uralkodás alapfeltétele, a feudalizmus keretei között náluk tűnik fel először mint a rendezett állami élet nélkülözhetetlen velejárója, egyszersmind a később oly hatalmasan elburjánzó bürokrácia csirasejtje. Ennek táptalaja is megvan már, amióta a kancellária a királyi intézkedések folyamatos írásba foglalásának szervévé fejlődött, s túlhaladva alkalmi oklevelek megírására, sőt kész szövegeknek megpecsételésére szorítókozó tevékenységén, a notáriusoknak és írnokoknak megadta a biztonságot, hogy a stereotip intézkedéseket gyakorlott kézzel megfogalmazzák és ezzel a királyi káplánokat tehermentesítve, lehetővé tegye, hogy ők figyelmüket az igazgatás oly magasabb területére összpontosítsák, amely már kormányzásnak is nevezhető.⁸

A kápolnának, tehát az udvar klerikusainak Ákos mester korában további sajátosan jelentős szerep is jutott: az állam, az ország egységének fenntartása, megőrzése. IV. Béla és fia, az ifjabb király, valamint a két királyné viszálykodása tette szükségessé a feladat elvállalását. Ekkortájt mind a négyen külön-külön udvart tartottak, legsajátabb híveik közül választott tisztség- és méltóságviselőktől környezve. Az előkelők a társadalom uralkodó rétegéből kerültek ki. Valamennyien, telve hatalomvágygal, egyre nagyobb jogkör, tekintély és gazdagság után sóvárogtak, útjukat pedig intrikák és fegyveres küzdelmek kísérték. A királyi család tagjai sorra befolyásuk alá kerültek, anélkül, hogy észrevették volna, hogyan történik, környezetük rabjaivá lettek. Az udvartartások mindegyikében a kancellárok is szerepet játszottak; az írásos

⁶ Ua., I. k. 109. sk., 112., 92. sk., 95. l., II. k. 105. sk. l.

⁷ Ua., I. k. 95. l., Hausmann, F.: *Reichskanzlei und Hofkapelle unter Heinrich V. und Konrad III.* (Schriften der Monumenta Germaniae historica. 14.) Stuttgart, 1956. 6. sk. l.

⁸ A káplánok jelentőségének az Ottók alatti növekedését kiemeli Fleckenstein i. m. II. k. 100. sk. l.

munka irányításán kívül mint tanácsadók első sorban bizonyára ők hallatták szavukat. Valamennyi udvarhoz külön kápolna is tartozott.⁹ Ahhoz, hogy a két király udvara az ország kettéosztását is jelentse, több időre, huzamosabb különélésre lett volna szükség.

Az uralkodók és a mögöttük álló főurak személyi ellentéteinek kivetítését az ország területére és a társadalomnak külön központok szerinti tömörülését gátolta, hogy a kormányzati munkát végzők valamennyien oly rendbe tartoztak, amely egyetemlegesen az értelmiség munkakörét látta el. Semmiképpen sem lehet e rendnek, a klerusnak, az állam érdekei iránti különös fogékonyságát értelmiségi munkájából sarjadó belátásával magyarázni. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy az állam hatalmának szilárdsága előnyös volt számára, s így legsajátabb érdekei is az ország egységének megőrzésére ösztönözték. Annak ellenére, hogy az uralkodó osztály állásfoglalása volt a döntő, s a kápolnának, mint az értelmiségnek a feudalizmus korában mindenkor, csak a világi és egyházi nagybirtokosság kiszolgálása lett volna a feladata, a káplánok erkölcsi magatartásukkal önkéntelenül is a közérdek felismerésére és megbecsülésére adtak példát. Anyagi és társadalmi helyzetük biztonsága tette őket erre képessé. Amíg a nádor vagy bármelyik udvari méltóság minden percben elveszíthette tisztét, ha egy nálánál használhatóbb, az uralkodó számára több előnyt ígérő vetélytárssal került szembe, addig az egyháziak elmozdíthatatlanok voltak javadalmukból. Amit kockáztattak, az egy még nagyobb javadalom elnyerésének reménye volt. Amíg azonban kezdő klerikus számára létfontosságú, hogy életét minél előbb és minél szilárdabb alapokra helyezze, ezért ők mint káplánok is uruk érdekeinek feltétlen kiszolgálói, egy prépost már megengedhette magának, hogy meggyőződését követve, véleményét tanács formájában megmondja.

A kápolnát a társadalmi fejlődés emelte a magaslatra, ahol tagjai viszonylagos szabadság birtokában nyilváníthatták véleményüket. Amikor a káplánokat udvari szolgálataik jutalmául a királyok javadalmak birtokosaivá tették, az egyház kárt szenvedett, mert egyrészt kikapcsolódott tevékenységéből sok képzett tagja, másrészt jövedelmi forrásainak tekintélyes része világi célok szolgálatába került. Egyidejűleg azonban a széles világi hatáskörhöz jutott klerikusok tekintélyükkel és hatalmukkal az egyházi érdekek védőivé, sőt elmozdítóivá lettek. A király kárát látta annak, hogy

⁹ A királyné kápolnaispánját, Ambrus mestert 1268-ból név szerint is ismerjük abból az oklevélből, amelyet éppen Ákos mesterrel együtt állított ki (Gárdonyi I. k. 98. l.).

legközvetlenebb munkatársai nem vakon engedelmeskedő szolgák, hanem mint az egyházi rend tagjai önállóan gondolkoznak és készek akár szembe szállani vele, ugyanakkor előnyére volt, hogy ezek gondolkozásukban önállósulva szélesebb látókörrrel, nagyobb felelősségérzettel eltelve, a korábbinál magasabb színvonalon tudják ellátni az állam, a közösség szolgálatát. Kormányzati, diplomáciai munkakörben csakúgy, mint a történetírás területén.

Ha a tagjait viszonylagos önállósághoz juttató kápolnaszervezet háttér gyanánt állítjuk az Ákos mesterről fennmaradt néhány megemlékezés, életrajzi adat mögé, ezek beszédesebbeknek bizonyulnak, mint amilyeneknek tanulmányunk elején megismertük őket. Plasztikusabbá teszik az ismert tényt, hogy nem a polgárok választásából lett pesti plébános. Erre különben formális bizonyítékunk is van: előbb szerepel plébános gyanánt, mint Pestnek a papjuk választását biztosító kiváltságlevele kelt.¹⁰ Egyébként ily bizonyíték hiánya sem igazolná a fejlett városi életre jellemzően elképzelt választást. Mihelyt jövedelmező beneficiumról volt szó, a király mindjárt élt ajánlásával, közölte, hogy kit szeretne a javadalom birtokában látni, s kívánságát az érdekeltek parancsnak vették. Mivel Ákos mester esetében ily feltevésre nincs szükségünk, kétségtelen, hogy a plébániát a királytól nyerte adományul, akárcsak a székesfehérvári örkanonokságot, majd a budai prépostságot. Mindhárom egyházi tisztsége jövedelmi forrás volt, ismereteink szerint egyre növekvő hasznót biztosítva számára. Minthogy udvari szolgálatának ellenértékei voltak a beneficiumok, s ezeket azért kapta, hogy állandóan a király környezetében tartózkodhassék, otthon helyettesekkel képviseltette magát és végeztette el az egyházi tisztségével összefüggő teendőket. Mivel mindez az egyház életében világszerte és Magyarországon egyaránt rendszeresen megisméltendő jelenség volt, nincs semmi okunk Ákos mester esetében kivélt keresnünk.

Az Ákos mesterről szóló 1244-i adat oly megbízatás teljesítése közben mutatja, amilyenhez hasonlót naponta kaphattak a királyt káplánok. Szlavóniába kellett mennie, hogy ott megállapítsa két olyan birtok határát, amelyeket még a király öccse, Kálmán volt halicsi király és Szlavónia hercege adományozott egyik hívének. Ákos mester kiküldetését indokolta, hogy IV. Béla tiszteletben kívánta tartani a muhi csatában halálosan megsebesült herceg rendelkezését, megerősítette és megújította tehát az adományt, ugyanakkor azonban szükségesnek találta saját érdekeinek megvédését is. Mivel a birtokok eredetileg Körös királyi várhoz tartoztak,

¹⁰ Gárdonyi I. k. 33. l., Reg. Arp. I. k. 762., 781. sz.

vigyáznia kellett, hogy elcsatolásuk ne járjon a vár birtokállományának sérelmével. Ákos mester feladata a határnak a helyszínen mindkét félt megnyugtató kijelölése s részletes leírása volt. Írásos jelentésének szövege került azután be a királyi kancellária által kiállított oklevélbe, amelynek jelentőségét mutatja, hogy aranypecsétet függesztettek reá.¹¹ Bár feltehető, hogy Ákos mester — klerikusi pályára lépése előtt — tagja volt a szlavón hercegi udvarnak,¹² arra nincs szükség, hogy a kiküldetés mögött indítóokul különleges helyi ismereteit keressük. Megbízatása oly kis terület körülhatárolására szolt, hogy esetleges korábbi szlavóniai tartózkodásának emlékei nem sok segítséget nyújthattak neki. Valószínűnek tartjuk ellenben, hogy hasonló megbízatásokban már pesti plébánossága előtt, mint beneficium nélküli klerikus eljár, lévén az ad hoc kiküldetés a káplánok mindennapi feladata. Egyidejűleg bizonyára részt vett a királyi oklevelek — diktálás utáni — írásában, majd szerkesztésében, fogalmazásában. Későbbi királynéi kancellársága nemcsak amellet szól, hogy értett az írásos munka irányításához, hanem, mivel a jártasságot gyakorlatból kellett és volt szokás megszerezni, azt is valószínűsíti, hogy fogalmazott és írt okleveleket. Feltevésünket támogatja, hogy a német királyi kancelláriának volt olyan vezetője, aki még kancellár korában is kivette részét az írásos munkából.¹³

Nem maradt azonban sokáig egyes konkrét kiküldetéseket végző és oklevélíró káplánoknak. Királynéi kancellárságával (1248—1261) egyidejűleg széles felhatalmazás birtokában találjuk, amint egész megye családjainak sorsa felől rendelkezik. Ügkörének fontosságát mutatja, hogy társa, akivel 1249-ben eljár, a hatalmas kiterjedésű Zólyom megye ispánja volt.¹⁴ Feladatul a szepesi birtokviszonyok felülvizsgálatát nyerték s megbízatásuk része volt IV. Béla nagyméretű restitúciós akciójának, amellyel a király a tatárjárás tanulságait megszívlevél uralmának gazdasági és katonai alapjait megerősíteni és a joggal kezekbe került birtokokat visszaszerezni törekedett. Valószínű, hogy a fegyveres erőt, amely bizonyára nélkülözhetetlen volt, hogy a bizottság érvényt szerezzen döntésének,

¹¹ Smičiklas i. m. IV. k. 224. sk. 1.

¹² Györffy feltevése, 167. l.

¹³ Hausmann (i. m. 120. sk. 1.) kiemeli, hogy Wied Arnold kölni prépost, III. Konrád birodalmi kancellárja személyesen állított ki okleveleket, ilyeneket tollba mondott, mások által fogalmazott és kiállított szövegeket pedig javított és befejezett.

¹⁴ Mikó comes, a Balassa család őse. (Mályusz Elemér: *Turóc megye kialakulása*. Bp., 1922. 152. l., Zolnay László: *Dönch mester és a Balassák ősei*. Turul 51 (1937) 26. sk., 38. l.)

— hiszen nem egy az érdekeltek közül vagyona és társadalmi kiváltságai elvesztésétől tarthatott —, az ispán kísérete jelentette, s azt is feltehetjük, hogy ugyancsak az ő kancelláriai személyzete végezte az írásos munkát. A tulajdonképpeni teher oroszlánrésze azonban már Ákos mesterre hárult. Neki kellett, amint birtokról birtokra vonultak, a tulajdonos által jogának igazolására felmutatott okleveleket megvizsgálnia, azok bizonyító erejét mérlegelnie s a tényleges határokat az oklevélben olvasható leírással egybevetnie.¹⁵ Az ispánnal együtt hozott határozatai előtt, amelyekeken tehát birtokok sorsa fordult meg, mindenkinek meg kellett hajolnia. Még olyan tekintélyes prelátus sem számíthatott elnézésre, mint a szepesi prépost, amidőn Almás falura vonatkozó birtokjoga felől vallatva, arra hivatkozott, hogy II. Endre adománylevele a tatárjáráskor elpusztult. Bár ő nem vesztette el birtokát,¹⁶ meg kellett jelennie a király előtt, hogy ott a kancellár és az ispán jelenlétében előterjessze védekezését. Mint látszik, IV. Béla sem hitt a pusztulásra hivatkozásnak: meghagyta ugyan Almást a prépost birtokában, de csak anyja, Gertrud emléke iránti kegyeletből s mert, mint mondotta, a szepesi egyház tőle, a királytól s elődeitől nem részesült adományban.¹⁷

Ákos mester szepességi útját bizonyára több hasonló követte, ezekről azonban, forrásaink pusztulása következtében, alig van emlékünk. Közülök az 1255-i királyi megbízatásáról fennmaradt oklevél nemcsak azért értékes, mert valószínűsíti feltevésünket, hanem mert bizonyítja, hogy a király meg volt elégedve a közben budai préposttá lett királynéi kancellár működésével. Feladatul Ákos mester ekkor a Trencsén megyei Bolondóc vár egykori birtokállományának felülvizsgálatát és a jogtalan kézbe jutott tartozékok visszaszerzését kapta. Megbízatása megegyezett tehát az 1249-ivel. Csakhogy most társ nélkül járt el, egyedül saját kíséretétől követte. Volt saját pristaldusa, aki a feleket megidézte s volt notarius, aki a határjárást elvégezte helyette, a birtokot körülövező jeleket pedig leírta. Fegyveresekről nem esik szó, de ilyenekre nem is volt szüksége. Pótolta őket a viszonyok rendező dése s hogy

¹⁵ Szerepének jelentőségét tanúsítja, hogy IV. Béla 1255-ben, tehát a következő évben, a zólyomi ispánról említést sem téve, egyedül őt nevezi meg, mint aki királyi felhatalmazásra négy ekényi területet, a későbbi Micseletfalvát addigi birtokosainak meghagyta és rábizta (reliquit et assignavit. Fejér IV/2. k. 287. l.). Vö. Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Bp., 1934. 76. l.

¹⁶ *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely Gy. Bp., 1953. 190. l. (A mezővárosi fejlődés.)

¹⁷ Fejér IV/2. k. 46. sk. 1.

a társadalmi fejlődés a megyei önkormányzatot kibontakoztató szakaszba lépett.

Az epizód, amely Ákos mestert munkája közben mutatja, több bolondóci várjobbágy és Erne mester viszályának elintézése. A várjobbágyok azt panaszták, hogy ellenfelük elfoglalta egyik örökös birtokukat. Ákos mester akkor szabályszerű bírói eljárást folytatott le: az alperest pristaldusával megidézttette maga elé megfelelő időpontra; miután az azzal védekezett, hogy a földet vétel útján szerezte, meghallgatta a felek kölcsönös érvelését, majd tanácskozva a jelenlevő nemesekkel,¹⁸ határozatilag utasította a felpereseket, hogy 14 felsorolt várjobbággal — nyilván a tekintélyesebbekkel — tegyék le az állításukat igazoló esküt, amelyet egyébként az alperes maga is felkínált nekik, amidőn pedig a felperesek a kijelölt határonapon a curialis comes, várjobbágyok és várnépek jelenlétében visszakoztak és kijelentették, hogy a föld Erne jogos birtoka, ezt a királytól nyert bírói hatalmából kifolyólag végérvényesen az alperesnek ítélte, végül jegyzője vizsgálata nyomán feltüntetve a határokat, kiadta ítéletlevelét.¹⁹ Mint látjuk, Ákos mester oly jogkörrel felruházva ítélkezett, mint bármelyik rendes bíró, ugyanakkor ítéletének végrehajtását, a felek általi elfogadását biztosította az önkormányzatuk kiépítésére törekvő megyei nemeseknek tanács formájában kifejezésre juttatott előzetes hozzájárulása, valójában az ítélkezésben részvétele. Király és nemesség tehát együttműködtek, tartósan is, ez esetben Ákos mester közvetítésével. A királyi káplánok kiküldetésének éppen az volt a jelentősége, hogy a konkrét igazgatási feladat elvégzésén kívül egyengették az utat az egymásra utalt két tényező kölcsönös megértéséhez. Az eredményből következően Ákos mesternek mindkét fél megelégedésére sikerült eljárnia, ami más szóval azt jelentette, hogy a felnövekedő társadalmi erőket a központi hatalom javára hasznosítani tudta.

Egy évvel korábban, 1254-ben már tanújelét adta, hogy felismerte: a centrális hatalom eredményes szolgálatához a belátás éppen úgy nélkülözhetetlen feltétel, mint az egyéni érzelmelek leküzdése. Ekkor, bár társadalmi helyzete szerint klerikus volt, érzelmileg pedig oligarcha, a béli bencés apát és a monostor akoli népeinek viszályában az utóbbiakra kedvező döntést hozott másodmagával, az erdélyi püspökkel együtt.²⁰ A két királyi kiküldött magatartásá-

¹⁸ „habito tractatu et consilio . . . virorum, qui tunc aderant, nobilium”.

¹⁹ „Nos etiam iudiciaria auctoritate, quam a domino rege habuimus, predictam terram magistro E. adiudicavimus perpetuo possidendam” (Fejér IV/2. k. 338. l.).

²⁰ PRT VIII. k. 292. l.

nak irányelvét az udvarból hozta magával. Ott élt az a felfogás, hogy a király mint az augustinusi „rex pius et aequus” eszményének megtestesítője minden alattvalóját köteles igazságos és méltányos elbánásban részesíteni, azaz nem engedheti át a szolgáló népeket a földesúri önkénynek. Amíg tehát a középkor utolsó szakaszában a földesúr gátlástalanul, teljes mértékben érvényesíthette hatalmát jobbágyai felett, a király a XIII. században még fenntartani törekedett közvetlen kapcsolatát mindazon egykori szabadokkal, akik a királyi egyházak mint földesurak szolgálatában állottak. Bármennyire az udvar felfogását követte Ákos mester, amidőn a püspökkel együtt megtiltotta, hogy az apát az említett népeket felsorolt szolgálataikon felül további kötelezettségek teljesítésére kényszerítse, azzal, hogy a régi szokást fogadta el érvényesnek s azt írásba foglalta, megakadályozva az akoli parasztság sorsának rosszabbodását, voltaképpen saját földesúri hatalmát is korlátozta. Olyan értelemben, hogy valamelyest késleltette a teljes földesúri jogkör kialakulásának hosszú folyamatát. Igaz, csak rövid időre, de ez is elég volt, hogy egy generáció elkerülje sorsának közvetlen megrosszabbodását. Mert hogy az érdekeltek így értékelték Ákos mester és a püspök döntését, kiderül abból, hogy az akoliak IV. Béléval 1259-ben megerősítették a két kiküldött bíró oklevelét.²¹

A királyi kápláni szolgálatnak általában kevés emléke ismeretes. Az az 1264-re tehető oklevél, amely Ákos mester szerepléséről megemlékezik, nem az ügy fontosságának, hanem annak a körülménynek köszönheti fennmaradását, hogy a pannonhalmi bencés apátságra vonatkozik, ennek levéltára pedig szerencsésen elkerülte a pusztulást. Maga az eset azért figyelemre méltó, mert az udvart és káplánjait nem szigorú hivatali elzárkózottságban mutatja, hanem sokrétű kapcsolatban, annak jeléül, hogy a megbízatást az kapta, aki éppen kéznél volt s a legalkalmasabbnak látszott. Ez évben Ákos mester már nem volt a királynéi kancellária vezetője — ezen szerepének utolsó emléke 1261-ből ismeretes, 1263-ban pedig már Mutmér a kancellár — Mária királyné mégis őt jelölte ki, hogy Domokos csepeli ispán határmegállapító eljárását tekintélyével fedezze. Négy Nyitra megyei birtokról volt szó, amelyeket a pannonhalmi monostor a királynétól kapott, az ispán kiküldetését pedig az a meggondolás indokolta, hogy éppen ő volt korábban a birtokok officialisa s így a helyi viszonyokat jól ismerte. Ákos mesterre mindössze az a feladat hárult, hogy jelen legyen, amidőn az ispán visszacsatolja a területeket, amelyeket a szomszéd birtoko-

²¹ PRT VIII. k. 297. 1.

sok kezébe jogtalanul jutottaknak látott, az ellentmondókat pedig megidézi a királyi bíróság elé. Még az eljárás írásba foglalása sem terhelt: az oklevél az ispán nevében kelt, ő csak pecsétjével erősítette meg.²² Úgy látszik, az említett szomszédok, a birtokos nemesek számára is megnyugvást jelentett, hogy nem egyedül az ispánnal kerültek szembe.

Ákos mester nevét további oklevelek a Margit-szigeti apácakolostorral kapcsolatban említik. Mindez nem lehet merő véletlen. Azt kell következtetnünk, hogy kolostori védnöki megbízatását IV. Bélától nem akkor nyerte, 1266-ban,²³ amikor először találkozunk oklevélben ily megjelölésével, hanem korábban, még királynéi kancellársága idejében. Tehát 1261-ben is az apácák érdekében utasította írásban a király, hogy személyesen vizsgálja meg a Csallóközben fekvő Tenyőn azoknak helyzetét, akik magukat szolgagyőri várjobbágyoknak mondják. Ákos mester pontos felvilágosítással szolgált: a szóban forgók az öt pondust fizetők közül valók, tehát társadalmi helyzetük azonos azokéval, akiket királyi rendeletre éppen ő előzőleg a kolostor hatalmába bocsátott. Azt is tisztázta, hogy jelenlegi birtokuk a castrensisekkel közösen művelt várföld volt, s ezt akkor osztották fel egymás között, amikor — állításuk szerint — királyi privilégium erejénél fogva várjobbágyokká lettek.²⁴ Amit Ákos mester megállapított, az a köznemesség kialakulásának egyik mozzanata volt: a várszolgálatra kötelezetteknek felsőbb réteg tagjai közé lépése. Tehát a maguk számára kiváltságos helyzet igénylése, ugyanakkor eredeti kötelezettségeik teljesítésének megtagadása, amit indokoltta a várjobbágyi katonai szolgálat tényleges teljesítése tesz. Tudjuk, zavartalanná az immár köznemességet jelentő várjobbágyságba emelkedést királyi jóváhagyás tehetette, de enélkül is végbe mehetett. Ákos mester jelentésének befejező mondatából hajlandók vagyunk azt olvasni ki, hogy a társadalmi folyamatot ő nem ellenezte, de nem is helyeselte. Hűvös tárgyilagossággal foglalta ugyanis össze a lényegét és tette meg javaslatát: „Amit jónak lát Felseged, azt elrendelheti a személyek és földjeik felől.”²⁵ Nem adott tehát tanácsot, hogy a király engedje át az állítólagos várjobbágyokat a kolostor hatalmába, mint korábban azokkal tette, akik szolgalmá-

²² PRT II. k. 326. l.

²³ A keltezetlen oklevelet Gárdonyi (63. l.) 1257-i dátummal adta ki. Győrffy (173. l.) megállapítása szerint későbbre kell tenni kibocsátását s a legvalószínűbb kelet: 1266.

²⁴ Reg. Arp. I. k. 1269. sz.

²⁵ „Unde sicut videbitur maiestati vestre, potestis ordinare de personis et de terris eorundem” (Uo.).

nyos létükre várjobbágyoknak mondták magukat,²⁶ hanem beérte a tények feltárásával és azzal, hogy az ügyet a jó bürokratához illően ura döntésére bízta.²⁷

Tartózkodásának jelentőségét akkor értékelhetjük teljes mértékben, ha szembeállítjuk vele buzgalmát, amellyel két évvel később (1268) rábeszélni igyekezett a királyt, hogy lépjen fel a kolostor érdekében. Az utasítást akkor káplántársával, Ambrus királynéi kápolnaispánnal együtt élőszóval nyerte IV. Bélától. Feladatuk az volt, hogy az apácákat iktassák be a Pest közvetlen szomszédságában levő Újbécs nevű földterület s a rajta épült kőház birtokába. Megbízatusuknak, új határjeleket állítva, eleget is tettek, bár Verner fia Péter ellentmondott. Mi megtettük, ami kötelességünk volt, hangzanak a jelentés befejező szavai, most már Felsőgedre tartozik érvényben tartani, amint jónak látja, a történeteket. Ehhez a mondathoz fűződik a szokatlan megjegyzés, amely mindkét királyi káplán érzelmeit fejezi ugyan ki, szerzőjül azonban Ákos mestert inkább tarthatjuk, mint a kápolnaispánt: Még megjegyezzük, hogy a föld határos a kolostor Jenő nevű birtokával, ezért máris hasznos, a jövőben pedig gyümölcsöző lehet.²⁸ Ezekkel a szavaival összehasonlítva a tenyői várjobbágyok ügyében tanúsított magatartását, merjük megismételni, hogy 1266-ban, bár akkor is a kolostor érdekei a várjobbágyoknak castrensisekké minősítését kívánták, azért nem adott jelentésének ily értelmet, mert a királyi hatalom érdekében levőnek találta a köznemesség mint rend kibontakozását.

Ugyancsak 1268-ban, amidőn két várjobbágynek királyi szolgálatból a kolostor függőségébe átlépésénél kellett volna IV. Béla megbízásából személyesen részt vennie, sajtóságos módon mintha nem vállalta volna a feladatot. Nem gondoljuk, hogy azért, mert elvileg nem értett egyet várjobbágynek földesúri szolgálatba kerülésével. Megnyugtathatta, hogy a várjobbágy a fegyveres szolgálatot ellátó harcosok hivatását teljesíti földesúri kötelékben is, azt pedig nehéz, sőt lehetetlen lett volna bárkinek előre látni, hogy a királlyal való közvetlen kapcsolat megszakadásával azok, akik

²⁶ IV. Béla, 1261: „non obstante eo, quod idem Ionas cum fratribus suis supradictis iobagionem castri se diceret, cum non esset” (Wenzel XI. k. 503. l., Reg. Arp. 1271. sz.).

²⁷ Mivel Ákos mesternek IV. Béla által 1261. okt. 13-án átírt datálatlan jelentése — mint Borsa Iván szíves volt megállapítani — a kolostor birtokából került a kamarai levéltár Acta ecclesiastica, Irregistrata csoportjába, bizonyos, hogy a király az apácáknak átadta oklevelét, ez pedig az ő javukra szolgáló döntést jelentett.

²⁸ „Hoc etiam vobis significamus, quod predicta terra vicina est et adiacet terre monasterii vestri de Yenew et propter hoc utilis est et in posterum poterit esse fructuosa” (Gárdonyi I. k. 99. l.).

földesúri hatalomba kerülnek, idővel a jobbágyság színvonalára fognak süllyedni szemben a kialakuló köznemesség soraiba jutókkal. A körülmények találkozása akadályozhatta Ákos mestert, hogy elmenjen Nevegyre s ott két testvért, fehérvári várjobbágyokat, földjükkel együtt a kolostor joghatósága alá helyezzen. Mégis, ha nem is látunk tervszerűséget távolmaradásában, az eset mint szimbólum találón jellemzi magatartását. Egyébként távolléte nem akadályozta az ügy lebonyolítását, mert helyetteséül ott volt jegyzője, név szerint Márton mester, aki mindazokat az ágas-bogas feladatokat elvégezte, amelyeket urára IV. Béla bízott. Éppencsak jelentését nem a királyhoz intézte, hanem közvetlenül Ákos mesternek számolt be, aki azután saját nevében, de a notariusra hivatkozva tájékoztatta királyát.²⁹

Az eset körülményeiből következtetve, élete utolsó szakaszában oly sok feladat hárult Ákos mesterre, hogy az írásos munka végzésére notariust kellett maga mellé vennie. Szakképzett embert, aki teljes határozottsággal tudta helyettesíteni vidéki megbízatásain. Mily mértékben vette igénybe jegyzője segítségét, arról adataink nem világosítanak fel. Az Ákos mestert megemlítő utolsó királyi oklevelek közül kettő ugyanis hozzá intézett utasítás — V. István az apácáknak Taksony, IV. László az Esztergom megyei Csolnok birtokába iktatását rendelte el³⁰ —, egy pedig ugyancsak V. Istvántól olyan királyi privilégium, amely IV. Bélának a Komárom megyei Patasról szóló adományát erősíti meg.³¹ Ez a legutóbbi oklevél ugyan Ákos mester leírása alapján közli a határjeleket, de csak azokat s így bizonytalanságban hagy, hogy nem volt-e ekkor is, mint a két idézett utasítás végrehajtásakor, a jegyzőnek szerepe az iktatásban.

Ha tevékenysége részleteiben pontosan nem is eleveníthető fel, az megállapítható, hogy életpályájára nagy hatással volt mindennapi munkája. Bár mint udvari káplán, királynéi kancellár eleve a király és felesége szűkebb környezetéhez tartozott, az uralkodó párhoz fűző kapcsolatát a Nyulak szigeti kolostor ügyeivel való foglalkozása még közvetlenebbé tette. A zárda a visegrádi vár mellett Mária királyné másik nagy építkezése volt, birtokokkal dotálása, virágzása anyagi feltételeinek biztosítása pedig IV. Béla állandó gondoskodásának tárgya. Király és királyné legkedvesebb leányuknak, a szentség hírében álló Margitnak otthonát látták a kolostorban s mert ennek felvirágoztatása szívügyük volt, megbe-

²⁹ Gárdonyi I. k. 97. l.

³⁰ Gárdonyi I. k. 117. l., Wenzel IX. k. 6. l.

³¹ Gárdonyi I. k. 123. l., Reg. Arp. II/1. k. 2162. sz.

csülték azt is, aki munkakészségével segített nekik céljuk elérésében.³² Bizalmuk jeléül állították azután Ákos mestert a követség élére, amely leányunokájukat Itáliába vitte. A mindennapi igazgatási munka, a királyi káplánsággal összefüggő teendő végzése, az uralkodó megalégedésének elnyerése segítette tehát Ákos mestert, hogy az államkormányzás szférájához, a diplomácia területére tartozó feladatot kapjon. Vajon csak azt az egyetlenegy-et-e, amelynek következtetésekkel sikerült nyomára bukkannunk, nem tudjuk.

A több szabad idő, amelyhez jegyző alkalmazása segítette, úgy látszik, előfeltétele volt Ákos mester írói próbálkozásának. Mily méretű és jellegű volt ez, arról forráskritikai megállapításaink eredményeinek rövid összefoglalásával próbálunk tájékoztatást adni.

³² Nem lehet eldönteni, de nem is lényeges, hogy Árpádházi Margit halála (1271. jan. 18.) után két nappal mint a kolostor ügyvivője és patrónusa, vagy mint a szomszédos prépostság feje kísérte-e el Fülöp esztergomi érseket a királyleány ravatalához és vett részt a temetési szertartáson. A vele vonuló másik egyháznagy ugyanis a váci püspök volt, akinek megjelenését mindenképpen székhelyének közelsége indokolhatta. A lényeges inkább az, hogy a budai prépostról megemlíkezni Marcellus, Margit egykori gyóntatója és dominikánus provinciális tartotta szükségesnek, amikor, 1276-ban, vallo-mást tett a szentté avatás ügyében vizsgálatot tartó két pápai kiküldött előtt (*Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis*. I. k. 279. l.), ami kétségtelenül az Ákos mester egyházi méltóságát övező nagyrabecsülésnek bizonyossága. Egyébként a jegyzőkönyvnek ez a része helyet nyert a magyar nyelvű Margit-legendában oly bővítéssel, hogy a temetési szertartás leírása is megemlíti a prépostot (Gombos II. k. 1517. sk. l. A legendára Györffy György tett figyelmessé lektori véleményében.), noha Mihály fráter vallo-mása, amelynek adatait a legenda itt átvette, csak az érsekről és a váci püspökről szól (*Mon. Rom. ep. Vespr.* I. k. 290. sk. l.). A legenda máshol is említi — szintén név nélkül — Ákos mestert. Ott, ahol egy felhívési iskolás-nak az ágyára szakadt épület romjai alól élve kikerülését, a vallomást tevők szerint Margit segítségül hívásával történt feltámadását beszél el. A legenda, túlmenően a kanonizációs jegyzőkönyv adatain, elmondja, hogy a gyermeket mintegy bizonyosság gyanánt sokaknak megmutatták: „tisztelendő atyáknak és uraknak”, így a váci és váradi püspököknek, a vizsgálatot lefolytató két olasz kanonoknak, legelőször az óbudai prépostnak és káptalanak (Gombos II. k. 1531. l.). A jegyzőkönyv ugyan egyáltalán nem szól a csodatétel ily bizonyításáról, ez azonban a szöveg hiányosságával is magyarázható volna (*Mon. Rom. ep. Vespr.* I. k. 375—378. l.). A káptalanra utalás amellettszól, hogy a gyermek hozzátartozói a prépostot mint az intézmény fejét keresték fel, bár az elbeszélésrészlet a magyar legenda szerzőjének bővítése is lehet. Azt, hogy az óbudai préposton itt is Ákos mestert kell értenünk, bizonyossá teszi a csodatétel időpontja: az esemény három évvel az 1276-i vizsgálat előtt történt, tehát írónk halála évében.

VIII. AZ ÍRÓ EURÓPAI KAPCSOLATAI

Mindjárt előljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy Ákos mester valamiféle hosszú ideig tartó, állandóbb jellegű elfoglaltságot jelentő történeti stúdiumokat nem végzett. Legalábbis az ellenkezőjére egyetlen forrásunk, munkája alapján nem következtethetünk. Művének csekély terjedelme, ugyanakkor az elmélyedés hiánya a témájával való huzamos foglalkozás feltevését nem is engedi meg. Mégis, éppen az a körülmény, hogy rövid bővítéseihez és a folytatásul írt részhez több forrásból merített adatokat, amellet tanúskodik, hogy mint olvasó érdeklődéssel forgatta a kezébe került történeti munkákat. Nem említve magát a gestát, amelynek legutolsó, XII. század közepén átdolgozott szövegéből ismerte meg a magyar múltat, kétségtelenül olvasta a tatárjárás korának két monografiáját, Rogerius és Spalatói Tamás elbeszélését. A kapcsolatot, amely Ákos mester és a XIII. század első felének máig legbecsebb hazai kútfői között megállapítható, arra is bizonyítékul szolgál, hogy a magyarság történeti tudatát a királyi udvar az egész középkoron át ápolta. Ha ugyanis joggal feltehető, hogy Thuróczy krónikájának függelékéül Rogerius könyve azért jelenhetett meg teljes egészében nyomtatásban, mert szövegét az udvarból juttatta el a krónikáíró Brünnbe, Ákos mester utalása meggyőz, hogy a Carmen miserabile már a XIII. század közepén Magyarországon volt. S ugyanezt mondhatjuk Spalatói munkájáról, amelyről hasonló feltevés eddig meg sem volt kockáztatható. Tovább menve, bár magától értetődik, hogy egy egyházjogásznak ismernie kell a kánonjogot, mindenképpen meglepő elhatározás volt az egyházi törvénykönyv egyik elrejtett fejezetében olvasható bullát mint történeti forrást értékesíteni. Ennek megtételéhez kevés lett volna az átlagember történeti érdeklődése, itt már a kutatói hajlam inspirálhatott.

Ahhoz, hogy ily kedv megtalálja az utat önálló mű megírásához, a középkori iskolázás a retorikai oktatás keretében megadta az ösztönzést. Ákos mester is már a facultas artiumon megtanulta a fogalmazás mesterségét, közelebbről azt is, hogy az eseményeket

miként szokás és hogyan kell megörökíteni. Azok a jelentések, amelyeket királyi kápláni működése során szerkesztett, oly írónak mutatják, aki minden bőbeszédűséget kerülve, biztos kézzel tudja a probléma lényegét megragadni s azt határozottan körvonalazni. Fogalmazványai az első pillantásra elárulják, hogy nem küszködött írás közben, s ez elég is volt, hogy szívesen fogjon írói feladathoz, a gesta modernizálásához. Iskolai tanulmányainak emléken kívül kellett azonban valami közvetlen példaképének is lennie. Egy megkapó olvasmánynak, amelynek felfogása korszerűségével követésre ösztönöz, hatása pedig oly erős, hogy küszködés nélkülivé lesz a fogalmazás, könnyűvé az alkotás. Ákos mester esetében ez az író Viterbói Gottfried lehetett.

Nem sok bizonyítékunk van, hogy ismerte Viterbóit. Mindössze két rövid részlet az augsburgi csata leírásából tanúsítja, hogy olvasta a Pantheont.¹ Ha azonban figyelembe vesszük, hogy más források használatára is mily szüksézávú előadásból kellett következtetnünk, elegendőnek fogjuk találni az említett szövegegyezést állításunk igazolására. A közvetlen átvétel megállapításánál lényegesebb annak valószínűsége, hogy Ákos mester a Pantheon hatása alatt iktatta be a királyok pontos uralkodási idejét feltüntető adatokat a gesta régi szövegébe és hidalta át a XII. század közepétől-III. Béla uralkodásáig terjedő űrt. A Pantheonban talált ugyanis egy jegyzéket, amely a római császárokén kívül a pápák uralkodási idejét is Szt. Pétertől kezdve napnyi pontossággal feltüntette. Messze vezetne, ha kitérnénk arra, mióta tartották számon a pápák egymás után következését. Elég annyit megemlítenünk, hogy a IV. századi ún. Liberius-jegyzék sorolta fel először a részletes adatokat s mert a korábbi katalógusok csak az uralom kezdő és végső évét jelölték meg, hozzá oly formán, mintha valamennyi pápa december 31-én halt volna meg, az utód pedig január 1-én lépett volna trónra,² minden katalógus, amely már a korai évszázadokat pontos szakaszokra bontotta fel, csak anakronizmus lehet. Arra vonatkozólag, hogy a Viterbóinál olvasható adatok megbízhatatlanok, minden magyarázat feleslegessé válik, ha közöljük, hogy azok szerint Szt. Péter pápasága 25 évig, hét hónapig és négy napig tartott, utódjáé, Kelemené kilenc évig és egy hónapig, közben azonban Péter első coadiutora, Linus 11 évig három hónapig és 12 napig, a második, Cletus 12 évig egy hónapig és tíz napig

¹ A mű jellegéről tájékoztatnak: G. Waitz előszava, M. G. H., SS XXII. k. 6. sk. 1., Wattenbach, W.: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts*. II. k. Berlin, 1894⁶. 290. sk. 1.

² Wetzer—Welte IX. k. 1427. sk. 1. (Funk)

tevékenykedett.³ Nem kétséges, hogy Viterbói hiteleseknek tartotta adatait s Ákos mester szintén meg volt győződve azok helyességéről. De nem is ez a fontos.

A Pantheon a módszert illetőleg szolgált példaképül. Azt világotta meg Ákos mester előtt, hogy egy névsor az uralkodási időpontokkal — adat hiányában — pótolhatja az elbeszélést, mert pontosságával önmagában is érzékelteti a fejlődés menetét és a történelemnek ha nem is lényegét, de egyik el nem hanyagolható elemét tartalmazza. Oly tanulság volt ez, amelyre nem az iskola hívta fel Ákos mester figyelmét, hanem maga jött rá, mily fontos források a kancelláriai nyilvántartások. Akár mint a kánonjog cikkelyének kútfő gyanánti felhasználásánál, itt is, a névsorok értékesítésénél, voltaképpen felismerte azok jelentőségét, s ami külön érdeme, munkájába illesztésükkel megakadályozta nyomtalan eltűnésüket.

Eltérően példaképétől nem hivatkozott viszont forrásaira, főleg nem közvetve ismert auktorokra. Bár a szokást, hogy az író olvasottságát fitogtassa, csak a humanisták tették általánossá, Viterbói már élt azzal a fogással, hogy soha kezébe nem került munkákat jól ismerteknek tüntessen fel.⁴ Az igazság kedvéért meg kell ugyan jegyeznünk, hogy Ákos mestertől, mivel művét kiegészítésnek, nem önálló alkotásnak szánta, eleve senki sem várhatta, hogy a kor irodalmi ízlését fogja követni, nem kétséges azonban, hogy az író, ha becsvágy hevíti, módját találhatta volna olvasottságának bizonyítékát szolgáltatni.

Viterbói munkáinak hatását növelhette a személye iránt Ákos mesterben felébredt nagybecsülés és vonzalom. Viterbói is nemcsak klerikus és magister volt, hanem egyszersmind királyi káplán.⁵ Elfoglaltsága az uralkodók kíséretében szintén sokoldalú: misézéstől és zsolozsmázástól kezdve levelek fogalmazásán keresztül követi megbízatások teljesítéséig terjedt. Bár nincs bizonyítékunk, hogy Ákos mester a Memoria seculorum-ot is ismerte,⁶ tehát azt a munkát, amelynek előszavában Gottfried oly szemléletesen írja le kápláni teendőit,⁷ hogy elbeszélése a kápolna életét valósággal

³ M. G. H., SS XXII. k. 282. l.

⁴ Ua. 6. l.

⁵ A Pantheon VIII. Gergely pápához és VI. Henrik német királyhoz intézett előszavában Viterbói magát „eorum clericus”-nak, a csak a pápához szólóban pedig „sacerdos indignus, imperialis aule capellanus”-nak nevezi (Ua. 131. l.).

⁶ Ez csak a hun-történet szerzőjéről állítható (Hóman 34. l.).

⁷ A sokat idézett leírás: „ego in angulis palatii imperialis, aut in via equitando sub aliqua arborum aut in silva aliqua absconsus ad horam ista scripserim, in obsidionibus castrorum, in periculo preliorum multorum,

megeleveníti előttünk, semmiképpen sem kell elejtenünk a feltevést, hogy a magyar író tudatában volt saját és példaképe munkaköre azonosságának. A Pantheonból ugyanis megtudhatta, hogy az író III. Konrád alatt királyi káplán lett, I. Frigyes császár pedig négy évtizeden át mint káplán és jegyző szolgált. ⁸ Egyébként Viterbói hatása csak meggyorsította a folyamatot, amely elöl krónikairodalmunk a XIII. században nehezen térhetett volna ki. Viterbói ugyanis nem kezdeményezte az irányzatot, amelynek híveként ismerjük meg munkáiból. A XII—XIII. században általánosan érvényesült az a történetírói gyakorlat, amelynek ő csak egyik jellegzetes képviselője.

Azt, hogy mi jellemezte az irányzatot, amely hivatva volt a XI—XII. századi magyar történetiszemléletet módosítani, nem kell nekünk magunknak megállapítanunk. B. Schmeidler már elvégezte ezt a munkát, amidőn a legcélravezetőbb megoldást választva, maguknak a krónikáknak elemzésével tárta fel az írók magatartásának jellegzetes vonásait s mert a társadalmi feltételeket sem hagyta figyelmen kívül, máig érvényes megállapításokat tudott leszűrni. ⁹

Könyvével kezünkben mindössze az a feladatunk, hogy az immár tipikusnak nevezhető vonásokat kikeressük Ákos mester művéből. Nem egyedül Viterbói, hanem a kevésbé ismertek hosszú névsora ¹⁰

non in heremo vel in claustro aut aliquo quietis loco positus hec dictaverim, set in omni motu et rerum turbatione assidue, et in guerra et in rebus bellicis, in strepitu tante curie, ubi me oportebat cotidie esse assiduuum, utpote capellanum, die ac nocte, in missa, in omnibus horis diei, in mensa, in causis agitandis, in epistolis conficiendis, in cotidiana cura novorum hospitiorum, in stipendiis conquirendis mihi meisque, in maximis legationibus peragendis . . . et in omni labore et sollicitudine assidue magis, quam aliquis meus coetaneus in imperiali curia pertulisset" (M. G. H., SS XXII. k. 105. l.). Értelmi fordítása Wattenbach i. m. II. k. 292. l., szöszerinti Schmeidler alábbi műve 23. l., megjegyezve, hogy az utóbbi az „in missa, in omnibus horis diei" (= zsolozsma) kifejezéseket tévesen fordítja „zur Messe an allen Stunden des Tages" szavakkal, mindketten pedig az udvar utazása során szükséges új szálláshelyekről gondoskodást az új vendégek ellátásának.

⁸ „ego ab imperatore Lothario secundo . . . in scolis tener educatus, et a successore eius domino rege Conrado III. in capellanum receptus, atque a domino Frederico imperatore primo per annos 40 sub nomine capellani et notarii honoratus" (M. G. H., SS XXII. k. 281. l.).

⁹ *Italienische Geschichtschreiber des XII. und XIII. Jahrhunderts.* (Leipziger historische Abhandlungen. Hrg. v. E. Brandenburg, G. Seeliger, U. Wilcken. Heft XI.) Leipzig, 1909.

¹⁰ Acerbus Morena, Hugo Falcandus, Pietro da Aboli, Bernardo Orlandi de' Rossi, Iohannes Codagnellus, Sanzanome, Rolandinus Patavinus, Thomas Tuscus, Salimbene, Ricobaldus de Ferrara.

tanúsítja ugyanis, hogy a hasonlóság egész irányzat híveivé kapcsolt össze történetírókat. Olyanokat is, akiknek életviszonyai nem egyeztek teljesen.

Áttérve a részletekre, az itáliai írók és Ákos mester közötti legfeltűnőbb egyezés gyanánt arra a felfogásukra utalhatunk, hogy a történetíró szabadon színezhetsi, sőt alakíthatja elbeszélését érdekes epizódok beiktatásával, mit sem törődve, hogy hitelesek-e azok, amiktől már csak egy lépés, hogy maga költsön tetszetős leírásokat. Anyagot, adatokat elsősorban a szóhagyomány, a mondák, népi költői munkák szolgáltatnak, amint azokat a német Spielmannok, a magyar regösök hivatásszerűen megőrizték és elterjesztették. Ákos mester nem követte szolgálait Viterboit, akinek Pantheonjában versek és prózai részek váltakoznak egymással s bár a gesta külsejével így nem árulja el a szerzőnek a költészet iránti vonzódását, a mondai elemek beiktatása enélkül is tanúsítja, mennyire összefolynak előtte a való és a képzelt világ határai. Amíg a mondákkal kapcsolatban még fel lehetne tennünk, hogy bennük az író a történeti valóság magvát kereste, bár eleve valószínűbbnek látszik, hogy — mint kortársai — ő is előadásának élénkítésére, az olvasók szórakoztatására iktatta be azokat munkájába, a teljesen képzeletbeli szereplők és események megteremtésével bizonyosságát adta, hogy számára a történetírás nem azonos egyedül a tények kutatásával. Am korántsem oly értelemben, hogy ezek megállapítása nem tartozik feladatai közé. Helyesebb úgy felfognunk önkényes eljárását, hogy a történetíró hivatásának a nagy összefüggések feltárását hitte, s a tényeknek mindössze annyi szerepet hagyott, hogy illusztrációul szolgálva a részletek egymásba kapcsolódásának megértését megkönnyítsék. Nem szükséges tehát, hogy az epizódok igazak legyenek, elég, hogy magyarázzák és elfogadhatóvá teszik a fejlődés vonalát, amely természetesen tendenciózusan megállapított is lehet.

Annak illusztrálására, hogy mily jellegű az egyezés a XIII. századi magyar és olasz krónikaírás között, az utóbbinak egyik, bár tagadhatatlanul legtúlzóbb képviselőjét, Iohannes Codagnellust mutatjuk be. Ő, Piacenza jegyzője és történetírója, városának eredetét egy bizonyos Peucentiusra vezeti vissza, részletesen szól Iulius Caesarról, amint történeti és képzelt szereplőket, létező és soha nem élt népeket legyőz, majd rátér a lombard városok egymással és külső ellenségekkel vívott VI. és VII. századi harcaira, amelyek a XIII. század elejének etnikai és politikai viszonyaival jellemez. Az utóbbi rész azzal kezdődik, hogy a városok, amelyeket addig a gallok, németek, magyarok, longobárdok elnyom-

tak,¹¹ szövetséget kötnek, hogy a hódítókkal szemben védekezhesse-
nek. Szörnyű harcok során a szövetségesegek Dioclitianus vezetése alatt
meg is akadályozzák a gallok, majd a „furor Theutonicus”-tól tüzelt
németek Lombardiába törését, Dioclitianus utóda, Maximianus
uralma alatt pedig a magyarokét.¹² A következő változatos háborús
leírásoknak a lényege az, hogy a milánóiak, akiknek városa volt
Dioclitianus és Maximianus székhelye, szövetségeseikkel végül is
legyőzik legfélelmetesebb ellenségeiket,¹³ egyedül a rómaiak nagy

¹¹ „Opprimebantur namque Galli Cisalpini, qui Lombardi dicuntur,
frequentissime a Gallis Transalpinis ac efferis Theothonicis, a perfidis Ungaris,
a crudelibus Longobardis”. (Holder-Egger, O.: *Über die historischen Werke
des Iohannes Codagnellus von Piacenza*. Neues Archiv der Gesellschaft für
ältere deutsche Geschichtskunde 16 (1891) 475. l.)

¹² A magyar király neve: Alexius. Ő a németek visszaűzésének hírére
„ira et furore turbatus et dolore commotus, colecta universa gente sua”
jön Lombardiába, Maximianus lovas és gyalogos haderejét összegyűjtve,
Veronánál száll vele szembe. Kedden eldöntetlenül harcolnak, pénteken
a milánóiak a lombardok, Florixius „vir nobilis et potens” a magyarok
segítségére megérkeznek. A következő napon heves harcban, miközben
„multi ab utraque parte sunt capti et vulnerati et innumerabiles gladio
et astarum verberibus interempti, et quam plures vitam eorum sub pedibus
equorum consumantes” a lombardok győznek, a magyarok pedig megfuta-
modnak.

¹³ Gombos Ferenc Albin figyelmét elkerülte Holder-Egger közleménye,
hatalmas kiadványából így kimaradtak Codagnellus elbeszélésének a magya-
rokra vonatkozó szakaszai. Egyszerű utalás helyett ezért adunk tartalmi
összefoglalást: Alboin király halála után egyik barátja biztatására, hogy
„Italiam fore spaciosam, omnibus divitiis et bonis plenam, civitates eius
opulentissimas, loca et castra copiosissima esse, dominum nec gubernatorem
habere”, Elotarius magyar király az előkelők tanácsából nagy sereggel
Narsist, „cartularium et imperialem canzelarium, virum magne prudentie
et audacie, in armis bellicis ferocissimum” küldi Itália elfoglalására. A
magyar sereg, amidőn Velence területére ér, 52 000 főnyi. A lombard városok
ekkor hercegek uralma alatt állanak. Narsis elfoglalja Trevisót, Vicenzát,
Paduát, egy nap alatt Cremonát és Piacenzát, az utóbbit négy erődítmény
kivételével, amelyeket a krónikás, helyi ismeretei bizonyosságul, pontosan
megnevez, majd Paviát. A milánóiak „feroces et bellicosi” fegyvert fognak
a hódítók ellen, viszont a paviaiak a magyarokkal kötnek szövetséget, hogy
bosszút álljanak Milánón. A két sereg Milánó és Pavia közt találkozik azon
a helyen, amelyet ma is Campus mortuorum-nak neveznek az elesettek
nagy tömegére emlékezve. Két napig eldöntetlenül tart a csata, a harmadi-
kon a milánóiak győznek. A magyarok és a paviaiak vesztesége 11 000
halott és 3000 fogoly, a milánóiaké 2055 halott és 70 fogoly. A következő
napon a milánóiak a táborból visszavonulni készülőkön rajta ütnek s végleg
megfutamítva, egész Paviáig üldözik őket. A háborúban a magyarok és a
paviaiak összes vesztesége 13 000 halott, 5046 fogoly. Narsistól értesülve
a kudarcról, maga Elotarius király jön egész haderejével „habito quoque
principum et virorum nobilium consilio”, miután parancsára Euricarius,
„qui Theothonicam obtinebat provintiam”, Aurelius száz és Bruviserdus sváb

türeljével szemben nem tudják magukat tartani, de azokkal is egyenjogúság alapján kötnek békét. Velük szemben a paviaiak mindig a külső ellenségekkel szövetkeznek Milánó legyőzésére, de sikert nem aratnak, mert minden cselszövésük ellenére következetesen ők a vesztesek. Hiába léptették fel királyuk, Theodoricus helyett a fegyverzetét magára öltő Tamás subdiaconust a milánói király, Alboin ellen, az eredmény csak szégyen és városuknak Alboin általi elfoglalása.¹⁴

Ez a rövid tartalmi utalás is elég, hogy a magyar olvasó azonnal észrevegye, milyen szoros a felfogásbeli, lényegét illető megegyezés az 1230 körül írt olasz krónika és Kézai Simon huntörténete között. Mindkettőt a fantázia szabadjára hagyása jellemzi, azonban nagy politikai célok érdekében. Ott a történelem a városszövetség létjogát hivatott igazolni, az erők egyesítését mint a létbiztonság zálogát bemutatni, itt a hun-magyar azonosítás célja megbecsülést szerezni mindannak, ami a magyar kulturális és társadalmi életben keleti jellegűnek számít és tekintélyt biztosítani az imént beköltözött kun népre támaszkodó királyi hatalomnak. Sem a városok szövetkezése, sem a hun kontinuitás hite mint történetalakító tényezők nem most tűntek fel először a politikai gondolkozásban, azonban a két krónikás tolla nyomán lettek alkalmasak koruk

herceg öt évi szolgálatra kötelezve magukat, csatlakoztak hozzá. Az ő seregük létszáma 40 000, Elotariusé 36 000 főnyi. Vicenza, Verona, Treviso, Padua, Monselice, Mantua, Cremona, Brescia, Bergamo elfoglalása és élükre magyar helytartók állítása után Milánó ostromára kerül sor, de ez három hónapig eredménytelen. Elotarius kedde, jun. 15-re tűzi ki a döntő rohamot, de midőn seregei élén a város kapuja felé lovagol, egy városi paraszt fejszéjével, egy árokhányáson állva, halálra sújtja. Ez megzavarja az ostromlókat s mert nincs vezérük, hozzá egymás szavát sem értik, menekülni próbálnak, de a milánóiaktól nagy veszteséget szenvednek. A magyarok halottainak száma 11 000, a foglyoké 5342. Ezeket nagy diadallal viszik Milánóba, hogy ott börtönbe vessék őket. Az életben maradtok Bergamóba, Cremonába, Bresciába vonják magukat. Segítségükre jön Magyarországból Florisius „vir nobilis et potens” nagy sereggel. Összegyűjti a szétszórtakat, elfoglalja Piacenzát, Parmát, Reggiót, Modenát, ugyanakkor a milánóiak hercegük, Perideus, az új itáliai király vezérlete alatt szembeszállnak vele. Perideus „volens regnum Lombardorum universum defendere” s mert a milánói előkelők akarata is az, hogy „gentem etiam Panonie” helyezze hatalma alá, sorra felszabadítja az elfoglalt városokat: Cremonát és Mantuát egy, Bergamót és Bresciát két, Veronát és „Pietavi partes”-t három nap alatt. Florisius hazamenekül, Perideus győzelme teljes. „Panoniam autem omnino subiugavit, ipsam et civitates, quas in Emelia superaverat, a manibus Ungariorum penitus delibenteravit; nullam lesionem postea ab eis habuerunt. Quo peracto Perideus cum omni gente sua cum magna gloria et nimio triumpho Mediolanum rediit” (Holder-Egger i. m. 486—491. l.).

¹⁴ Schmeidler i. m. 38. sk. l., Holder-Egger i. m. 257. l.

törekvéseit befolyásolni. Codagnellus és Kézai számára egyaránt valóságot jelentett az alap, amelyre elméletüket felépítették, ugyanígy feljogosultaknak érezték magukat, sőt célkitűzésük érdekében kötelességüknek tartották, hogy szabadon kitalált epizódokkal fokozzák elgondolásuk reális jellegét.

Ákos mester nem ment oly messzire, mint Kézai, de Codagnellus is mint író a legtúlzóbb volt kortársai között. Őt az irányzat két extrém képviselője mellé állítva, mintha ezek jellemző tulajdonságai tűnnének szemünkbe. Főleg a könnyedség és gátlástalanság meglepő, amellyel fantáziája embereket és eseményeket szabadon teremtett. Azután szintén megtartott valamit, bár keveset, a valóságból s az epizódokat arra szánta, hogy a történeti folyamat elképzelt változatának leírását élénkítsék. Egyezik magatartása az olasz krónikásával abban is, hogy változtatásai nem korlátozódnak a mitikus őskorra, hanem az imént múlt évtizedeket is érintik. Amint a IV. Béla korában történeteket szemrebennél nélkül áttette III. Béla uralkodásának idejére vagy II. Géza kortársát Géza vezér idejébe helyezte, ugyanúgy nem tartott mértéket Codagnellus sem a közelmúlt tendenciózus megmásításában. I. Frigyes császárt nemcsak ellenszenvesnek tüntette fel, hanem gyalázatára történeteket talált ki. Bár Barbarossa korának ismertetésénél forrása szintén milánói párti, guelf érzelmű volt, tehát nem elfogulatlan, még ennek előadását is megmásította a császár hátrányára. Így lett az 1160-ban Carcanónál vívott csata, noha Frigyes itt részben győzött, az ő leírásában a császár teljes vereségévé.¹⁵ Feltűnő különbség viszont a két író magatartása között, hogy amíg Codagnellust egyedül a pártérdek ösztönözte, hogy eltérjen a valóságtól, Ákos mestert helyenkint egyházának — saját hasznával szorosan összefüggő — előnyei döntően befolyásolták. Bár lehetséges, hogy Codagnellus csak azért tűnik fel kedvezőbb megvilágításban, mert pályáját kevésbé pontosan ismerjük s így az összefüggés életének egyes mozzanatait és könyvének előadása között nem állapítható meg.

Felfogás és szemlélet azonossága egyébként az írók mesélő kedvét oly mértékben képes befolyásolni, hogy olasz és magyar munkákban időnkint még a motívumok is meglepő egyezést mutatnak. Példaképpen emlékeztetünk Ákos mester bizarr állítására, hogy Szt. István Gyula helyébe Erdély élére ösét, Zoltánt helyezte s így Árpád fia élt szépunokája korában. Mennyire nem volt elképzelhetetlen a XIII. századi olvasó számára ily magas életkor, mutatja

¹⁵ Schmeidler i. m. 40. sk. I. Vö. *Repertorium fontium historiae medii aevi*. III. k. Roma, 1970. 495. sk. I.

Thomas Tuscus (Thomas de Pavia) világtörténete, a valószínűleg 1279-ben írott „Gesta imperatorum et pontificum”. Ebben olvassunk ugyanis egy Richárd nevű lovagról, aki Nagy Károly idejében Roland társa és Olivér dán fejedelem csatlósa volt, majd 1231-ben megjelent Ravennában, amikor ott II. Frigyes parlamentet tartott. A császár kérdésére, vajon tudna-e bizonyítékot szolgáltatni, hogy járt Károllyal a városban, kiviszi őt a fejedelmekkel egy monostorhoz s itt megmondja, hogy Galla Placidia csodálatos kápolnájában három alabástrom koporsó van: az egyikben Theodosius fekszik karddal és zászlóval, a másikban a császár felesége és két leánya, a harmadikban Elizeus prófétának Konstantinápolyból hozott teste. Valóban, felásva a földet, mindent így is találnak. Egyébként II. Frigyes számára a lovag szavahihetőségének bizonyítékaul elég volt Theodosius koporsójának felnyitása. Elizeus koporsóját csak utólag vizsgálja meg az érsek, aki akkor a prófeta egy fogát Szt. Bonaventurának, a ferences rend főnökének adja. Bár ennyi érv elég lehetne Richárd hosszú élete igazolására, a szerző még egy bizonyossággal megtoldja azokat. Elmondja, hogy Nagy Károly kíséretében volt egy óriási termetű lovag, aki a császár hirtelen távoztakor sarkantyúit Ravennában felejtette a monostor egyik ablakában s az emberek derűtségére nélkülük lovagolt ura után. Nos, ezeket a sarkantyúkat most megtalálja II. Frigyes és kísérete ugyanabban az ablakban, amelyre Richárd rámutat. Persze megrozsdásodva régiségük miatt, ami valószínűleg éppen úgy Richárd életkorának bizonyítéka a szerző szemében, mint mindenki csodálatát felébresztő nagyságuk.¹⁶

Valamennyi krónikásnak, tehát nemcsak Ákos mesternek, Kézainak és Codagnellusnak, hanem a többieknek is, csaknem kivétel nélkül mindazoknak, akikkel Schmeidler foglalkozik, közös vonásuk, hogy hazájukat mértéken felül dicsőítik.¹⁷ Bár szülőföldjük, a terület, amelynek sorsát az olaszok megörökítik, egy-egy városállammal azonos, az események pedig, amelyekről szólnak, kis közösség teljesítményei, az egész ország múltját feltáró két magyar krónikás az itáliai szerzőkkel egy kategóriába sorolható. Anélkül, hogy az utóbbiak közvetlen hatását fel lehetne tételeznünk, mint tényt hangsúlyozhatjuk, hogy mind Ákos mester azzal, hogy a kalandozó magyarokat óriási győzelmek hőseivé tette meg, mind a hunok dicsőségét népére ruházó Kézai a múltrol, a történetírás szerepéről Európa-szerte uralkodó felfogást vallották a magukénak. Így is mondhatnók: az egész Európában elhatalmasodott

¹⁶ M. G. H., SS XXII. k. 511. sk. 1.

¹⁷ Schmeidler i. m. 66. l.

nemzeti érzés általuk és őket megelőzve Anonymusnál nyert a magyar múltra vonatkoztatott megfogalmazást. Úgy látszik, mintha az őket is jellemző érzelmi túláradásnak lett volna következménye a szakítás azzal a történetírással, amely tárgyilagosságra, a múlt elfogulatlan megismerésére törekedett s lépett helyébe a politikai egységek önállóságát és nagyrahivatottságát bizonyító krónikaírás. A mi triászunk olaszországi történetíró kortársai főleg városi jegyzők közül kerültek ki. Ők, mint városállamuk értelmi-ségi munkakört ellátó alkalmazottai, jól ismerték polgárságuk politikai törekvéseit, s ezek mögé könnyen tudtak tetszetős múltat varázsolni háttér gyanánt. Ugyanakkor — bár kis közösségekhez szólva —, a korábbi olvasóközönségnél sokszorta szélesebb társadalmi rétegek érdeklődésének kielégítésére találtak alkalmat, sőt azok figyelembe vételét tették írói feladatukká. Mivel pedig a művelődés iránt csak az imént fogékonyá lett tömegek színvonala alacsony, érdekes, szórakoztató részletek beiktatásával próbáltak figyelmet ébresztetni, ami teljes mértékben sikerült is nekik. Akik a művelődés területéről korábban kiszorultak, mint új olvasók könnyen magukévá tehették a tetszetős történeti köntösbe öltöztetett hatalmi politikát.

Schmeidler az általa vizsgált történetírói irányzat alakulásában döntőnek azt tekintette, hogy a krónikások csaknem mind jogászok, akik mint városi jegyzők találják meg írói hivatásuk folytatásához a munkaterületet. Kitűnő megállapítás, de kiegészítésre szorul. A magyar krónikások életének bizonyossága szerint a társadalmi közeg nem szükségszerűen a város. Anonymus a leghatalmasabb urak számára írt, Ákos mester a nemzetségeknek, Kézai a kialakuló nemesség tömegének. Az írók életének korábbi szakaszába kell tennünk az időt, amidőn elhatalmasodott bennük a vágy, népüket dicsőnek látni és hirdetni. A szokás valószínűleg az egyetemeken vált általánossá. Nem a tanítás során, hanem a messzi idegenből összeverődött hallgatóság mindennapi élete folyamán. Emberi gyengeségek juthattak túlsúlyra. A távoli ország fia, minél ismeretlenebb és minél szegényebb, annál többször próbálhatta meg, hogy dicsekvéssel, a haza gazdagságára és hatalmára utalással, ha pedig másként nem ment, a származás meséivel közelebb kerüljön a viruló tájakkal és hatalmas épületekkel hivalkodó jelen irigyelt fiaihoz. A versengésre és mesélésre mindenkinek nyíltot alkalma, az elbeszélések közhelyekké rögzíthettek s annak sem lehetett akadálya, hogy a hazatérők ne a kint megismert motívumokkal ékesítsék fel az otthon képét.

Nem véletlen, hogy kutatóink Anonymust úgy ismerik, mint aki tanulmányait külföldön végezte s csak azt nem tudják eldön-

teni, hogy melyik egyetemre járt,¹⁸ Ákos mester jogvégzettsége alig is volna kétségbe vonható, Kézai stílusában pedig oly feltűnő italizmusok találhatók,¹⁹ amelyekről másképp nem szerezhetett tudomást, mint külföldi kapcsolatok során. Mindhárom krónikásunk módot nyert tehát, hogy koruk irodalmi divatját követve írja meg munkáját s ők éltek a kínálkozó alkalommal. Emelkedettségben, a valóság ábrázolására törekvésben egyikük sem érte el sem az ősgesta, sem a Gesta Ladislai regis, de a XII. századi folytató színvonalát sem, azzal azonban, hogy írói ösztönükre hallgattak, a magyar történetirodalmat jelentős munkákkal gyarapították. Egyiküknél sem az a lényeges ugyanis, amit mondtak, hanem amint elbeszélésük fonalát fűzték. Az oklevelek genealógiai adatai megbízhatóbbak és teljesebbek, mint amelyeket Ákos mester megörökített, az ő megjegyzései nélkül mégis sokszorosan szegényebb volna a XIII. század közepe közgondolkozásának rajza.

A munkák előadásának mikéntjéből lesz előttünk világos az is, hogy íróink kiknek írtak, kiknek szánták műveiket. Lényeges különbség a XII. század közepét megelőző állapotokhoz képest, hogy nem egyháziak számára, hanem a világi társadalomnak, ezen belül nem egyedül a királyi udvarnak, hanem — mint már utaltunk erre — a társadalom kiváltságosainak, de ezeknek is egyre szélesedő gyűrűzésben. Mindhárom írónk a társadalom igényét kielégítve, a fejlődés irányát és menetét ismerteti meg. Ugyanakkor megértjük sikerüket. Mert csak időszerű, az életből közvetlen sarjadó törekvés megszólaltatója számíthat az olvasók körében az övékéhez hasonló visszhangra. Amiből következik, hogy mindaz, amit a három munka visszatükröz, nem egyszerűen írói törekvés, hanem társadalmi valóság. S ugyanez a valóság akadályozta meg, hogy a feudalizmus fejlettebb korszakát jellemző polgári olvasóközönségre akár csak egyetlen pillantásuk is tévedjen.

¹⁸ Györy János: *Gesta regum — Gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról.* (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XIX.) Bp., 1948. 48—54. l.

¹⁹ Marczali Henrik: *A magyar történet kútforrása az Árpádok korában.* Bp., 1880. 47. l., Madzsar Imre: *A hun krónika szerzője.* Történelmi Szemle 11 (1922) 81. l., Eckhardt i. m. Száz. 61—62 (1927—1928) 465. sk. l.

1. Ákos mester pecsétje. (1266-i) átíró okleveléről. Országos Levéltár, Dl. 457.

Körirata: +[*Sigillum MA*]GistRI AKVS PREPOSI[TI BVD]ENsis
Egymásnak háttal fordító két kulcs, alul egymásra helyezett nyélfe-
jekkel, jobbról és balról hegyükkel felfelé forduló egy-egy holdsar-
ló, felettük egy-egy nyolcágú csillaggal.
Átmérője: 3,5 cm.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- AÖG = *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*. Herausgegeben von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der kais. Akademie der Wissenschaften 1—33. Wien, 1848—1865; *Archiv für österreichische Geschichte*. 34 — , Wien, 1865—
- Csánki = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I—III, V. (Hunyadiak kora Magyarországon. Gr. Teleki József művének folytatása gyanánt a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából szerkeszti Csánki Dezső. VI—VIII, IX. c.) Bp., 1890—1913.
- Domanovszky = Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*. Bp., 1906.
- Dümmmler = Dümmmler, E.: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*. (Jahrbücher der Deutschen Geschichte. III. Die letzten Karolinger. Konrad I.) Zweite Auflage. Leipzig, 1888.
- Fejér = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera G. Fejér. I—XI. Budae, 1829—1844.
- Fejérpataky = Fejérpataky László: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Bp., 1885.
- Gárdonyi = *Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest*. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. I. Bp., 1936.
- Gerics = Gerics József: *Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat, 22)*. Bp., 1961.
- Gombos = *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi 800 usque ad annum 1301*. Collegit, ex veteribus iam

- fugientibus editionibus revocavit, in nonnullis partibus ad fidem restituit et notis . . . illustravit A. F. Gombos. I—IV. Budapestini, 1937—1943.
- Györffy = Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp., 1948.
- Hauck = Hauck, A.: *Kirchengeschichte Deutschlands*. Neunte, unveränderte Auflage. I—V. Berlin, 1958.
- Hauck, Realenc. = *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Begründet von J. J. Herzog. In dritter verbesserter und vermehrter Auflage . . . herausgegeben von A. Hauck. I—XXIV. Leipzig, 1896—1913.
- Hóman = Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói*. Bp., 1925.
- Hóman, M. Tört. = Hóman Bálint és Szekfü Gyula: *Magyar Történet*. I—III. Bp., [1928—1934].
- Horváth = Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp., 1954.
- Huber = Huber, A.: *Geschichte Österreichs*. (Allgemeine Staaten-geschichte. I. Abt. Geschichte der europäischen Staaten.) I—III. Gotha, 1885—1888.
- Karácsonyi = Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I—III. Bp., 1900—1901.
- Knauz = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit F. Knauz. I—II. Strigonii, 1874—1882.
- Lex. f. Theol. = *Lexikon für Theologie und Kirche*. Begründet von M. Buchberger. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Herausgegeben von J. Höfer und K. Rahner. I—X. Freiburg, 1957—1966.
- LK = *Levéltári Közlemények. A Magyar Országos Levéltár folyóirata*. Bp., 1923—
- M. G. H., Dt. Chron. = *Monumenta Germaniae historica. Scriptores qui vernacula lingua usi sunt*. 1—6. Hannoverae, 1876—1909.
- M. G. H., SS = *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*. 1—32. Hannoverae, 1826—1934.
- MIÖG = *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. Innsbruck, 1880—1922; *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*. Wien 1922—1925; Innsbruck 1926—

- M Ny = Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata. Bp., 1905—
- Mon. Vat. = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. Ser. I. Tom. I—VI. Budapestini, 1885—1891.
- Oesterley = Oesterley, H.: *Historisch-geographisches Wörterbuch des deutschen Mittelalters*. Gotha, 1883.
- Pauler = Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt*. Második, javított kiadás. I—II. Bp., 1899.
- Pauler, Szt. István = Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Bp., 1900.
- PRT = *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. Kiadja a pannonhalmi Szent-Benedek-rend. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác I—XII/B. Bp., 1902—1916.
- Reg. Arp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. I—II/1. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1923—1943, II/2—3. Szerk.: Szentpétery Imre-Borsa Iván. Bp., 1961.
- SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit E. Szentpétery. I—II. Budapestini, 1937—1938.
- Száz. = Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. Pest, Bp., 1867—
- Szentpétery = Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve. II. k. 3. füzet). Bp., 1930.
- SZIEml. = *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk.: Serédi Jusztinián. I—III. Bp., 1938.
- Turul = Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság közlönye. Bp., 1883—1950.
- Wenzel = *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I—XII. Pest, Bp., 1860—1874. (Mon. Hung. Hist., Dipl.)
- Wertner = Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár. Kiadja Szabó Ferenc. 51. k.) Nagybecskerek, 1892.
- Wetzer—Welte = *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*. Zweite Auflage, in neuer Bearbeitung... begonnen von J. C. Hergenröther, fortgesetzt von F. Kaulen. I—XII. Freiburg i. Br. 1882—1903.

1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
ÚJ SZOROZAT

A sorozatban megjelent

1. HAJNAL ISTVÁN
A Batthány-kormány külpolitikája
- 2-3. RÉVÉSZ IMRE
Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából
4. WITTMAN TIBOR
Az „árforradalom” és a világpiaci kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566—1618)
5. KOVÁCS ENDRE
Magyar—déliszláv megbékélési törekvések 1848—49-ben
6. LACKÓ MIKLÓS
Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén
7. MAKSAY FERENC
Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon
8. V. WINDISCH ÉVA
Közöny (1848—1849)
9. M. LYUSZ ELEMÉR
A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog
10. BERLÁSZ JENŐ
Az erdélyi jobbágság gazdasági helyzete a XVIII. században
11. M. KONDOR VIKTÓRIA
Az 1875-ös pártfúzió
12. I. TÓTH ZOLTÁN
Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848)
13. HECKENAST GUSZTÁV
Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban
14. TOKODY GYULA
Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890—1918)
15. HAJDU TIBOR
Március huszonegyedike (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)
16. GONDA IMRE
Bismarck és az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés
17. DOLMÁNYS ISTVÁN
Mezőfi és a koalíció
18. MARKÓ ÁRPÁD
Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárkapitány, 1781—1833)
19. MUCS SÁNDOR
A Magyar Néphadsereg megszervezése (1944. december 21—1945.május 8.)
20. JEMNITZ JÁNOS
Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről
21. HERMANN ZSUZSANNA
Az 1515. évi Habsburg—Jagello-szerződés
22. GERICS JÓZSEF
Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezérendjének problémái
23. DIÓSZEGI ISTVÁN
Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878—1879)
24. LUKÁCS LAJOS
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860—61-ben
25. G. SOÓS KATALIN
A nyugat-magyarországi kérdés (1918—1919)
26. BÓNIS GYÖRGY
Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom
27. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Jobbágyterhek a XVI—XVII. századi Erdélyben
28. SÁRKÓZI ZOLTÁN
Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790—1848)

29. **PERJÉŠ GÉZA**
Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)
30. **SERFŐZŐ LAJOS**
A KMP tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925–1945)
31. **IRINYI KÁROLY**
A Naumann-féle „Mitteleuropa”-tervezet és a magyar politikai közvélemény
32. **ORMOS MÁRIA**
Az 1924. évi magyar államkölesön megszerzése
33. **KANYAR JÓZSEF**
Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945)
34. **TOLNAI GYÖRGY**
A paraszti szövö- fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840–1849)
35. **SZILÁGYI JÁNOS**
Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919–1945 között
36. **FARKAS DEZSŐ**
A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917–1945)
37. **BÁCSKAI VERA**
Magyar mezővárosok a XV. században
38. **RÉVÉSZ IMRE**
Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből
39. **POGÁNY MÁRIA**
Tőkés vállalkozók és kubikus bérmunkások a Tisza-szabályozásnál a 19. sz. második felében
40. **PAULINYI OSZKÁR**
A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban
41. **VARGA JÁNOS**
A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái. 1767–1849
42. **SZOKOLAY KATALIN**
Az osztrák-magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején
43. **SZENDREY ISTVÁN**
Egy alföldi uradalom a török hódoltság után
44. **SOMOGYI ÉVA**
Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861–1907)
45. **Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról**
46. **KISS JÓZSEF**
Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig (1867–1895)
47. **S. LENGYEL MÁRTA**
Reformersors Metternich Ausztriájában
48. **SZAKÁTS SÁNDOR**
Állami gazdaságaink helyzetének alakulása (1945–1948)
49. **SZAKÁLY FERENC**
A parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században
50. **FEHÉR ANDRÁS**
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus–1921
51. **SZÜCS JENŐ**
A nemzeti historikum és a történetiszemlélet nemzeti látószöge (Hozzászólás egy vitához)
52. **KÁLDY-NAGY GYULA**
Magyarországi török adóösszeírások
53. **HECKENAST GUSZTÁV**
Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban
54. **SARLÓS BÉLA**
Deák és Vukovics (Két igazságügy-miniszter)
55. **Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről**
56. **SENTGYÖRGYI MÁRIA**
Kővár vidékének társadalma
57. **L. GÁL ÉVA**
Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Fehér József

Műszaki szerkesztő: Merkly László

AK 1446 k 7174 — Terjedelem: 9,75 (A/5) ív + 0,25 (A/5) ív melléklet
71.71779 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

